

híd

észet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művésze: társadalomtudomány irode

6

IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁR-
SADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT / ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXVI. ÉVFOLYAM 1962. 26. SZÁM
J Ū N I U S
FELELŐS SZERKESZTŐ: MAJOR
NÁNDOR

**KÖVETKEZŐ SZÁMAINE
ANYAGÁBÓL**

**B. SZABÓ GYÖRGY IRÁSA
BÓRI IMRE TANULMÁNYA
BURÁNY NÁNDOR JEGYZETEI
DOMONKOS ISTVÁN VERSEI
GÁL LÁSZLÓ VERSEI
FRANZ KAFKA REGÉNYRÉSZELETE
KALAPIS ZOLTÁN IRÁSA
MÁRTON LÁSZLÓ ELBESZÉLESE
PETKOVICS KÁLMÁN IRÁSA
SAFFER PÁL IRÁSA
VARGA ZOLTÁN ELBESZÉLESE**

Kármán József

I.

Sinkó Ervin

„Most van épen alkalmas ideje...”

Soha író kedvezőtlenebb pillanatban nem kezdte pályáját. S épp csak útnak indult, hogy mindössze egyetlen egy esztendő után kidőlve a sorból, már be is fejezte pályáját. S mégse maradt tragikusan be nem váltott ígéret.

Minden tüneményszerűen rendkívüli a magyar irodalomnak ebben az alakjában.

Egyetlen egy esztendő. S amit maga után hagyott, az nem az útját kereső, hanem a maga útját kezdettől fogva biztossággal járó, úttörő ember ragyogó nyoma: megvalósított, kimagasló életmű. A megadatott egyetlenegy munkás esztendő neki elég volt ahhoz, hogy egy életművet hagyjon hátra, melyből impozánsan éles körvonalakkal rajzolódik ki az ő összetéveszthetetlenül egyéni arculata. A város nélküli Magyarországon az első magyar városi íróé, aki átható szemmel látja meg, hogy a modern magyar irodalom megteremtésének előfeltétele a sikeres harc a provinciális korlátoltság és önelégültség szelleme ellen. Ez az ifjú ember kulturális reformátor, a magyar nyelv nagy művésze és egy saját, érett, kész és nagy programmal fellépő publicista, aki programját nem pusztán polémikusan képviselte, hanem alkotó művészként is érvényre juttatta.

Meddő lenne minden találgatás, hogy miként folytatódott volna műve, ha ideje lett volna hozzá, hogy ellentmondásba kerüljön önmagával. Abban, amit valóra váltott különböző nemű korszakműveiben, melyeket maga után hagyott, szembeszökően dominál az egység. Ami nála elvontan gondolati, az csak fogalmi kifejezése művészi szenzibilitásából adódó élményeinek, legintimebb érzelmi szenzációi is benne rezegnek, illetve he-

vesen ott lüktetnek elméleti-elvi következtetései a kiáltványszerű megfogalmazásában.

Mindjárt akkor, mikor a neve először bukkan föl, szinte bejelenti, hogy nagyobbra tör, mint hogy ő is csak egy legyen az ország különböző sarkaiban a saját kis körük épülésére s a maguk kedvtelésére írogató alkalmi „szépírók” közül.

Az alig huszonöt éves ifjú, noha csak a losonci református lelkész fia, legkevésbé se szerény. Ahelyett, hogy valamely „munkácskája” kinyomtatására keresne főúri pártfogót, vagy próbálna előfizetőket toborozni, mint ahogy azt akkoriban más, már ismert nevű írók is tették, ő mindjárt új, külön, saját folyóiratával — és saját kulturális programjával — eltökélt hódítóként úgy indul rohamra, mintha seregek élén állana, illetve, mintha egymagában, a saját személye és programja táborral érne föl. „A tábor” azonban rajta, a szerkesztőn kívül, egy Pajor Gáspár nevű orvostanhallgató, éppoly ismeretlen, új név, mint Kármán József, a szerkesztője és egy Schedius Lajos nevű, úgy szintén huszonöt éves fiatalemberé, de annak legalább van egy titulusa: az esztétika tanára a pesti egyetemen.

Folyóirata, az *Uránia*, mely „egy hazafi sommás adakozásából” és 142 előfizetővel indul — az előfizetőknek az első kötetben közölt névsorában ott található Kazinczy Ferenc neve is —, az előszó legelején evvel a megállapítással lepi meg az akkori, de még inkább a mai olvasót:

„A ki hazánk literatúrájának valóságos állapotját tudja, nem kételkedik az, hogy ily folytatott írás mind hasznos, mind pedig, hogy most van épen alkalmas ideje azt közrebocsátani.”

Így, apodiktikusan és a kételkedésnek még a lehetőségét is eleve kizárva: „most van épen alkalmas ideje”.

S a most, mint magának ennek a programot kifejtő előszónak a címéből — „*Uránia*, 1794” — kiviláglik, a most azt az 1794. évet jelöli, melyben a jozefinizmus politikai, szociális és kulturális reformkísérleteinek megghiúsulása s II. József halála után fellángoló, nemzeti és általános felzabudulással ámitó euforikus reményekről és ígéretekéről, a nagy nemzeti felbuzdulásról, mely még egy Kazinczyt is egy pillanatra meg tudott tántorítani — immár szemmel láthatóan bebizonyult, hogy valóságos mozgató erejük, céljuk és eredményük nem volt egyéb, mint az egyházi és világi feudum középkori kiváltságainak és hatalmának a visszaállítására.

Az *Uránia* megindulásának éve az az 1794. esztendő, melyben már valóban „senki, aki hazánk literatúrájának” (és nemcsak literatúrájának, hanem az egész magyarországi életnek) „valóságos állapotját tudja, nem kételkedik” (nem kételkedhetik), hogy a magyar főnemesség és nemesség, a nemzeti ellenállás egykori hordozója, a Habsburg dinasztiában a rendi előjogok védelmezőjére találva, könnyű szívvel vált meg egykori nemzeti követeléseitől és minden nemzeti emancipációs kulturális törekvéstől.

1794, mely „épen alkalmas idő” a folyóirat közrebocsátására, az az év, amikor a nemzeti jogokat és a nemzeti öntudatot képviselő egykor rebellis nemesség már lojális alattvaló lett, és „a franciaországi változások” és minden változás gondolata nem kevésbé ijeszti, mint magát az uralkodóházat, melynek védőszárnyai — és éberen őrködő cenzori és rendőri apparátusa — biztosítják az ősi rend mozdulatlanságát és sérthetetlenségét. Ennek megfelelően a haza védelme, a hazafiság, „az igaz magyar”, ahogy a szervita Szaicz Leó nevezte, immár egyet jelent a haladás minden szándéka ellen való védekezéssel. Amikor az *Uránia* a maga programjával megjelenik, akkor mindennemű külső példákon nevelődött szellemi mozgalom kezdeményezői rendezavarókként hatnak, ártalmas, gyanús és legjobb esetben „nálunk” felesleges emberek.

1794-ben, mikorra a kassai *Magyar Múzeum* már éppúgy elnévelt,

mint a Kazinczy „hónapos füzetei”, az *Orpheus* is, és mikor Batsányit egy, évekkel azelőtt, az akkori cenzúra engedélyével kinyomtatott verséért kegyerétől fosztják meg és veszik üldözőbe, s mikor már szerte az országban nőttön nőtt az elnémított gondolat csendje, akkor véli és hirdeti az *Uránia* ifjú szerkesztője, hogy a „folytatott írás” közrebocsátásának „most van éppen alkalmas ideje”.

Ha akkor, természetesen, még nem tudhatta, hogy mielőtt az 1794. esztendő véget érne, az elnémított gondolat csendjét még dermedtöbbségre fogja tenni a Martinovics-összeesküvés résztvevőinek elfogatása — elég volt az, amit tudnia lehetett és kellett. S minden, amit ezután, az életéből még hátralévő egyetlenegy esztendőben megírt, félreérthetetlenül arra vall, hogy nem voltak illúziói. Az „ép most”, amit az akkor már egyetlen magyar folyóiratban, az *Urániában* annyira hangsúlyoz, ezáltal nem azt jelenti, hogy soha jobbkor, hanem épp ellenkezőleg, külön pátoszt kap, nem egy gyanútlan optimizmusnak, hanem a tudatosan vállalt, elkerülhetetlenül szükségesnek tartott feladatnak, a tudatos tettnek a pátoszát.

Mennél szűkebbre szabja a cenzúra az emóciók és gondolatok körét, melyeket az író a nyilvánossággal közölhet, az írónak annál inkább egy, a maga olvasóközönségével való titkos egyetértésre kell építenie, s ennek megfelelően abból fog kiindulni, hogy a cenzor butább és tompább, mint az a szellemi elithez tartozó eszményi olvasó, akivel úgyszólván a gondolat porkolábjának szeme láttára kell mégis megértetnie magát.

Emlékeztetni kell rá, hogy ha Kazinczy már 1790-ben is emlegeti levelezésében „az átkozott esopusi nyelvet”, melyre a hazai „barlangok mind feketébb setéteiben” a cenzúra miatt a magyar író rákényszerül, mennyivel inkább volt szükség akkor négy évvel később, az *Uránia* első kötetének megjelenése idején a virtuóztatásra: épp a legsúlyosabb, legfontosabb és legkeserűbb igazságokat olyan könnyedén s olyan formában közölni, hogy a *librorum revisor* fenn ne akadjon, és gyanútlanul adja meg az *admittitur-t*, másrészt viszont ügyelni rá, hogy a csekélyszámú rokon lelkű olvasó mégis kiolvassa a szavak intencionális, de profán szemek elől rejtett értelmét.

A mai olvasó, aki az akkori nagy nonkonformista szövegeket, mint amilyen Kármáné is, úgy olvassa, hogy ezt szem elől téveszti, a szavak intencionális iróniáját, éppúgy, mint a cenzor, lojalitásként fogja értelmezni vagy éppen naivitásként.

Tudni kell nem a cenzor, hanem a rokon gondolkodású, beavatott kortárs szemével olvasni az *Uránia* ifjú szerkesztője szövegeinek minden részletét.

Az író, aki szüntelenül felsőbb hatóság felügyelete alatt és csak felsőbb hatóságok ellenőrzése és jóváhagyása mellett kerülhet kapcsolatba olvasóival, s aki másrészt az általános kulturálatlanság és az érdeklődésnek és fogékonyságnak uralkodó hiánya miatt eleve tudja, hogy csak egy szűk kör az, melyhez eljuthat a szava, az író joggal feltételezhet egy olyan intim viszonyt maga és olvasói között, amilyenre nem számíthat olyan szerencsésebb író, aki olvasók sokrétű, ismeretlen és áttekinthetetlen sokadalmával áll szemben.

Abban a kis szektában viszont, melyet az *Uránia* száznegyvenkét előfizetője alkot, aligha akadt sok olyan, aki közvetlenül személyesen is nem ismerte volna az író. Kezdve azon a gróf Rádayn, aki már előbb is egyengette a református pap fiának útját, az előfizetők személy szerint is pártfogói voltak, azért fizettek elő, mert közvetlenül vagy legalábbis közvetve ismerték nemcsak az ifjú szerkesztő személyét, hanem nézeteit és szándékait, pártállását is. Tudták, hogy jogi tanulmányait a felvilágosodás kultúrájának Bessenyei óta tradicionális magyar iskolájában, Bécsben fejezte be,

s hogy Pesten 1791-ben a huszonegy éves fiatal ügyvéd megtelepedett, hamarosan tagja lett az akkor leghaladóbb személyiségeket, egyebek közt Martinovics apátot és társait is tagjai közé számláló szabadkőműves páholyoknak.

A legnagyobbbrészt svábok lakta kisvárosban, ami az akkori Pest, az *Uránia* száznegyvenkét előfizetőjének legtöbbje nemcsak az író, hanem egymást is személy szerint ismerte. A szabadkőműves páholyból, vagy ha nem, akkor az özvegy Belezsnainénak ama főúri szalonjából, melyet öreg korában Kazinczy is a *Pályám emlékezetében* elragadtatással emleget mint a házat, melynek ajtata „nyitva vala minden idegennek, minden magyar-nak és nem-magyar-nak, ha születés vagy érdem ajánlották”.

Az *Uránia* ifjú szerkesztője, aki a Belezsnai-szalón, a haladó európai eszmék és kultúra eme szigetének egyik legvonzóbb és legkedveltebb társasági alakja, nem kételkedhetett abban, hogy egy-egy nyomtatásban megjelenő célzása vagy megjegyzése az ő beavatott olvasóinál megfelelő rezonanciára fog találni. Az *Uránia* programatikus bevezető cikkében látszólag csak úgy mellékesen említi meg a francia enciklopédistákat, „az Encyclopaedia írói, melyeket csak a korcs tudós gyaláz” — de tudja, hogy akiknek füle van a hallásra, azok kihallják ebből a mellékesen odavetett mondatból a biztató harci hitvallást, rá fognak ismerni az ő írójukra. S ha aztán ugyanebben a programatikus bevezetőjében ő, akiről tudták, hogy az *Uránia* megalapítása előtt, mint a budai nemzeti színtársulat egyik szervezője, alaposan megismerhette, hogy „földről” mily ellenségesen, mennyi és milyen akadályokkal igyekeznek eltorlaszolni az utat bármely pozitív magyar kulturális kísérlet és törekvés előtt — ha ő azt írja, hogy most van éppen az alkalmazatos idő és patetikus hangsúllyal a fejedelem iránt való kötelességeket is szenteknek nyilvánítja és „jó királyunkat” emlegeti, „akinek akarátja nemzeti nyelvünk virágozása”, az ő olvasói megértették, hogy ez nem „kompromisszumra való készség” (mint ahogy az egyik legújabb keletű magyar irodalomtörténet Kármán József magatartását jellemezni véli), hanem a cenzornak odavetett konc, protokolláris gesztus, és valójában gúny és a gondolatok indirekt közlésének egyik formája.

Az *Urániának* összesen három kötete jelent meg, az utolsó 1795-ben, s akkor, Martinovics apát és társainak kivégzése után Kármán József menekülve hagyja el Pestet, röviddel azután pedig, kiderítetlen körülmények között, Losoncon hal meg. Minden, amit írt, az az *Uránia* három kötetében található meg. S mégis, ez a három kötet, melyet legnagyobbbrészt ő maga írt, megdöbbentően teljes és impozánsan egységes életmű. S épp ezért, függetlenül az ő életrajzi adataitól, amelyeket, mint minden életrajzi adatot, mivelhogy csak adatok, különbözőképpen lehet értelmezni, műve minden részletének a megfelelő magyarázatát az életmű egészének intenzív és egyértelmű összefüggésében és irányzatosságában kell és lehet csak keresni.

„Kármán, kitől sok fog kitelhetni...”

„Az *Uránia* kiadóit nem ismerem. Úgy tartom, Kármán közöttök vagyok, és talán éppen Direktórok. Ez egy fiatal Pesti Prókátor. Nekem eránta nem írtak, és gyanítom, hogy reá okok, jó okok volt. Az ide való Collectorok, Fő szolgabíró Darvas János Úr, sem tudja kik legyenek. Schedius Barátunk bizonyosan fogja tudni; ha nyughatatlan letterem volna eránta, tudnám én is eddig. Elvárom mi lessz az első Darabból” — a kérdezősködő Kis Jánosnak így válaszol Kazinczy Regmeecről 1794. május 11-én keltezett levelében.

A válasz feltűnően tartózkodó. Ez is arra vall, hogy a „fiatal Pesti Prókátor” neve a vidéki nemesi kúriák világában ismeretlen volt. Felvilágosítással még a fősztalgaíró se tudott szolgalni, aki nyilván a rangos pesti pártfogók iránti szívességből vállalta, hogy az *Uránia*nak előfizetőket gyűjtson. Aki pedig, mint Kazinczy, már hallott Kármánról, nem sok jót, legalábbis valószínűleg csak olyan pletykákat hallhatott vele kapcsolatban, amiknek szellemében évtizedekkel később Toldy Ferenc, az irodalomtörténész, úgy emlékezik vissza Kármánra, mint a századvégi Pest „Alkiade-szére”.

A főrangú körökben tudták róla, hogy a Bécsben jogászokó húszéves ifjúnak ott gróf Markovicsné volt a szeretője — felesége annak a nyughatatlan, szélhámos vagy fantasztá grófnak, aki a magas egyházi méltóságok támogatását azzal akarta megnyerni, hogy tervet dolgozott ki, melynek alapján ő a pravoszláv Crna Gora lakosságát a katolikus egyház akklába tudná terelni. Ez a Kármán, választékosan öltözködő, szép és szellemes ifjú, még csak nemes se volt, s mégis, nemcsak Bécsben, hanem Pesten is otthonosan mozgott főúri társaságokban, melyeknek valósággal kedvence volt. A világfira, aki egyszerre íróként lép föl, önkéntelenül is kételkedve, bizalmatlanul néztek épp az irodalmi körök, mert ő túlságosan elűtt a literátor Magyarországon minden addig szokásos típusától, a vidéken élő, a maga birtokán gazdálkodó és mellesleg „a széptudományokkal” foglalkozó nemes úrtól éppúgy, mint a méltóságteljesen tudós papi írótól, és nem kevésbé azoktól az éhenkórász plebejus költőktől, akik a vármegyéjük uraitól vagy egy-egy mágnás változó kegyétől függtek.

Kazinczy legközelebb csak öt hónappal később, az ugyancsak Kis Jánosnak írt, október 6-án keltezt levelében tér vissza az *Uránia* témájára:

„Uránianak első darabját láttad. Az nem érdemi az *Uránia* nevet. — Schediustól is egyebet vártam; azt, hogy a' Vallást más oldalról fogja szépnak, szeretetre méltónak festeni! És másképpen! — Azonban tisztelem a' szándékot, és igyekezni fogok rajta, ha igyekeznem szabad lessz, hogy többet nyujtson K á r m á n, kitől sok fog kitelhetni, ha vezető Barátjai lesznek.”

Kazinczynak mindenképpen igaza volt, amikor az *Uránia* első kötetéről így írt. Mint annak idején az ő folyóirata, az *Orpheus*, a Kármáné is, első számával csak a programot adó bevezetőjében volt nagy.

Az *Uránia* előszava nagy vonalakban, de mélyen járón nemcsak a summája a felvilágosodás egész korszaka forradalmasító megismeréseinek, de a további maga elé tűzött célokban, és abban, miként kívánja e célokat szolgalni, ez a bevezető cikk a benne kidomborított esztétikai nézetekkel, értékelésekkel és követelményekkel, kezdeményez egy, a felvilágosodás korszakán túlhaladó irodalmi és kulturális koncepciót.

Ellenben mindaz, ami ez első kötetben, a programatikusan bevezetőben megformulázott szándék, követelmények és feladatok, tehát úgyszólván szerkesztői ígéretet után következik — az csak szedett-vedett, valósággal, rögtönzöttnek ható „mindenféle”: amit Kazinczy kifogásol, Schedius Lajosnak a német pietizmus szellemében és modorában írt elmefuttatásai a vallásról és a vallásos érzelmekről, majd Kármán meséi és epigrammái afféle életkép *Egy új házias levelei* címmel, ismeretterjesztő, eklektikus, nyilván németből fordított tárcacikkek, a folyóirat harmadik munkatársa, Pajor Gábor orvostanhallgató pedig természetrajzi közleményekkel szerepel, melyeknek persze éppoly kevés közül van az irodalomhoz, mint a tudományhoz.

Annál különösebb, hogy a magyar irodalomtörténészeknél, köztük még az olyan kimagasló, önálló és úttörő személyiségnél is, mint Horváth János volt, hagyományá vált meg-megismételni a feltevést, hogy Kazinczy

negatív ítéletét „a féltékenység” sugallta, mert épp ez időben foglalkozott a tervvel, hogy a két évvel azelőtt megszünt *Orpheusát* újra életre keltse, s azonkívül „leginkább” a sértődöttség miatt, „hogy Kármán nem kérte fel őt vezető barátjának”. (Horváth János).

A kérdésnek nem volna jelentősége, ha az ilyen pszichológiai magyarázat révén nem sikkadna el a tragikus történelmi momentum, amelyre pedig rá kell mutatni, hogy mind Kármán, mind Kazinczy és a magyar irodalom ez egész korszaka a tényeknek megfelelő megvilágításba kerüljön.

Igaz, Kazinczynak ekkoriban megint egyszer szándéka volt újra megindítani egy folyóiratot, az ő *Orpheusát*, amint ez megállapítható egyik ez időbeli levelezőjének, Németh László győri tanárnak (1794. szeptember 21-i) leveléből, melyben egy közgazdasági, az államadósságokról szóló cikknek a magyar fordítását azzal küldi el Kazinczynak, hogy „ha megengedik 's Néked tetszik, belé teheted az *Orpheusba*”.

Tény az is, hogy Kazinczy ugyanabban a már idézett, Kis Jánoshoz intézett levelében, melyben az *Uránia* első darabjáról megírja negatív véleményét, ő maga is megerősíti: „Orfeuszomnak eggy új darabját csakugyan készíttem.”

Mért következtetni azonban ebből, hogy ez volt az, ami befolyásolta volna Kazinczyt az *Urániáról* — baráti levélben közölt — kedvezőtlen véleményében? Mikor mine volt mindennemű autoritativ magyar akadémia megalapítására irányuló tervnek, mert egy európai színvonalú magyar kulturális élet, illetve irodalom kifejlődése előfeltételének tekintette, hogy az írók hagyományok és dogmák béklyóitól szabadon, a maguk szuverén ízlése szerint teremtsék meg a saját, egymástól különböző, esetleg egymással ellentétes irányukat és esztétikai és nyelvi szabályaikat.

S ezzel összefüggésben emlékeztetni kell Kazinczynak a részben Kármánéval közös kultúrpolitikai megújodási koncepciójára, melyhez hozzátartozott, hogy ellene volt mindennemű autoritativ magyar akadémia megalapítására irányuló tervnek, mert egy európai színvonalú magyar kulturális élet, illetve irodalom kifejlődése előfeltételének tekintette, hogy az írók hagyományok és dogmák béklyóitól szabadon, a maguk szuverén ízlése szerint teremtsék meg a saját, egymástól különböző, esetleg egymással ellentétes irányukat és esztétikai és nyelvi szabályaikat.

„Ha talán tudni akarnád tőlem, mit nézek én legszükségesebbnek a szükségesek' temérdek számában, ezt fognám felelni: Minél gondosabb fordításokat, egy két folyóírást, s egy-két lármás, de nemes tollcsatát s ezt az utolsót még inkább, mint minden egyebet” — vallotta Kazinczy még egy esztendővel azelőtt, és most, hogy megjelent egy „folyóírás”, nem Bécsben, hanem az ország fővárosában, Pesten, s alkalmat adott volna „lármás, de nemes tollcsatákra”, melyek gondolkodásra ingerelnék, állásfoglalásra készítenék s mindenekelőtt felráznák a kulturális problémák és szándékok számára egyelőre még nem is létező magyar közönséget, mért lett volna „féltékeny”?

Irodalomtörténészek egyik nemzedéke gépiesen vesz át és ismételi meg bizonyos téves ítéleteket és következtetéseket mind e mai napig — különösképpen, ha Kazinczyról van szó.

S ez esetben a helyreigazítás nemcsak Kazinczy, hanem ugyanúgy Kármán József sorsa megértésének a szempontjából is fontos.

Mindazok, akik idézték és interpretálták s idézik és interpretálják Kazinczy nyilatkozatát az *Uránia* első számáról, nem méltatták és nem méltatták figyelmükre az e g é s z levelet, melynek ez a nyilatkozat csak egyik szakasza.

Ennek az 1794. október 6-áról keltezett levélnek — a dátumok fontosak — a teljes megértése érdekében föltétlenül emlékeztetni kell bizonyos

előzményekre. Arra, hogy az 1794. év július hó 23-án fogták el Martinovicst, aki — mint Kazinczy tudni véli — „tortura által faggattatott”.

Kazinczy egy hónappal később, augusztus 22-én egyéb riasztó politikai hírek közt erről is értesíti „a délceg lelkű” Szentmarjay Ferencet, aki helyett azonban ezt a levelet már csak a Martinovics-pór hírhedt ügyésze, Németh János kapja kézhez, mert közben a címzettet, Szentmarjayt is — Hajnóczyval és Lackoviccsal együtt — augusztus 16-áról 17-ére virradó éjjel elfogták.

Kazinczy egyébként Szentmarjaynak, akit ifjúsága, szépsége és franciás műveltsége miatt különösen szeret és dicsér, még előbb, július végén személyesen adja át kéziratait, Gessnerének a tizenötödik átdolgozását, Anakreon és Wieland fordításait azzal a megbízással, hogy juttassa el azokat Pestre — Schedius Lajosnak, a készülő *Uránia* egyik társszerkesztőjének...

Kazinczynek abban a bizonyos, Kis Jánoshoz intézett, az *Urániáról* is szóló 1794. október 6-i levelében ezzel a kéziratcsomóval kapcsolatban többek között a következő pánikot tükröző sorok olvashatók:

„A' rab Szentmarjay vitte azt Schediusnak tőlem Károlyból Júliusnak elejénni — Elképzelheted, melly bajos volna csak nyomozni is, hová lett! Ne szőlj rólok; mert maga ez az ártatlan dolog is gyanút szülhetne...”

A levél ezután következő passzusa az, mely az *Urániára* vonatkozik, és ez a passzus egy csapásra egész más jelentést kap, hogyha nem a hagyományos „pszichológiai” feltevésből kiindulva, hanem úgy olvassuk, hogy nem vonatkoztatunk el a tényektől és nem az atmoszférától, a nagyon is megokolt rémületnek, az égő háznak atmoszférájától, amelyben, illetőleg amelynek ellenére — Kazinczynek, a fanatikus literátornak, mindennek ellenére fontos marad egy új magyar folyóirat minőségének a kérdése. Ebben a megvilágításban a szöveg egész másrt mond. Miután igen higgadtan és teljes joggal megállapítja, hogy az *Uránia* első száma „nem érdemli az *Uránia* nevet”, és ezzel kapcsolatban a felvilágosodás szempontjából következetesen kifogásolja és elítéli barátjának, Schediusnak a vallásról szóló vallásos szellemű elmélkedéseit — megdöbbenő és impozáns, hogy mégis észre tudja venni: az egész addig ismeretlen fiatal író, Kármán József mégse tévesztendő össze folyóirata többi, másik két munkatársával és a folyóirat általános színvonalával. Külön kiemeli és alá is húzza Kármán nevét, „akitől sok fog kitelhetni”, s akinek ő, Kazinczy, igyekezni fog segíteni, „ha igyekeznem szabad lessz” — amely közbeszúrás a levél összefüggésében és a sorozatos letartóztatások idején — a levél írásakor már Batsányi is egy hónapja Pesten fogságban van — nyilván és igen jól sejtően nem a duzzogó és sértett Kazinczynek, hanem annak a szava, akinek kevés illúziója van már afelől, hogy nem kerül-e ő is legközelebbi barátai, Hajnóczy és Szentmarjay sorsára.

S még valamit meg kell jegyeznünk ezzel az égő házból írt 1794. október 6-i levéllel kapcsolatban, melyben Kazinczy azt is közli: „Orfeuszomnak egy új darabját csakugyan készíttem.”

Mintha ő, aki maga figyelmeztet rá, hogy olyan időket élünk, amikor még a Gessner, Wieland és Anakreon fordításai iránt való érdeklődés is veszedelmet hozhat valakinek a fejére — „az ártatlan dolog is gyanút szülhet” —, mégis szintén úgy vélekednék, mint programatikus bevezetőjében az *Uránia* szerkesztője, hogy tudniillik épp ezért, illetőleg mindennek ellenére „most van épen alkalmas ideje...”

Nem lehet kétséges, hogy mi volt az, ami Kazinczyt reménykedve figyeltette fel Kármán Józsefekre, és pedig mindjárt akkor, hogy először látta nyomtatásban a nevét abban a nagyot ígérő és oly keveset teljesítő új „folytatott-írás” első kötetében. Nyilván nem a Kármán név kezdőbetűivel

megjelent mesékből, epigrammákból vagy *Az új házias leveleiből* következtetett arra, hogy Kármántól „sok fog kitelhetni”. Ámbár bizonyos, hogy Kazinczy, aki „a bajszos csombókos magyarság” ellenében egy felvilágosult, humanus, európai magyarság eszményét képviselte, még ezekben a kísérletekben, e „munkácskákban” is megérezte az akkori átlagtól elütő, az ő szándékaival rokon urbánus stílusterékvetést.

Ez azonban nem lett volna elég, ha a folytatott-írás élén meg nem akad a szemé Kármán bevezetőjén, mely annyira elütött „a vitézkedő ösöket” s velük a nemesi ország elmaradottságát tömjénező hazafiság hazai sárba ragadó szokványos és „az istentelen gravitás tónusában” tartott retorikájától. Ez a bevezető nemcsak hogy szakított ezzel a szokványos, nemrég még Batsányinál is uralkodó frazeológiával. Hanem akkor is, mikor Kármán úgy tett, mintha mély meghajlással megadná a kötelező tiszteletet a nemesi-nemzeti szentségeknek, mosolygó félszeggel a rokon gondolkodásukat keresve, a rokon gondolkodásuk számára félreérthetetlen jelet adva nézett el minden bálványok fölött.

Mikor ugyanis abban a bevezetőben ez a mondat áll:

„Nem haszontalan kívánsága az a jó hazaszeretőnek, ha a régi szertartásokat, amennyire azok egyezhetők az időnek szükségével, örökké tartóknak lenni akarja...”

akkor azok számára, akik „a beavatottak”, akik a pesti *Lese-Kabinet*-tekben a párizsi *Moniteur*-t olvasták, akiknek — mint Kazinczynek — szemük volt a látásra és fülük a hallásra, e látszólag konformisztikus kijelentés mögül világosan és félreérthetetlenül csendült ki a tagadás és újat akadás testvéri szellemének hangja. A cenzúra tombolása megélesítette a hallást, hogy mit jelent az elismerés az olyan régi szertartásoknak, amelyeket a jó hazaszeretők „örökké tartóknak” akarnak, s nyomban utána a mintegy hanyagul és csak mellékesen közbeszúrt pár szó: „amennyire azok egyezhetők az időnek szükségével” — mint látszólag magától értetődő korrektúrája az ilyen örökkévalóságnak.

Kazinczy ebben a programban nem egy helyütt ismerhetett rá a maga elképzeléseire, de talán még mélyebben meglepte az, ami rendkívül energikusan megfogalmazva más volt, mint amit ő vélt szükségesnek, vagy éppen ellenkezője volt az ő esztétikájának és az útnak, melyet ő jelölt ki, aki mindenekeelőtt ekkor még minél több fordításban látta a magyarság kulturális megújulásának az egyetlen eszközét. Kármán bevezetője más utat mutatott:

„Eredeti munkák vezetik a népet a jó formálásra. Hidegen hagyjuk el a nézőpiacot Jason és Medea, Phaedra és Hippolytus történeteinek látása után — és könnyel telik szemünk, ha azon a körülünk történt dolgokat látjuk és ha a magunk környúlállását a játékszínen újra feltaláljuk... Úgy van alkotva az emberi szív, hogy semmi néki nem tetszik, amely valamennyire reá nem tartozik” — olvashatta Kazinczy az *Uránia* bevezetőjében.

Csupa magabiztos állítás, csakis állítás, és Kazinczynek mégiscsak úgy hangozhatott minden szó, mint polémia. Ámde polémia, amellyel ő eladdig a magyar irodalomban nem találkozott. Eladdig a vele ellenkező, az ő ellene irányuló vélemény, nem emelkedett fölébe a Szaicz páter „igaz magyar”-jának vagy a Gvadányi-féle nemesi hazafiság, az egyházi vagy nemzeti barbárság színvonalának.

A nála tíz évvel fiatalabb Kármán Józsefben ellenfelet sejtethetett, akizhez több köze volt vagy lehetne, mint nem egy addigi állítólagos hívéhez — végre egy ellenfelet, életében az elsőt, akivel szemben és akinek a megnyerésért gyönyörűség lenne vállalni a küzdelmet, „... kitől sok fog kitelhetni, ha vezető Barátjai lesznek.”

Mikor két hónappal később, 1794. december 14-én este Alsó-Regmerc-

ről Kazinczyt is börtönbe hurcolták, Kármán József, aki Pestről figyelhette mindazt, ami Budán a foglyokkal és a foglyok körül történt, nem kétkedhetett abban, hogy az ő sorsa is meg van pecsételve. Egyedül maradt vezető barátok és vele egyenrangú ellenfelek nélkül, kivéve az egy, hazájában hazátlan kicsapott diákot, Csokonai Vitéz Mihályt, az egyetlen új munkatársat, aki az *Uránia* következő számában megjelenik.

„Az ízlés a jó erkölcsök szülőanyja”

A tragikus hősökben nem szűkölködő magyar felvilágosodás drámája utolsó felvonásának csúcspontját jelenti az a feszültséggel telített történelmi pillanat, melyben Kármán József útnak indítja *Urániáját*.

A szavak különös teremtmények. Lelküket attól kapják, aki leírja őket. És attól, hogy írójuk hol és mikor veti őket papírra. Megdöbbsent, hogy az *Uránia*, kezdve az első szám programjától az utolsó, harmadik kötetéig mennyire semmivel se marad alatta születése és élete történelmi drámai pillanata intellektuális-erkölcsi szintjének.

Mielőtt a hóhér és a porkolábok ráborítanak a magyar szellemi elite, s azzal együtt az egész magyar szellemi életre a temető és a börtönfalak csendjét, az *Urániában* a halálba menő elítélt ajkáról a jól mimelt gondtalanság látszólagos nyugalomával — és olyan elegáns prózában, mint amilyet addig magyarul még nem írtak — még egyszer felhangzik a magyar felvilágosodás kritikus és új utakat mutató, merészen eredeti esztétikai programja. Esztétikai program, mely következetesen antifeudális, egy esztétikáé, mely magában foglal egy egész társadalmi és erkölcsi programot.

Kármánnak olyan olvasókkal kell számolnia, akiknek meg kell magyaráznia, mint ahogy azt az *Uránia* bevezetőjében meg is teszi, hogy egyáltalán mi is a folyóirat: „mik és mivégre valók a folytatott írások... a mindennapos vagy heti levelek, hónapos vagy fertyá-esztendei írások”. S mégis ez a bevezető sem, legkevésbé sem igyekszik alkalmazkodni hagyományokhoz vagy az általános színvonalhoz. A feudális Magyarországon, mely akkor, négy évvel a jozefinizmus bukása után a mozdulatlan diadalát élvezte, arra mutat rá, hogy a folyóiratoknak, tehát az *Urániának* is az a hivatása, hogy „az időnek és századnak kedvét kísérelje.” És ennek jegyében az *Uránia* úgy akarja az ízlés tisztulását, „a helyes ízlést” szolgáltni, hogy a patriarkális Magyarországon minden reményével és minden sorával kifejezetten elsősorban „az asszonyi nem”-hez fordul. Hogy ez magában is már mit jelent, azt talán kellőképpen megvilágítja, hogy nem egészen ötven évvel Kármán *Urániájának* megjelenése előtt, 1748-ban, Faludi Ferenc, a Jézus társaságbeli atya, *Istenes jószágra és szerencsés boldog életre oktatótt nemes asszony* című könyvecskéjében egyéb jó tanácsok mellett ezt az intelmet intézi a magyar nemes asszonyhoz:

„Meg ne ízelítse a fiatal dáma a romantzia írásokat, mert oda lesz miattok. Hatalmas arsenicum-méreg lakik ezekben a könyvekben. Hogyha azért nagyságod nem akarja hogy históriákat mondjon, írjon a világ egyetlen leányáru, a fabulás könyveket oly magos polcra tegye, hogy el ne érhesse a kisasszony.”

Ez azonban mégis fél századdal az *Uránia* megjelenése előtt íródott. De Kármán József kortársának, még Kazinczynak is valósággal mentegőznie kell, enyhítő körülményt kell keresnie arra, hogy ő, aki akkor a „Nemzeti Oskolák Inspektora”, tehát tekintélyes közéleti férfi hivatalát tölti be, nem áttalotta „romantzia” írására adni magát:

„Az én szegény B á t s m e g y e y m nem tetsze Patakon. Azt mondják, hogy azt a' haszontalan fityogást nem szenyvedhetik, és hogy tőlem nem

Románt vártak. Így ítélt gyakorta igazabban egy tizenhat esztendőös Leány némelly nemű íráskor felett az eruditioval tellyes Criticusnál... Tsak az esik nekem ebben nehezen, hogy még a' jó Románoknak is annyi ellensége van. Tanúlnak, tanúlnak belőle szerelmet a' mi ifjaink és leányaink, az tagadhatatlan; de néha egy kis morált és egybecskét is tanúlnak... oly kevesen látják által, hogy az írók és fordítók azért nyúlnak többnyire Románhoz, mert az a' leg-szerencsésebb vehiculuma a' Magyarorságnak" — így mentegetőzik Kazinczy 1789. augusztus 3-i, Vitéz Imrénék írt levelében.

S még Csokonai is úgy találja, hogy az esztétikai érték önmagában még híján volna a létjogosultságnak. Kleist *Tavasznak* fordításához írt előbeszédében a költészetet azzal igyekszik elfogadhatóvá tenni, hogy megállapítja: „a literatura pedig követ, mely utat egyenget a fontosabb tudományoknak”.

„Vehiculuma a Magyarorságnak”, vagy „utat egyenget a fontosabb tudományoknak” — mindenképpen egy, az esztétikai értékeken kívül eső hasznossági szférában keresnek alibit nyugtalanító szerelműkre, melynek tárgya a szépség.

Innen a szembeszökő különbség Kármánnak és elődjének meg kortársainak még a szótárak és hanglejtésük között is.

Kármáné a városi emberé, akit valami világias szabad hév, hajlékony-ság és könnyedség jellemez. A „virtus” nála, a társasági és társalkodást kedvelő embernél a „komor” jelzővel jár együtt, s az ízlés az, ami — szerinte — a komor virtust megszelídíti, vonzóvá, széppé és az életet „édessé” teszi. A latinos körmondatok hatását magán viselő akkori szónokias magyar prózától elüt az ő apodiktikus, pregnánsan rövidre fogott megállapításai. Bizonyos előítéletekre, különösen vallási képzetekben gyökerezőkre, szót se veszteget; más természetűekkel is csak röviden száll vitába, hogy sietve szabadná tegye magának az utat a saját igazságot meggyőző kifejtéséhez. Mintha tudná, hogy neki mennyire kell sietnie. Lehetőleg azon van, hogy cáfolgatás helyett állítással kezdje. S mert neki magától értetődő, mindjárt első szavával, az *Uránia* bevezetésében úgy tesz, mintha általában magától értetődő volna, hogy „az ízlés a jó erkölcsök szülőanyja”, s hogy ezért az *Urániát* „különösen az asszonyi nemnek” szánta, mivel-hogy az „az ízlés uralkodója”, és mert „lány érzések hatalmasabban el-fogadja mindazt, ami szép”.

Első pillantásra meg se látszik, hogy mennyire merész és eredeti a Bévezetésnek ez a koncepciója. Mintha Kármán az ő programjával csak egyik kezdeményezője volna annak a XIX. század első évtizedeit jellemző emancipációs folyamatnak, melyet Horváth János igen találóan az irodalom és a tudomány egymástól való elválásának, a szépirodalomnak „a tudomány-babonából való kibontakozásának” nevez. Hiszen, mint láttuk, Kazinczy is „némelly nemű íráskor felett” inkább tart illetékesnek egy tizenhat éves leányt, mint nagy tudományú férfiakat. S később már, a nyelvújítási harcok idején, Kölcsey is a versei elé mottónak az ajánlást nyomatja:

*„A dal ered szívből s szívhez vágy ujra röplüni,
Lyányka, ha' könnyed ömöl, más koszorút nem óhajt”.*

Az eszményi olvasó, a legtöbb magyar költő eszményi *vis-à-vis*-ja az érzékeny honleány, a széplelkű hölgy lesz. Annyira előtérbe kerül az ügynevezett szépnem, hogy még Petőfi korában is az irodalmi folyóiratok címlükben — és tartalmukban is — egyben kézimunka- és szabásmintákkal is kedveskedő, a női olvasóközönség megnyerésének tüntető szándékával induló divatlapok.

Es valóban, tagadhatatlan, hogy az *Uránia* programatikusan nyilatkozata irodalompolitikailag anticipálta a költészetnek ezt a női olvasók felé fordulását is.

Amde ha így értelmeznénk, ha csak ebben látnánk az *Uránia* kezdeményezésének a jelentőségét, ha azonosítanánk az intenciót, mellyel az *Uránia* „különösen az asszonyi nemhez” fordul az irodalmi divatlapok taktikájával, akkor teljesen félreismernénk az *Urániának* ennél a külszíni hasonlatosságánál sokkal nagyobb horderejű és a lényegbe vágó elvi állásfoglalását és irodalmi kereteket meghaladó egyetemes és új szellemét.

A *Bácsmegyei leveleinek* ifjú, jozefinista szerzője ugyanis csak maradt Rousseau következetes tanítványának, amikor a „hideg értelemmel” szembehelyezve a „szív” igazát, a deformált tudós ellenében a fiatal leány állítólag természet és rontatlan érzelmi fogékonyságát tartja a hivatott és mértékadó bírónak. S Rousseau-nak ez a jó tanítványa ugyanakkor nem találja meg a jozefinista racionalizmusba vetett hitét sem, mert hiszen „a tizenhat éves Leány” a tudósnál „igazabb ítélre” való képességét kifejezetten csak meghatározott, csak „némely nemű írások”-ra, azaz csak az érzelmi életet tükröző költészetre, az állítólagos természet szavára korlátozza. A jozefinista racionalizmusa nemcsak ötletszerűen fér meg a rajongó érzelmességgel; az érzelmi élet dicsőítésének van egy antidogmatikus, a hamis tekintélyeket romboló éle; a Nemzeti Oskolák Inspectoránál ez az eszmei jelentősége a magasztalt érzelmi spontaneitás és a racionalizmus szimbiózisának. A Kölcsény-mottó szövege szerint anticipálva ismétli meg Kazinczy Aranka Györgynek írt levelében:

„Egy Román érdeme fölül egy 15 esztendő Leány jobban ítél, mint 2 Tisztelendő Professor Úr; s a' Leányka ki-tsorduló könny tsepje édesebb jutalom az érzékeny Irónak, mint a' Professor Urak bölts ítéléte...” (1789. augusztus 26.)

Az *Uránia* azonban már a Bővezetőjében sem a „Leányka” érzelmi spontaneitását állítja szembe a „Tisztelendő Professor Urak” bölcsességével, hanem kezdettől fogva maga mögött hagyva ezt az egész alternatívát, valami harmadik követelményért indul harcba: az emberi öntudatért, azért, „a mit az embernek tudni szükség, hogy ember legyen”, szokatni akar „a mi belső tehetségeink gyakorlására, melyet vagy helyeségből, vagy butaságból félre vetünk...”

A programot adó Bővezetés szót ejt a tudósokról is. Abból indulva ki, hogy „az értelem minden okos lélek örökös jussa”, és hogy „nincs az a hatalom, mely ennek tüzeit elfojthassa”, ki akarja szabadítani az értelmet „a tudósok kevély kőfalai” közül.

Az értelem és a szív az ő számára tehát nem tézis és antitézis. Nemcsak a szívnek van szenvedélye, hanem az értelemnek is van elfojthatatlan tüze. És nemcsak az értelemnek, hanem éppúgy a szívnek is követelménye, hogy az értelem tüze túlcsapjon a tudósok kevély kőfalain. Az értelemről azt mondja: „Minden, aki érez és ért, elfogadhatja intéseit.”

Az *Uránia* Bővezetője a tudományt, mely a tudósok kevély kőfalai közé van zárva, „sivatag tudósságnak” nevezi, azaz meddőnek véli. Az *Uránia*, illetve a kor feladatát így határozza meg:

„A sivatag tudósságot hasznavehető tudományá tenni, a képzelt és szórszállhasogató eszességeket az élet, jó erkölcs és a köztársaság (a társadalmi közösség) céljaihoz alkalmaztatni...”

Ez így önmagában nem volna más, mint a francia enciklopédisták nagy programjának energikus megismétlése; bennefoglaltatik az ő ideológiájuk minden jellegzetes ismertetőjele: a skolasztikaellenesség, a tel-

jes világiasság és a bölceletnek az a koncepciója, mely szerint a megismerés az előítéletektől és babonáktól megszabadított embert kell hogy szolgálja, felemelje és üdvözítse.

Ami azonban ezt a kultúrprogramot eredetivé és újjá teszi, az az, hogy elsődlegesen esztétikai műveltségtől, egy mindenre kiterjedő ízlés-reformtól várja a maga megvalósítását. Eredeti és új benne, hogy felfedezi és felfedi az ízlést mint „a jó erkölcsök szülőanyját”, mint humanus, mint erkölcsi és társadalmi konstruktív tényezőt, mint az értelem és az érzelmi élet ellentétességét feloldó szintézist. És aki ezzel a kultúrprogrammal útnak indított *Urániát* „különösen az asszonyi nemnek szánta”, az nem éri be a „koszorúval”, melyet a „Lyányka” szívből ömlő könnyei jelentenek — az előtt egy forradalmian új civilizáció víziója lebeg.

Forradalmian új főleg a patriarkális magyar viszonyok között. Mert emlékeztetni kell arra, hogy még a magyar felvilágosodás nagy úttörője, Bessenyei György is az ő *Magyar Nézőjében* azt az álláspontot képviselte: „Ha az asszonyok mind elkezdenének filozofálni, nekünk férfiaknak mind meg kellene bolondulni...” — és ezzel semmiképp se valami egyéni nézetet fejtett ki, hanem csak csatlakozott egy közvéleményhez, mely a férfi és nő normálisnak tekintett viszonyának volt a tükröződése.

S maga Kazinczy, aki Aranka Györgynek (1790. március 25-i) levelében töretlen rajongással írva a szabadkőművesség nagy céljairól, felveti a kérdést: „Hát azt tudod é, hogy van az Asszonyoknak is kömivessége?” — és bár belátja s megállapítja: „Hasznos dolog ez Atyámfia! mert sok függ attól, hogy Asszonyokat formáljunk” — nem mulasztja el még a megjegyzést: „De ez a Nem nem arra való, hogy közzénk egyveledjen...”

S ugyancsak hibázna, aki a miklai nemes földesúr, a jó gazda és hatalmas költő, Berzsenyi Dániel személyes különcségének, egyéni magatartásának és nem a feudális elmaradott Magyarországon uralkodó ősi felfogásnak tulajdonítaná, hogy ő Kazinczy Ferencnek írt megindultan ünnepeles bemutatkozó levelében a „tekéntetes Hazafi”-nak evvel a vallomással kedveskedik:

„A’ mi feleségemet illeti, középszerű mindenben. 14 esztendő korában vettem el, együgyűségben találtam, és abból fel sem szabadítottam, mert e’ részben egy kevéssé napkeletiesen gondolkoztam, vagy igazabban szólván, ezen kis barbaries familiai nyaválám, testvérei kastélyokban és festett szobákban lagnak, de ő én velem két kis szobában meg elégedik. Ha módi ruhák helyett jószágot szerzek, nem zugolódik, hanem a’ gyertya vesztegetésért és firkálásért néha nagy panasz-sza van ellenem, de én azt Socratesként tsak úgy hallom, mint a’ kotsi zörgést ablakom alatt.” (1809. március 12.)

Kármán azonban az *Uránia* megjelenését bejelentő, 1794. február 28-áról keltezett s jellemző módon „A Magyar Asszonyi Nemhez” intézett első előfizetési felhívástól kezdve egész az utolsóig, mely a *Magyar Hírmondó*-ban „Uránia a’ Hazához” címmel jelent meg, épp ezt a férfibarbárságot egy következetesen „az asszonyi nemre” épülő, az asszonyi nemben szövetségest kereső kultúrával és kultúrpolitikájával akarja megtörni:

„Pusztá és üres volna az élet, setét mint a’ sír, irtóztató mint a kietlen tömlőt, az asszonyi kedvesség nélkül...” — s hogy az első felhívásnak ez a megállapítása nem csupán gáláns komplimentum, kitűnik a pár mondat alább felvetett kérdésből: „Mint esik-meg az még-is, hogy az emberi Nemzet szép felének formálását, ’s hasznos gyönyörködtetését annyira elfelejtjük? — Minden írárok tsak a’ férjfit, annak Oktatását vagy mulattásá-

gát tárgyazzák' — ezzel a kérdéssel, illetve váddal indul az *Urániáról*, szóló első előfizetési felhívás, hogy még ugyanez év következő hónapjában megjelenő *Magyar Hirmondóban* már még határozottabb formában fejtse ki, hogy az *Uránia* „a' szép Nemnek el-felejtett formálását” akarja magára vállalni. S itt már azaz a kifejezett koncepcióval, hogy ezzel „a' más nemből is nemes vetélkedést nemzeni; az a' közelebb való tzél”.

Az utolsó, „*Uránia a Hazához*” című felhívásban, mely már az *Uránia* búcsúszava lett, „még egyszer röviden és világosan Munkánkhoz tzélját, foglalatját és hasznát” így jelöli meg: „*Urániákat különösen az Asszonyi nemnek ajánlottuk... Egy kevés figyelmetesség meg-győz a'felől mindent, hogy ennek szorgalmatos, vagy lágy meleg nevelésétől 's tsinosodásátul függ majd nem minden a Köz Társaságban; sőt hozzá-merjük azt is adni, hogy ezeknek helyes formálása teheti jobba egész helyheztetésünket*”.

Amikor ez utóbbi felhívás nyomdafestéket látott, Martinovicsék már bebörtönözve várták ítéletüket, s ez az, ami hátborzongató pátoszt ad Kármán ez utolsó, nyilvánossághoz forduló szavának, pátoszt és nagyságot.

„Sokan alattomos Szánakozással nézték, mindjárt Munkánk' Felállításának kezdetében intézetünknek jövőndő összeomlását, és azt, mint bizonyost jövőndölték. Fenyegette mutatták a' Mindenes-Gyűjtemények ideje előtt letépett Asztagjait, a' Magyar Múzeumnak bekiltselt Ajtaját, a' Magyar Orfeusnak megnémult lantját...”

A *Magyar Múzeum* szerkesztője, Batsányi, akkor már börtönben, és ugyanúgy a *Magyar Orfeus* szerkesztője, Kazinczy is. És ezért nem pusztán szép szó, hanem előre bejelentett vállalása egy sejtett sorsnak, amikor a felhívás „a Hazához” ezekkel a megdöbbenő szavakkal folytatódik:

„Ha a' had' gyilkos mezeiről alig tér is meg egy kis Felekezet téli szállására, már más Tavasszal feles Ifjú Sereg tódul arra a' vérpiatzra, a'mellyen a' Harc' szomorú Aldoztatjainak Maradványi fekülznek. A' megszervező Világról ha a' számos evező sereg helyett, egy megritkult csoport verekedik vissza Hazájában, már egy más Vakmerők' Serege vitorláit duzzasztja, hogy azokat a' habokat barázdálja, melyeken Társaiknak Deszkái a' Hajótörés után uszkálnak! Vakmerő bizony! és példán nem tanuló az Emberi Nemzet!”

Nyilvánvaló, hogy ennek a felszólításnak a hangja nem csupán a már elnémult folyóiratok és nem is egyedül az *Uránia* sorsáért való aggodás miatt komor és tragikusan ünnepélyes. Hiszen az „*Uránia a Hazához*” Pesten íródott. Ott, ahol nem akadhatott akkor egyetlenegy irodalommal foglalkozó vagy egyáltalán közéleti és szellemi kérdések iránt érdeklődő ember se, aki ne kísérte volna rezgatott figyelemmel azt, ami a Duna túlsó partján, közvetlen közelben, Budán, a rabok körül történt. Mindenkinek, aki a magyar értelmiség gyér sorába tartozott, s még inkább az, aki még-hozzá Pesten élt, lesnie kellett a híreket az újabb és újabb letartóztatásokról, a budai börtönbe vetett szabadkőművesek, nagynevű jakobinus írók, papok, tanárok ügyének és sorsának fejleményeiről. Akár rokonszenvezett velük, akár épp ellenkezőleg, ellenséget látott bennük.

A magyar írók és alkotásaik történetírói között mind történelmi, mind esztétikai érzékével Gálos Rezső kétségbevonhatatlanul egyike a legalapossabbaknak és azoknak az igen keveseknek, akik tudnak szemléleti módjukkal világirodalmi távlatokat nyitni. Ennek megfelelően Kármán személyét és művét jobban látja, és jelentőségének arányában értékeli, világosabban, mint minden más biográfusa. S mégis, még őt is cserben hagyja az intuíciója, az érzék a külső hatalmaktól egyetlenegy tevékeny esztendőre korlátolt, s a maga sorsát vállaló ifjú írónak és művének a tragikus erkölcsi pátosza iránt. Kármán munkáiból ugyanis, melyeket az a látóhatár egyre teljesebb elsötétülése idejében kezd és szinte az utolsó pillanaton túl is foly-

tat — és folytatni akar, valamint a nagyszerű felhívásokból, melyeket, noha visszhangra nem talál, egyre-másra kinyomat az *Uránia* fennmaradása érdekében, Gálos Rezső arra a következtetésre jut, hogy

„... mikor Martinovicsékat elfogják, Kármán a maga nagy eszmei céljai felé törve és magát semmiben sem zavartatva szerkeszti és szervezi tovább az „Urániá”-t, írja — bátran és szókimondóan — *A nemzet csinosodását* vagy az *Eldorádót*, dicséri Raynalt, emlegeti Montesquieu-t.”

Mintha Kármán, aki tagja a pesti *Zur Grossherzigkeit* nevet viselő szabadkőműves páholyának, aki tevékenyen benne él a pesti közéletben, és mindennapos vendég a pesti értelmiségi elit találkozóhelyén, a Beleznai-szalomban, kevesebb izgalommal élte volna át, kevésbé érezte volna személyes ügyének Martinovicsék összeesküvésének a katasztrófáját, mint a birtokaikon élő magyar főurak, például Kármán pártfogója, a Kazinczy-levelezésből is ismert gróf Ráday meg a fia, akik leveleikben a távolból is „minden új elfogatról beszámolnak egymásnak”.

Igaz, hogy mintha semmi sem történe ott Pesten a szeme előtt, Kármán az „Uránia a Hazához” című, első szakaszaiban balsejtelmektől ihletett, és eleve is már oly kevés reménnyel felhangzó előfizetési felhívását a *Magyar Hirmondón* kívül megküldi a vármegyéknek is, „a’ Tekintetes Megyék’ Főtisztviselőinek” avval a kéréssel, hogy azt „hűségükre bízott Megyéjekben” a megyék „Köz gyűléseikben tegyék esmeretessé”. Megküldte a megyéknek. S vajon az a Kármán, aki a „nemzetes betyárok” kifejezést először írta le, nem tudta volna, hogy 1795. áprilisában a megyéknek és főtisztviselőiknek kisebb gondja is nagyobb lesz, mint az *Uránia* élet-halál kérdése? Semmiképp se valószínű. Emlékeztetni kell az ugyan-ez év márciusában megjelent felhívásnak arra az utolsó szakaszára, amelyben kifejezetten írva áll, hogy az *Uránia* kiadójának nincsenek illúziói: „... Meg-ígértük, hogy 4 Köttetet minden esetre ki-adunk, és meg is álljuk szavunkat, el-lévén arra szánva, hogy az után a’ mi írásunk is, a’ jobb Magyar Munkáknak — a’ Mindenés Gyűjtemény’, Múzeum’ és Orfeus, sorsára jut”.

Tudvalévően a negyedik kötet már nem jelenhetett meg, de ez a különös, valóban párfajta ritkító előfizetési felhívás evvel a mondattal fejeződik be, mely mindenről inkább tanúskodik, mint naiv illúziókról:

„Leg alább fel-marad jutalomul az a’ Meg-gyöződésünk, hogy egyenes szívvel igyekeztünk Litteraturánk’ elő mozdításában, és kárt is szenvedtünk miatta. Reméllyük, hogy a’ jövendő Nyom igazságossabb léssen emlékezetünk erántt, és azon igaz Polgár-társaink közzé számlál bennünket, a’kiket nem rettetetett el a’ Magyar-nak Nyelvéhez való hidegsége, és — írni mertek”.

Mert az *Uránia* első kötetének megjelenése óta ahhoz, hogy az író — írjon, egyre nagyobb merészség kellett. A „híradások” és az egymást követő külömféle címmel megjelenő előfizetési felhívások hangja egyre inkább elkomorul. De bármennyire is az elszánt „morituri te salutant” lesz e felszólítások uralkodó hangneme, és válnak a nyájas olvasónak hízelkedő elismerés helyett alig burkolt váddá a „Közép Rend”, azaz a köznemesség tompa közönye ellen, minden alkalommal változatlanul ott találjuk a hitvallásszerű kármáni kultúrpolitikai koncepciót: az *Uránia* elsősorban a női olvasó, a nő érdeklődési körének kiszélesítésével, emberi igényeinek felébresztésével, tudatosításával és növelésével, a nő szellemi és esztétikai felemelkedésével remél és akar változást előidézni, áttörni az uralkodó durvaság és szellemi tunyaság barbár állapotán. Az *Uránia* a „csombokos, bajszos magyarság” ellenében a nőre épít, a nő segítségével akarja kiemelni sarkaiból a hűbéri életformákban megrekedt, a „mezei élet” civilizálatlanságában vegetáló, „férfias” keleti magyar társadalmat.

Elég azonban csak egy pillantást vetni a „folytatott írás”-ra, mellyel Kármán ezt a programját igyekezett szolgálni és megvalósítani, hogy fel se merülhessen az elképzelés, mintha az *Uránia* csak valamiféle kezdetleges „feminizmusnak” lett volna a külön irodalmi kezdeményezője. Ha az *Uránia* három köete nem is szükölködik olyan apróbb közleményekben, melyek minden úgynevezett „Asszonyoknak” című rovatban jól helyet találhatnának, mint ezek a cikkekcskék: „Lerajzolása egy újj kandallókementzének” (képpel), „Száráz húslevet tsinálni”, „A naptól elsütött bört megszépíteni”, „A legfajnbort portzellánt úgy megtsinálni, hogy el ne patanjon”, „Kerti szalma kabinét” — nem szabad elfelejteni, hogy a nagy francia enciklopédisták szintén nem tartották méltóságukon alul valónak, hogy „Dictionnaire des sciences et des arts”-jukban ilyen természetű hasznos tudnivalóknak rendkívüli figyelmet szenteljenek. Kétségtelen, hogy az *Uránia* ilyen módon is lépre akarta csalni az olvasót, megvesztegetni, de alaposabban megfontolva, bármennyire is groteszknak hat ma a konyharecept egy irodalmi folyóiratban, akkor még az se volt pusztán kompromisszum. Beleillik ez is Kármán általános programjának a keretébe. Ennek a legfőbb jellegzetessége ugyanis, hogy következetes tagadása a rousseau-i illúzióknak, és mint anti-rousseau-ista, épp a városi civilizációt, a civilizált társaséletet, a civilizált szokásokat tekintti és vallja az emberhez méltó életformák, az esztétikai és erkölcsi értékek érvényrejuttatása létfeltételének.

Semmi se oly idegen tehát az *Uránia* világnézetétől és kultúrpolitikai koncepciójától, mint az az állítólag csak női szükségleteket szem előtt tartó álirodalom, mely valójában tagadása a nő és a férfi emberi egyenrangúságának már azzal is, hogy különválasztja és elszigeteli a nőt és a nő érdeklődési körét az emberiség közös problémáitól, a közös emberitől.

Az *Uránia*, melyet Kármán „különösen az Asszonyi nemnek” ajánlott, kezdve a programadó Bé-vezetéstől a *Fanni hagyományaiig* és egész a magyar esszéirodalom mindmáig legizgatóbb és legmerészebb alkotásáig, *A nemzet tsinosodásáig*, akkor a magyar társadalom életének legkomolyabb, legsorsdöntőbb és egyetemes problémáit tárgyalja.

Szinte érthetetlen, hogy az irodalomtörténészek mennyire nem vették észre Kármánnak egyik jellemző sajátágát, azt a szokratészire emlékeztető, incselkedő iróniát, mely épp azért finom, mert rejtőzködik, s mely például az „*Uránia a' Hazához*” című utolsó és megrázó előfizetési felhívásban is megnyilvánul akkor, mikor az asszonyi nemnek ajánlott *Urániáról* szólva, melynek előző, utolsó kötetében már megjelent *A nemzet tsinosodása* című tanulmány is, megjegyzi:

„A' Férjfiakat nem zártuk el munkánktól, és nem is felejtettük el abban; sőt nem hízelkedünk talán sokat magunknak, ha azt hisszük, hogy némelyeket abban nem éppen haszon, némelyeket nem egészen gyönyörűség nélkül olvashattak azok is”.

Mind a mai napig aktuálisan, példaadó erővel marad tanulságos, hogy az *Uránia* miként tud viszonylani a közönséghez. „Mindennek tettzeni nem is lehetett, nem is akartunk...” A közönség alacsony szellemi színvonalából, melyet nemcsak hallgatólágoosan feltételez, hanem kifejezetten hangsúlyoz is, gyakorlatilag nem az alacsony színvonalhoz való alkalmazkodás szükségére, hanem, épp ellenkezőleg, arra következtet, hogy szellemileg nagykorúvá kell tenni a magyar közönséget, s hogy ezt csak egyetlenegy módon lehet: mindig és mindenről tartalmas és teljes őszinteséggel szólni hozzá. Olyan őszinteséggel, mint amilyennel az ember csak kivételes pillanatokban vet számot múltjával és jelenével, egész önmagával. Meg nem futamodva egyetlen mégoly fájdalmas megismerés és kérdés előtt se. A végső szembenzés és ellenállhatatlan vallomás belső hőfokával.

S Kármánnak ez a módszere merő ellentéte annak az úgynevezett népszerűsítő, állítólag a közönség színvonalához — előítéleteihez és érzékenységéhez — alkalmazkodó közlési eljárásnak, mellyel az író valamiféle leereszkedő gondviselés szerepét arrogálja magának; művéhez való viszonyát az olvasó szabja meg, az olvasó állítólagosan korlátolt befogadóképességéhez és igényeihez való simulékonyság, s ennek megfelelően hígítja fel, enyhíti, ízesíti és adagolja a maga írói-emberi „összintességét”.

Kármán, különösen az esszéíró Kármán azonban a maga egész szubjektivitásának harcbavetésével feltétlen lírikus. Ez a magatartás a közönséggel szemben meghatározza magatartását művével szemben is; a módszer kérdése az írói-emberi etika — az író művéhez és olvasójához való viszonyának —, az író életének döntő kérdéseként jelenik meg.

Ezért nemcsak időhöz kötött történelmi érdekességű, hanem egyben és épp ebből a szempontból, mint az eruptív gondolati líra embert reveláló nagy dokumentuma marad élő, időtlenül jelenvaló művészi érték *A nemzet tsinosodása* című, az *Uránia* utolsó, harmadik kötetében megjelent tanulmánya.

A szerző hosszabb tanulmányának első része.

Az irodalmi helyzetről

Antun Šoljan

Nemcsak hogy a tárgy, amelyről írni szándékozom, közmondásosan pesszimiztikus, hanem már az a tény, hogy ez a téma szerepelhet *ilyen* minőségben, elég szomorú ahhoz, hogy rögtön az elején azt a borús és sztoikus hangulatot keltse, amely — véleményem szerint — szükséges is ennek boncolgatásához.

Azzal kezdem tehát, hogy saját témám ellen szólok: amint megneveztük, máris hallgatólagos beleegyezésünket adtuk bizonyos „helyzet” meglétéhez az irodalomban, amely sajtóságai szerint legalább annyira eltér a társadalmi és szellemi élet egyéb területeinek „helyzetétől”, hogy egészen külön szólhatunk róla, és külön vonhatunk le bizonyos következtetéseket.

Hiszem, hogy napjaink szüleménye, a népszerű szcientista tévhit azokról a területekről jutott a tudatunkba, ahol lehet specializált módon és kizárólagosan szólni egy tudományág, például az élettan vagy geológia kereteiben, hogy azzal meg ne károsítsuk a feltett problémák lényegét, hogy a szükséges egészet meg ne csonkítsuk, és hogy az adott keretekben bizonyos értékes eredményekig jussunk. Csak abban az esetben, ha megkövetelik, akkor bízhatjuk ezeket az eredményeket az általános elméletre, hogy — a különféle területeket összefűzve egymással vagy az emberi tevékenység más szempontjaival — általánosítsa azokat.

Világos, hogy egy atomfizikus, személyes tehetsége és a tudományos tények alapján, amelyek egy szűkebb szakterület eredményei, tekintet nélkül a társadalmi rendszerre, amelyben él, tekintet nélkül munkája erkölcsi, társadalmi, gazdasági és politikai következményeire,

felfedezheti és megalkothatja például a termonukleáris bomba új típusát, és csupán tudományos céljának megvalósítása után tudatosulhat benne (a tudatosodás esetleg reménytelenül el is maradhat) művének emberi és egzisztenciális következménye. Az ő etikai és politikai meggyőződése, érzelmi élete, mindaz, amit népszerűen „társadalmi lényének” mondunk, alkotásával többé-kevésbé esetleges viszonyban áll.

Az irodalomban más a helyzet. Itt nincs specializált terület, amelyen csak az erre sajátos tényezőkkel lehet tevékenykedni, amelyen bármilyen is történhet *tekintet nélkül*. Minden irodalmi mű, létezésének alapján, teljességében új tényező.

A totalitárius és technokratikus társadalmi rendszer az eszközök eddig szinte felfoghatatlan összpontosítását és olyan munkakörülményeket biztosíthat a tudósoknak, ami számára elvben elegendőnek bizonyulhat ahhoz, hogy más szempontokkal ne törődjön. Az íróknak másrészt meg kell egyeznie a világ totális jellegével. A művész társadalmi lény, teljes egzisztenciája *lényeges* viszonyban van tevékenységével és művével. Ezzel közvetlenül az irodalomba, érdeklődési és munkakörébe helyezük egy adott pillanatban a teljes életet és az egész világot.

Az irodalom nem szakmai játék a specializált irodalmárok zárt körének, hanem (mindaddig, amíg művészet) minden egyes esetben, minden műben a környező világ új totalitása és az iránta való személyes viszony alkotása.

Az „irodalmi helyzetről” szólni tehát nemcsak a látási terület megengedhetetlen leszűkítését jelenti, hanem az irodalomnak mint művészetnek a tagadását is.

Nincs „irodalmi” helyzet az úgynevezett általános emberi helyzeten, a világ iránti viszonyunkon kívül. Nincs egyetlen olyan „irodalmi” szakprobléma sem, amely ne volna az adott társadalom és idő emberi problémáinak összegezése. Végeredményben az irodalom olyan mértékben létezik, amilyenben rólunk és nekünk szól, amennyit jelent, és amennyire valóban az, ezek szerint tehát, mindenek után, kifejezetten és elsődlegesen erkölcsi tett. Éppen emberi és szociális szerepe miatt az irodalomban nincs *helyzet*, amely egyúttal nem társadalmi és emberi is.

Habár annak a bemutatásával fáradoztunk, hogy az *irodalmi helyzet* kifejezéssel az irodalom művészeti voltát tagadjuk, mégis mindenki előtt már az első pillanatban világos, mit jelöl ez a kifejezés általános és megközelítő módon. E fogalomhoz bárki olyan emberek meghatározott körét fogja társítani, akik szakosítást nyertek a „kultúrtevékenység” egyik elég szűk területén, amely magába foglalja a regény- és versírókat, a kritikásokat és kiadókat, az irodalomtanárokat, történészeket, teoretikusokat és a céhbelti adminisztrációt. És amíg itt az „irodalmi helyzetről” beszélünk, méltán várhatják el tőlünk, hogy az olvasókat — akik hozzánk hasonlóan saját, körülhatárolt szakörükben tevékenykednek — értesítsük arról, mi is történik egy külön, viszonylag zárt céhben, és hogy esetleg rávilágítsunk arra, milyen

viszonyban van ez a céh egészében véve a többi, tiszteletreméltó társadalmi hivatással.

Az *irodalmi helyzetről* tehát úgy szólunk, mint egy hivatás állásáról az általános társadalmi helyzetben. Az irodalomról nem beszélünk mint művészetről, hanem mint egy meghatározott kör foglalkozásáról, ezzel pedig az irodalom fogalmát is kiszélesítjük mindarra, ami az írással van kapcsolatban olyan értelemben, hogy irodalommal alakuljon, és nem korlátozódunk csupán arra, ami már pillanatnyilag is irodalom. És tekintettel arra, hogy e fogalom nem valami újszerűt, és nem csupán a miénk — végeredményben pedig tekintettel arra, hogy az ilyen „irodalom” túlsúlyban van —, eljutottunk az irodalmi helyzet első sajátosságáig, a modern idők szülte *professzionalizálódásig*. Az alábbiakban erről lesz szó.

A társadalom fejlődési logikája alapján az irodalmi szakma megszűnt csupán eszköznek lenni, ezzel szemben sajátos céllá vált. Az irodalom megszűnt az emberi kifejezés, beszéd, közlés egyik alkotó megnyilvánulásaként szerepelni, és lényegében hivatás és foglalkozás lett, amely a meghatározott társadalmi-termelési törvények szerint bonyolódik az ipar minden jellegzetes megnyilvánulásával.

A társadalom felkarolta az irodalmat, és kijelölte helyét a maga szabályosan összeillesztett és megolajozott rendszerében, kioktatta és utasítással látta el, hogyan fog társadalmi szempontból hasznosan és megbízhatóan szerepelni. A társadalmi apparátus önként jelentkezett mecénásnak, és kifejeztette az irodalom tanulásának és terjesztésének (pénzsegély, javadalmazás, olcsó és népszerű könyvek, katedrák és tankönyvek) elágazó rendszerét, egyúttal pedig (a megrendelő és termelő különleges színeződése mellett) egy olyan réteget, amely úgyszólván *feladatszerűen* foglalkozik irodalommal.

Az irodalmi érték rangsora természetesen a társadalmi siker hierarchiájához fűződött. Az értékek kritériuma nem lehetett többé egy istentől ihletett, önkényes szaktekintélyek maréknyi csoportja ízlésének privát és ingadozó tőzsdéje, ezzel szemben „objektívizálnia” kellett, hogy a társadalmi gépezet alkatrészei között hatékonyan cselekedhessen. És amilyen mértékben népesebb ez a specializált apparátus, amennyire különösebb és fejlettebb a rendszer, s az irodalom *in toto* „társadalmibb”, az irodalomnak annál nehezebb eltérnie a megszokott kerékvágásból, hogy a csatornák partjait öntözze, hogy átugorja a társadalom által az ő számára épített rezervátum palánkját.

E helyen nem bocsátkozunk annak a társadalmi gépezetnek a természetébe és motívumaiba, amelyet ez a folyamat tartalmaz. Ezek a motívumok a különböző földrajzi szélességeken levő, korszerű társadalom sajátosságai szerint kommerciális, államalkotóan felvilágosító, nemzetileg reprezentatív vagy reklámszerűen propaganda jelleggel rendelkezhetnek. De szerzte a világon, minden irodalmi tradícióval rendelkező kulturált országban szemünkbe ötlük az a tény, hogy a társadalom egy új hivatást fejlesztett ki, *a priori* felkente az irodalmi tevékenység értékét, babérrel és érdemjelekkel koszorúzta és fel-

cicomázta újabb, de nem kevésbé értékes és lojális osztályának és rendjeinek laureátusait.

A régi jó időkben a művész gyakran fedezte fel azt, hogy nagylelkű mecénása kegyetlen zsarnokká, konok és zsémbes megrendelővé tud átalakulni, s mindenben a maga szabta mértéket követeli. A mecénás gyakran megértette, hogy a választékos szavú artista, akit udvartartása számára vásárolt, romboló és felforgató nyelven beszél, és pont őt veszi célba. Megértette esetleg azt is, hogy olyan udvaroncot vett, aki látszólag neki szolgál, valójában pedig más isteneknek, saját isteneinek áldoz, miközben fittyet hány a megrendelésre.

A társadalmi mecénásság összehasonlíthatatlanul mélyebb és bonyolultabb valami, ám a kölcsönös félreértést és kiábrándulást többé-kevésbé kizárja. A modern társadalom hideg, következetes és hatékony módján saját művészeiből kasztot vagy hivatalnokit, illetve kereskedői gépezetet teremtett, védelmezve és biztosítva e gépezet működését, rendszabályozva társadalmi státusát, helyet biztosítva neki a nap alatt, egyúttal megsabta hatáskörét, a megengedett határokat, a területet, melyhez ragaszkodnia kell. Megtörtént a művészet bizonyos nacionalizálása és társadalmisítása. Létrejött egy kaszt, amely a saját társadalmi és anyagi érdekeiért síkra szállva, tulajdonképpen önmagán gyakorolja a társadalmi irányítást. Az irodalom így színönimája lett az irodalmi tyúkok egész csapatjának, melyek megszeliidült házi szárnyasokként kapargálnak aranyketrecük szűkösen körülhatárolt térségének langyos biztonságában. S jóllehet aranyból van, a ketrec mégis csak ketrec marad.

A társadalom egyszóval igen bonyolult apparátust teremtett, amely már pusztán létevel, a mindennapi társadalmi szükségletekkel készletti megalkuvásra az íróval azzal, hogy az irodalmi kasztnak *a priori* társadalmi szerepet tulajdonított. Ha pedig egy író elszólja magát olyasvalamiről, ami nincs összhangban ezekkel a szükségletekkel, ennek alapján pedig nincs összhangban a hivatás szabványaival, és így hivatásbeli sorstársai társadalmi vagy anyagi státusát veszélyezteti, ők lesznek az elsők, akik talpra ugranak, és szociális biztonságuk, illetményeik, valamint gyermekeik járandósága nevében ütnek a körmére. Természetesen ilyenkor rendszerint sok szó esik számos magasztos elvről — s ez a képmutatás lesz a kaszterkölcsek egyik alapvető és elsődleges megnyilvánulása.

Ily módon az író társadalmi státusa többé nemcsak személyes polgári felelősségét, kötelességeit és jogait, nemcsak egyéni egzisztenciáját határozza meg, hanem annak a fáját és jellegét is, amit neki mint írónak mondanía kell és mondanía lehet. Társadalmi értelemben az ember és a műve közötti határt ködösen vagy éppen sehogyan sem lehet megkülönböztetni.

Ezzel mintha vége szakadt volna az évszázados ellentétnek, amelyben az egyik oldalon az egész társadalom helyezkedett el, a másik oldalon pedig az író mint egyén állt. Mintha ezzel érvénytelenné vált

volna az az irodalomról szóló definíció, melynek alapján az irodalmi mű egyfajta személyes ellenszegülésnek, a társadalmi valóság ellen irányuló tiltakozásnak tekintendő; végeredményben tiltakozásnak a természet és az isten ellen. Mert annak ellenére is, hogy a társadalmi konformizmus követelményei sújtották az írókat az emberiség egész története és minden társadalmi rendszer folyamán éppúgy, mint korának bármely emberét, neki, annak ellenére, hogy mint embernek csókolnia kellett a főúr kesztyűjét vagy a szentatya papucját, társadalmi szólás-szabadsága aránylag nagyobb volt művében (amely nem azonosult vele), és következésképpen íróként mindig önálló egyéniség maradhatott. S ő valójában néha nem is íróként szolgált, hanem emberként beszélt írásaiban. Mint ember hirdethette ugyan az isten és császár iránti hűségét és alázatosságot, de mint író támadhatta ugyanakkor a világot, mely sohasem a legjobb a lehetséges világok közül. És míg hajdan csupán a saját lelkiismeretének és tehetségének tartozott felelőséggel, ma az írók elsősorban hivatásának társadalmi státusa határozza meg.

Miután megalkotta az írók kasztját, ezt a mélyen tisztelt és tisztelt hivatást, a társadalom a többi kaszthoz és hivatáshoz hasonlóan, végeredményben magától értetődően, alárendelte a társadalmi ténykedés olyan törvényeinek, melyek előtt a többiek is fejet hajtanak. A törvény egységesítése a modern életmód jelentős előfeltétele. Az író sem kerülhet ki az egységesítést: elvesztette a mellékes szemlélő helyét, írói szabadságát és függetlenségét, különben utolsóként és minden más emberi tevékenység közül is legkésőbb. E szabadságvesztés külső és legközvetlenebb oka az, hogy a társadalomban megszűnt létezni mint egyén kizárólag műve alapján, és hivatása kereteiben kezdett fellépni.

J. B. Priestley egy publicisztikai cikkében nemrég azzal próbálkozott, hogy megindokolja az irigységet, mely sok emberben él az írók iránt általában, habár ehhez minden való anyagi alap hiányzik. Priestley ezt az író által még mindig élvezett társadalmi szólás-szabadság fokával magyarázza, más kasztok szerint esetleg a következőképpen okoskodhatnak: ha nekünk elégedetteknek és szófogadóknak kell lennünk, ha a mindenki számára azonos jogokat egyformán és társadalmi szempontból szüregszerűen tőlünk is megtagadták, mit akarnak tehát még mindig az írók? Miben különböznek hát tőlünk ezekben a demokratikus időkben? Rendben van, megengedhetjük, hogy mindez mögött alapjában véve némi igazságtalanság, eredendő bűn rejlik, de ez mindegyikünkönél egyre megy, és ha ők mégis mások szeretnének lenni (ami magában is elég furcsa kívánság), szenvedjék hát el ezt az igazságtalanságot. Sőt, Fjodor Karamazov lelki hajlama alapján, tegyük hozzá mi is egy keveset, hogy a pohár csordultig megteljen, hogy aztán kedvükre élvezhessék a hön szeretett szenvedést.

Az írók iránti gyűlölet alapja, röviden szólva, abban rejlik, hogy ők napjainkig részben még mindig megtehették azt, ami például a hírlapírónak (hogy a tudományos munkával foglalkozókról ne is szóljunk) már rég tilos volt, mivel mélységesen belenőttek annak a gépezetnek a célszerű működéskébe, amelynek részeit képezik. Az irigységnek különben alig van már helye: az írók professzionalizálódása folytán

ugyanis a *per definitionem* szabadságszerető embertípus egészében kasztként konformálódott.

Ennek alapján érthető lesz, hogy az írók hivatásossá válását az irodalom professzionalizálódásától csupán egyetlen, habár eléggé jelentős lépés választja el. Az ilyen professzionalizált irodalom létének jelei túlságosan számosak ahhoz, hogy mind felsorolhatnánk őket. Gondoljunk csupán a korszerű szovjet irodalomra, amely teljességében professzionálisan és hatékonyan szolgálja az állami vagy ideológiai propaganda érdekeit. Esetleg az amerikai és nyugat-európai irodalom nagyobb részére, amely azonos jártassággal és kasztszerűen hódol a kiadó, a reklám vagy film kommerciális érdekeinek. Idézzük csak fel a számtalan irodalmi mellékműfajt, amely egyenesen a társadalmi vagy kereskedelmi megrendelésnek felel meg: így a neveléstani, hazafias, vallásos, propaganda- és egyéb irodalom tömegével számolhatunk, amely adott szükségletek és mércék szerint sorozatosan lát napvilágot.

Az irodalom ilyen újszerű társadalmi helyzetének egyik jele a teljes „objektívizáció”, ami más szóval az érték kritériumának a kiegyenlítődsét is jelenti. Mert ahhoz, hogy a művész-hivatalnok hierarchia fenntarthassa kapcsolatait a megfelelő társadalmival, a kritériumnak megbízhatónak, állandónak és egységesnek kell lennie.

Egy korunkbeli német képzőművészeti kritikus (W. J. Siedler) nemrég arról panaszkodott, hogy az ember akárhol felütheti a százegynéhány Picassóról szóló monográfia bármelyikét, nem talál egyetlen véleményt, egyetlen értékelést, amely némileg is eltérne a többitől. És valóban, a különbség csupán a fogalmazás vagy előadás módján nyilvánul meg, az értékelés azonban minden esetben azonos. Ugyancsak e kritikus szavai szerint a naiv festészet nemrég lezajlott vilákiállításának visszhangjából is elmaradtak a heves összeütközések, amelyek a *Függetlenek Szalonját* jellemezték egy fél évszázaddal ezelőtt.

Az irodalomban is egészen hasonló a helyzet: ma már elképzelhetetlenek azok az összeütközések és disputák, amelyek Ibsen első drámáit követték, és ha az újabb időkben egy irodalmi mű körül keletkezik is vita, az egészen másdrangú kérdésekről folyik, amilyen például az a probléma, hogy a *Lady Chatterley* pornográfia vagy sem. Hogy a *Doktor Zsivago* politikailag maradi vagy eretnek. Mindkét esetben felmerül a kérdés, hogy ezek a könyvek mennyire lehetnek a társadalmi rend és erkölcs kárára, nem pedig az, hogy mi az értékük. Az érték valami magától értetődő. Az érték kritériuma pedig társadalmilag egységesített és megkövesedett.

Vessünk most egy futó pillantást korunk irodalmára, mégpedig arra, amely nem csupán *ancillája* a társadalmi érdekeknek, hanem bizonyos művészi, általánosan elismert köztiszteletnek örvend. Itt szociológiai szempontból, tézisünk fényében fogunk bemutatni egy jelenséget, melyre régen felfigyeltek már. Úgy tetszik ugyanis, hogy

minél erősebben és odaadóbban láncolja magához a társadalom az irodalmat, minél nagyobb figyelmet szentel neki, és minél nagyobb gondot fordít rá, ez annál kevésbé és közvetettebb módon foglalkozik vele. Az irodalom (mint hivatás) eltársadalmosítása fordított arányban van az irodalom (mint művészet) elfordulásával a társadalomtól mint irodalmi témától.

Amíg a modern élet mind szélesebb, tömegesebb és sorsdöntőbb méreteken zajlik a sportstadionoktól a bonyolult hivatalnoki apparátusokon keresztül az egész világra méretezett politikai bonyodalmakig és tudományos vívmányokig, amelyek óriási embercsoportok eredményeit képezik, és amelyek végső fokon beleszólnak a földkerekség minden emberébe az életébe — a modern irodalom ugyanekkor mindinkább a szigorúan zártba, a személyesbe, a „nem tipikusba”, a disszidensbe, a kiközösítettbe, a társadalmilag perifériusba rejtőzik, teljes egészében szakítva a „nagy” témák társadalmi övezetével. Úgy látszik, hogy Tolsztoj volt az utolsó nagy író, aki szó szerint foglalkozott olyan témákkal, amilyen a nemzetközi politika, a magas szintű hadászat, valamint a társadalmi viszonyok tükrö a világi események óriási panorámájában.

És amíg Joyce vagy Kafka még mindig a világ képét festik, jól lehet egy nyomorult kukac távlatából, az európai irodalom legújabb alkotásai arra utalnak, hogy az írók *szó szerint* a kiközösítettek és szakadárak felé fordultak, a társadalmon kívüli csavargókhoz, az önmagukba fordulókhöz és különcökhöz, a vereséget szenvedett kis ember irreális és agyrémekkel benépesített világához, az alvilághoz és az agyalágyultakhoz, az elveszett egyénhez, aki tartalmat keresve, riadtan kaparász parányi, vértelen belsejében, és aki legjobb esetben csak ideiglenesen és rosszul képes alkalmazkodni a társadalomhoz, viszont az ezzel való közösségre teljesen képtelen. A szemléletesség érdekében említsük meg csupán a *beatnikokat*, majd pedig külön Kerouacot, esetleg az amerikai irodalom nevesebb íróit, amilyen Henry Miller vagy a neo-naturalista Algren. Említsük meg esetleg az angol *dühös ifjakat*, vagy az „új regényt” képviselő John Waint, illetve Iris Murdochot, a modern német novellistákat, amilyen Böll, Nossack vagy Hildesheimer, valamint a francia Butor és Robbe-Grillet „új regényét”. Nálunk ilyen minőségben Ranko Marinkovića, Slobodan Novakra, Ivan Slamnigra, Dobrica Ćosića vagy Miodrag Bulatovića gondolhatunk.

Joggal kifogásolhatja bárki, hogy az irodalmi műről szólva, olyanmódon ragaszkodom a *szó szerinti*hez, mert a jó író bármilyen alakban és bármilyen téma esetében is felfedi totális viszonyát a világhoz, és hogy ez a viszony megtalálható minden valójában művészi élményben, amikor lehámozzuk róla a jelképes vagy allegorikus héjat, vagy megfejtjük ezópusi nyelvét. Habár minden kétséget kizáróan így van, mégis fennáll az a tény, hogy az ilyen kerülő út nemigen jellemezte a görög tragédiát, Shakespeare-t vagy az orosz realistákat olyan mértékben, mint korunk irodalmát. Miután pedig arra kényszerültünk, hogy verejtékezően fejtegessük a modern író szimbólumait és allegóriáit, szinte képtelenség elhessegetni azt a feltevést, hogy az író mondanivalóját csupán *becsempészte* a művébe, meghúzódva a

modoros témák és kellékek, a professzionális külső mögé. Sőt a legtöbb ilyen író esetében az a benyomásunk, hogy egyedüli mondani-
valójuk a menekülésre szorítkozik ettől a világtól és témáitól. Hogy ne is említsük azokat az írókat, akiknél a találgatás végén sem ny-
rünk semmit, csupán az azonos professzionális kellékeket, melyeket
egymásból kell kibogoznunk, mint azt a gonoszkodó szüketésnapj aján-
dékot, amely a csomagoláson kívül egyebet sem tartalmaz.

És így, amíg az írók szabály szerint apró lélekelemző trükkökkel,
oktalan és nihilista szenzációkkal bíbelődnek, amelyek a szavak egy-
szerre oly érdekes „összeütközéséből”, a professzionális játékból villan-
nak fel, amíg önkényes szkizofréniájukkal és agyrémeikkel, kételyekkel
és az eszelős anti-hösssel pepecselnek, az úgynevezett *napi témák* — az
emberiség önmegsemmisítésének atomveszélyétől, a labdarúgó stadionok
tömegpszichózisától, mozitermektől és milliós városoktól a nagystílusú üz-
leti fondorlatokig, a társadalmi képmutatástól a totalitarizmus erőszak-
osságáig — a szó legszorosabb értelmében harmadrangú írók kezére
jutnak, akik e témákat megrendelésre, az álromantikus eltévelyedések
és előítéletek olcsó rózsaszín ezüstpapírjában szolgálják fel. A profesz-
szionalizálás ez irányban is olyan messzemenő, hogy ezek az írók is,
sajátos játékszabályok szerint, úgyszólván megszervezték külön szak-
csoportjukat a „könnyű” és „szórakoztató” irodalom művelésére, amely
lényegében a „könnyűzenének” felel meg. A mai olvasó minden nagyobb
fáradtság nélkül megtalálhatja ebben az irodalomban a jelenkor minden
kétféle előírt szabványos feleletet.

Másrészt pedig ezeket a mindennapi nagy témákat egy ugyancsak
specializált és profszionalizált irodalom kénye-kedvére bíztuk, a té-
nyek és értesülések irodalmára, vagy ahogy azt a céhbeliiek mondják,
a hírlapírásra. Ugyanez a szcientista kényszerképzet, a tények és stati-
sztika iránti vakhit oda juttatta a hírlapírást, hogy fő *credojának* nyil-
vánítsa az Információt. De éppen az ingatja meg a jólértesültség iránti
bizalmukat, hogy az emberiség történetének legjobban értesült korszaka
a lehető legnagyobb és legkiáltalanabb zsákutcába jutott.

Mit is jelent végeredményben a jólértesültség, és mire adhat választ
a legjelentősebb tények ismerete? Vajon áthidalható-e — ahogy azt
C. P. Snow véli — a humanista és műszaki kultúra között tátongó sza-
kadék a termodinamika második törvényének ismeretével? Vajon a két
kultúra mechanikus közeledésétől várhatunk-e eredményeket? S nem
ugyanarról a mechanizmusról van-e szó, amely tulajdonképpen elhatá-
rolta őket? Értesüléseket szerezni a világról annak értelmezése és a
szóbanforgó tények iránti álláspont híján, etikai elvek nélkül — melyek
segítségével ítélehetünk róluk —, valójában azt jelenti, hogy éppoly
távol maradtunk az élettől, mint e tények teljes elhanyagolása esetén.

Vajon a világtól és roppant gépezetétől, amely kegyetlenül felőröl
és demokratikus módon kiegyenlít bennünket a fizikai valóság tényei-
vel, saját eldugott periférikus mikropoklunk felé fordulunk-e csupán
azért, mert a világ túl nagy és módfelett esetlen a mi szerény képzelet-
tünkhöz mérten? Azért, mert a világ léte és sorsa rajtunk kívül áll,
mert kezünkkel, amelyet eddig „mindenhatóknak” hittünk, nem érhetjük
el? Vajon azért, mert az írók kiegyenlített és csüggedő kasztja elveszi-

tette hitét, szükségességét, erkölcsi erejét és ösztönzőjét abban, hogy a világhoz szóljon, amely minden konkrét reményét a világúrutazáshoz fűzi, imádvá a Tudományos Tények különbségeket nem ismerő istenét? Azért esetleg, mert a társadalom, önnön fejlődésének révületében elhitte a Technika útján történő végérvényes felszabadulást, az író pedig még mindig a létezés értelmének és erkölcsi indokoltságának elfeledett kérdésére kutatva a feleletet, humanista eszméken nevelvedve, nem hihet egykönnyen és naivul abban, hogy Prométheusz autogénhegesztő pisztollyal megváltható?

És így arról, amiről hajdan Bacon és Montaigne beszélt, ma a hírlapírók szólnak rögtönzött tárcáikban, ami pedig Dantet vagy Dosztojevskijt foglalkoztatta, manapság a tudományos-fantasztikus vagy bűnügyi regények szerzőihez vándorolt, az író pedig hallgat, mert nem tudja, hol a világ — és milyen ez a világ —, amely hallgat a szavára. A professzionalizmus meleg fészkének védelmében a megalkuvó iparos, alkinek annyi a köze a művészethez, mint a vidéki cipésznek ahhoz a néhai ihletett feltalálóhoz, aki felfedezte a lábbelit; az író szakmája kereteiben topog, az irodalomban mozog, nem pedig az életben; irodalmat ír azzal a szüntelen és gyógyíthatatlan tudatossággal, hogy azt teszi, hogy egy törvényes professzionális tevékenységet űz, viszont arról egyetlen szót sem szól, amit művész létére mondania kellene a világról; leír és kutat, de nem alkot. Exegézissel és elemzéssel foglalkozik, de nem jövődőléssel, szintézissel és látomással.

Helye ki van jelölve, és ő ragaszkodik hozzá. Ő már nem cirkuszi bohóc vagy színházi pocok, mint Shakespeare, sem katona és sehonnai, felforgató elem, udvari bolond, bukott, züllött alak, koldus — hanem „írói minőségében” méltóságteljes akadémikus, állami alkalmazott, komerciális áru, tudós, felelős és általánosan elismert társadalmi jelentőségű hivatásának szakképzett embere. Benne inkább az tudatosodott, amivé lett, és ami neki kijár, semmint az, ami hosszú évszázadokon ezzé tette. Az írás számára nem sors- vagy létkérdés, hanem professzionális probléma.

Tehát ebben az irodalmi helyzetben, melyet talán itt-ott túl sötét színnel ecseteltünk, nem a kaszt, hanem a magunk nevében szólni, első-sorban erkölcsi kérdés. Nem írói, hanem emberi minőségben szólni manapság alapvető kérdés — s ez nemcsak a konvencionális előzetes kellékeket igényeli: tehetséget és munkát, hanem erkölcsi és társadalmi vagy egyszerűen emberi bátorságot követel. Korunk íróinak az a feladata, hogy ehhez az egyetlen és kiúttalan csatához, amely éppen reménytelen volta miatt, valamint azért, mert sohasem érhet véget győzelemmel — s csak író irányíthatja —, bátorságot vegyenek maguknak azoknak az eszméknek a nevében, melyekért a jó irodalom kezdettől fogva harcolt.

Természetes, hogy tőlük, mint mindig, azt kell követelni, hogy mindegyikük legyen „hajlamosabb a szorultságra, mint a versírásra”, ahogy azt Cervantes állította magáról. És ha nem is feltétlenül úgy adódik, mint a Krleža Blitvájában előforduló költők esetében: „egy eszmével, a hóhér kötelén befejezni”, mégis készeknek kell lenniük arra, hogy elviseljék azt a jóval bonyolultabb, de annál galádabb, hatékonyabb

és elkerülhetlenebb nyomást, melyet a modern társadalom különös előszeretettel gyakorol a múlt nyers és gyakorlatiatlan módszereivel; azt a nyomást, mely annál veszélyesebb, minél kevésbé tudatos, és minél inkább normális terméke a korszerű társadalom funkcionálásának szerte a földtekén.

Ebben a kérlelhetetlen társadalmi logikában az optimizmus egyetlen sugara az a hit, hogy a jó író még mindig annyira humanista és annyira író, hogy bátorsága legyen kimondani: (Niemand) „...kann mich zum Schweigen verurteilen, wenn ich zum Reden entschlossen bin”.*

Dávid András fordítása

A szerző szerkesztőségünk kérésére juttatta el hozzánk írását. Eredeti je még közöletlen.

* Senki sem ítélhet hallgatásra, ha úgy döntöttem, hogy beszélni fogok.

Amerikai hipsztéria

Gömöri György

Az alatt az egy hónap alatt, amelyet az elmúlt évben az Egyesült Államokban töltöttem, az elnökválasztások eredményének tárlátásán kívül semmiről sem beszéltünk, vitatkoztunk annyit amerikai ismerőseimmel, mint arról az eléggé komplex jelenségről, amit Amerikában *The Beat Generation* néven tartanak nyilván. Már a név magyarra fordítása is bizonyos értelmezési nehézségekbe ütközik — Hemingway nemzedékét, a *Lost Generation*ont lehetett egyszerűen elvesztett nemzedéknek fordítani, de a *beat* szónak több értelme van, s még több értelmet lehet belemagyarázni. A két leggyakrabban használt kifejezésbe (*The Beat Generation*, *beatnik*) a következő jelentések értődnek bele: 1) levert, csüggedt, összetört (*beaten*, *beaten down*), 2) dzsessz-rajongó (lásd: *jazz beat*), 3) új csapásokon járó (*off beat*). A negyedik jelentésárnyalatot Jack Kerouac találta fel — szerinte a *beat* annyit tesz, mint *beatific*, azaz üdvözült; a tökéletes *beat* ugyanis már a földön üdvözül, egy szaxofon-szólót, egy slukk marijuanát vagy éppen a nemi élmény valamely különleges formáját élvezi.

A lázadás a társadalom ellen a második világháború után kezdődött, de csak az ötvenes években, Korea és a maccarthysta kampány antiklimaxa idején keltett szélesebb visszhangot. A lázadás szimptomái közé tartozott a fentebb felsorolt „boldogító” módszerek kiaknázásán kívül a fiatalon elpusztult James Dean bálványozása, az amerikai társadalom normáinak egy vállrándítással való elvetése (az egyik Dean-film címe jellemző erre a magatartásra: *Lázadás ok nélkül*), és általában véve az az érzés, hogy „a társadalom az idegrendszer börtöne” (Mailer). A beat-irodalom főapostola, Norman Mailer, a láza-

dók két főtípusát különbözteti meg: vannak *hipsterek* és vannak *beatnik*ek. (A *beatnik* szóban a *-nik* képző első látásra úgy tűnik fel, mintha az orosz *-nyik*-ből származna, lásd: szputnyik, lunyik, pedig valójában a jiddis *-nik* kicsinyítő képzővel azonos.) Akadnak kritikusok, akik azt állítják, hogy a *beatnik* csak a *Time* és a *Life* képes folyóiratok munkatársainak a képzeletében létezik, s hogy a *beatnik* valójában „a *hipster* parodizált és elüzletiesített formája” (Herbert Gold). Mi érdekesebbnek tartjuk Mailer elméletét, aki a halandókat a társadalomhoz való viszonyuk szerint két nagy csoportra osztja: a társadalom rendes (*square*) tagjaival szemben állnak a lázadó (*hip*) fiatalok. A *hip* kategórián belül Mailer a következő megkülönböztetést teszi a *hipster* és *beatnik* között:

1) a *hipster* lusta proletár, élvhajász vagány; a *beatnik* a középosztály ellen fordult, jómódú családból származó lázadó, elvi alapon álló munkakerülő;

2) a *hipster* politikailag inkább mérsékeltlen jobboldali (Kerouac: *I dig Eisenhower*) — a *beatnik* radikálisan baloldali, anarchista-trockista, esetleg nihilista színezettel. Mindketten füttyülnek a párt-politikára; a *beatnik* titokban rokonszenvezhet Stevensonval.

3) a *hipster* túlhangsúlyozza férfiasságát, elsődrendű célja és élménye a „jó orgazmus”, alapjában sadista beállítottságú; a *beatnik* nőies, vagy angyalian semlegesnemű, gyakran homoszexuális, hajlik arra, hogy a nemi élmény helyett szublimáltabb kábulatban keressen kielégülést (marijuana, Zen-Buddhizmus).

Mindkét típusú lázadó hordhat szakállt, bár míg ez a *hipsternél* esetleges, a *beatniknél* világnézetet fejez ki. A minden rendű és rangú *hip*pek filozófiája Mailer megfogalmazásában: „az egzisztencializmus egy amerikai változata... Az adott helyzet általában uralja az ember tetteit”. Az igazság az, amit *most* annak érzek. A társadalom igazságai, a *square*-igazságok rögeszmés hülyeségek.

A társadalomtól való elkülönülést legtalálóbban talán a *hipster-beatnik* nyelv fejezi ki, ez a csekély szókincsű, furcsa, homályos zsargon, amit a beavatottak Greenwich Village-től North Beachig mindenütt érteni látszanak. Az egyik leggyakrabban előforduló *beat*-szó a *to dig*. Eredetileg ez a szó ásnit jelent, az újbohém tolvajnyelven pedig valami olyasmit, mint *kamelni* — a magyar jassz nyelvű magyar irodalmi nyelvre fordítva: érteni és élvezni. Tisztességes angol igék, mint *go* és *make* *beatnik*-szövegben hirtelen speciális ízt nyernek, jelentésskálájuk egyszerre bővül és korlátozódik. Egytagú szavakkal érintkeznek, mint egy primitív törzs tagjai. „*I dig you, man*” és „*Pad me, chick*” — az első kifejezés a férfiak iránt érzett szellemi, a második a nők iránt érzett nemi vonzalom rendkívül tömör kinyilvánítására szolgál. Herbert Gold szerint a *beat*-nyelv az emberek közötti „nem-közlekedés eszköze”.

Mi áll voltaképpen az amerikai hipsztéria mögött? Miért vállalja az amerikai fiatalok egy része a társadalomellenes *hip*-etikát? A kérdésre minden valamirevaló fiatal amerikai írónak, esszéistának megvan a maga válasza. Szociológiai szempontból a lázadás a magát ésszerűnek állító, de valójában véresen ésszerűtlen társadalom ellen irányul.

A hidrogénbomba és a robotemberré mechanizálás árnyékában a „társadalom” szó elvesztette hagyományos értelmét — az amerikai polgárból kihalt a közösségi érzés: elszigetelt egyének sokasága „magányos tömeget” alkot. Lélektanilag a „hipsztéria” az intuitív élmények mesterséges előidézését jelenti, a *hipster* bevallja, hogy „mindegy, hogy hogyan, valahogyan be akarok zsongani” (a „*get some kicks somehow*” kissé szabad fordítása) — a *hipster* megengedhetőnek tart mindent, ami gátlásos énjét énkívüli extázisba oldja. Irodalmi szempontból a *hipster-beatnik* lázadás romantikus, a zagyva *beat*-romantika sajátos elemei lévén az állandó céltalan helyváltoztatás (motorikus dinamizmus), a kábítószereken élés, a kifejezésmód fegyelmetlensége és nyirbálatlansága, s valamilyen vallás, illetve valláspótlék iránti sóvárgás, amely végül is a Zen-Buddhizmus *beat*-változatává vizenyősödik.

Tömegjelenség a hipsztérizmus? Nehéz lenne megmondani. Az átlaghipster hasonlít az angol *Teddy-boy*-hoz, a német *Halbstarcken*-hoz, a lengyel huligánhoz és a pesti vagányhoz; a *beatnik* inkább a londoni Soho vagy a párizsi St. Germain des Prés eszpresszóiban és bárjaiban gubbasztó egzisztencialista vagy álegzisztencialista fiatalemberekkel tart rokonságot. A különbség többek között abban van, hogy míg az európai „langyosan”, az amerikai „dühösen” bohém — az amerikai *beatnik*nek jobban meg kell játszania a társadalmonkívüliséget, másképp a társadalom nem figyel rá. San Franciscóban egy költő szerzői estjén anyaszült meztelenre vetkőzött, hogy megfelelő megdöbbenést keltsen a hallgatóságban. Ugyanakkor divat, turista-attrakció lett *beatnik* lenni; amerikai barátaim azt állítják, hogy vannak fiatal emberek, akik a Montmartre műapacsaihoz hasonlóan napidíjat húznak mű-*beatnik* alakításukért. A San Francisco-i The Coffee Gallery című hitelesen *beatnik* kávézóban, ahol apokaliptikus festmények lógnak a falon (Karinthy modorában: égberőhőgő halálpacnik), a Múza helyi kedveltjeit és az álbeatnikeket is kiszorítják a kíváncsiskodók, a szenzációéhes turisták. Hátha levetkőzik valamelyik szakállas, vagy mond esetleg valami gyönyörűségesen közönségeset.

Egy területen a *Beat Generation* már produkált valamit — ha nem is különösebben jó, mindenesetre érdekes írókat és költőket. A költők közül Allen Ginsberg, Kenneth Rexroth, Ferlinghetti, Corso és Gary Snyder nevét hallani a leggyakrabban, közülük is Ginsberg a leghetségesebb. Tehetsége még meglehetősen darabos, formátlan — eddigi főműve, a *Howl* (Úvöltés) — amit egy Montrealban élő fiatal költő, Vitéz György fordított magyarra és adott ki füzet alakban —, kusza, dühös és zagyva írásmű, de akadnak benne olyan feszültségű sorok, amelyekhez hasonlót Whitman és Pound óta aligha írt le amerikai költő. A *Howl* alig olvasható, de Ginsberg rövidebb versei, mint pl. a *Halál Van Gogh fülére* vagy az *Amerika* megérdemlik még a modern versektől általában fintorgó olvasó figyelmét is. Ginsberg, aki amellet, hogy homoszexuális, marijuana-élvező és meggyőződéses anarchista, gyűlöli a mai Amerikát, a *Time Magazine*, a Madison Avenue, a magán televízió, a tömegizlésnek-farkcsóváló Hollywood, a zsúfolt, komor elmeegógyintézetek Amerikáját — következésképp gyűlöli a magántulajdont és a *make money* versenyetikáját:

„PéNZ! PéNZ! PéNZ! Örülten rikoltozó mennyei látszat pénze! Sem-
miből-lett pénz, nyomorúságból-lett pénz, öngyilkosságból-lett
péNZ! Kudarc-péNZ! Halál-péNZ!

PéNZ az Örökkévalóság ellen! de az örökkévalóság erős malmai
szétdarálják az Illúzió mérhetetlen papírkötegeit!”

Vagy idézzünk egy másik, hasonlóan dühös költő, Lenore Kendal
verséből, aki a San Francisco-i beat-könyvomatásban, a *Beatitude*-ban
így fakad ki a világ leggazdagabb országának életmódja ellen:

„előregyártották házainkat és előregyártották véleményünket és
előregyártották örömeinket és előregyártották a tudósokat, akik a
mi előregyártásunk módozatain dolgoznak”.

Lírában a *beat*nik, prózában pedig a *hipsterek* uralják a *beat*-
terepet. A két legismertebb *hipster*-író Norman Mailer és Jack Kerouac.
Mailer, aki tanulmányt írt a *hipsterről* *A fehér néger* címmel, tehetséges
író — főleg első könyvének, a *The Naked and the Dead*-nek alapján
ismert Amerikában. Kerouac írt már vagy öt könyvet, első regényét
(*On the Road*) a kritika mint a tipikus *beat*-könyvet üdvözölte, de iga-
zán csak második regényével (*The Subterraneans*) futott be, amelynek
alapján Hollywood elkészítette az első hátborzongatóan *álbeatnik* filmet.
Mind Mailer, mind Kerouac műveiben igen fontos szerepe van a „sex”-
nek; a *hipster* főambíciója a testileg-idegrendszerileg tökéletes nemi
kapcsolat, a lelki konfliktusok lehetőleg teljes kikerülésével. Kerouac
prózája jól olvasható, szórakoztató, de mivel gátlástalanul és formátla-
nul hömpölyög, egyenetlen és kevésbé szuggesztív. Majdnem minden,
ami Kerouac könyveiben történik, esetleges; a hősök rövid életű illú-
ziókba kapaszkodva hányódnak az amerikai élet óceánján, több ezer
mérőöldnyi távolságban Ok és Cél kikötőktől.

Ami tehát az irodalmat illeti, a *Beat Generation* intuíciókultusza,
dühös társadalomellenessége és olykor már-már tébolyult őszintesége
jó irányban hat, felrázza, serkenti az akadémikusokat és a félu-ton
megrekedt moderneket. Ugyanez nem mondható el a *hipszterizmusról*
és a *beatnik*-szerepjátásról. A mélységesen konformista Amerikában
lázadni kell, de nem így — ésszerűbben, értelmesebben és főleg haté-
konyabban. Az unatkozó fiatalember, aki megjátssza a *beatniket*, fel-
tehetően még jobban fog unatkozni a North Beach-i bárpincében, mint
a Berkeley egyetem könyvtárában. A *hipster* a legtökéletesebb orgaz-
musban se találja meg az élet értelmét. A lázadás céltalan, tehát eleve
kudarccra van ítélve — a társadalom nem törődik önkéntes száműzöttjei-
vel. A *Beat Generation* képtelen változtatni a mai Amerikán — a leg-
több, amit elérhet, az, hogy a *square*-entellektüelek egyszer csak mégis
felfigyelnek a föld alól jövő tiltakozás artikulátlán, fülsértő hangjaira.

Üvöltés

Részlet

Allen Ginsberg

(Carl Solomonnak)

I.

Láttam nemzedékem örültség-pusztította legjobbjját
hisztérikus meztelenségben éhenhalni,
hajnaltájt vonszolták magukat a néger utcákon
haragos injekcióstűt kutatva,
angyalfejű ürgék, égnek az éjszaka gépezetében rejlő csillagos dinamó
ösi, mennyei bekötése miatt,
akik szegénység és rongyok és beesett szemű peckesen ülők
füstölve a városok tetején úszó félkomfortos lakások
természetfölötti sötétjében jazzről elmélkedve,
akik lemeztelenítették agyvelejükkel a Mennynek a babilóniai Isten alatt
és kivilágított mohamedán angyalokat láttak támolynni
a bérházak tetőin
akik sugárzó-hűvös szemmel lógták át az egyetemet, Arkansast és
Blake-könnyűségű tragédiákat kallucsnálva a háború tudói között,
akiket kipenderítettek az akadémiákról, mert dilis & trágár ódákat
közöltek a koponya ablakaiban,
akik borotvátlan szobákban sunyítottak alsónadrágban,
papirkosárban égetve pénzüket a falon keresztül hallgatva
a Réműlet hangját
akiket elkaptak közérdekű szakállukban, amint Laredón keresztül
egy övnyi marihuánával igyekeztek New York felé,
akik tüzet nyeltek festék-szállodákban vagy terpentint ittak
a Paradise Alley-n — halál — vagy tisztítóúzban forgatták
testüket éjszakánként

almokkal, mérgekkel, sétáló lidércnyomással, alkohollal,
 véget nem érő bállal és hímveszővel,
 az agyban megborsózó felhők és villámok hasonlíthatatlan szakutcáival
 amint Kanada és Paterson sarkai felé szökkenve
 bevilágítják az Idő mozdulatlan világát közöttük,
 táncteremek indián töménységei, udvarvégi lombok temetőhajnalai,
 bor részegség a tetők fölött kirakatok kerületei
 autós szerelmi kirándulás neon Hunyorgó villanyrendőrök
 nap hold és fák rezgései Brooklyn dübörgő téli alkonyataiban
 — hamutartó őrzöngésekkel s az elme kedves, királyi fényeivel,
 akik benzedrinnel láncolták magukat a földalatti végtelen útjaira
 Battery-től szent Bronzra míg a kerekek és gyerekek zaja leszállította
 őket reszketve, összetört szájjal, fényességétől megfosztott,
 csapzott, elhagyott agyvelővel az Allatkert komor fényében,
 akik Bickford tengeralattjáró fényeibe sülyedtek, kisodrótak és az
 állott sör mellett ültek egész délután Fugazznál, az élet napjának
 hasadását hallgatták a hidrogén automata zenegépén,
 akik szakadatlanul beszéltek hetven órán keresztül
 parktól a kéglig, bárig, Bellevue-ig, múzeumig, a Brooklyn-hídig,
 plátói beszélgetők Láthatatlan Légtója, buktatókról, tűzlepcsőkről,
 az Empire State-ről, a holdról leugrálva,
 dumálva sikoltva okádva, tényeket, emlékeket, anekdotákat,
 klassz látványokat, háborúk, kórházak, börtönök rettegését suttozva,
 teljes intellektusok öklendeztek hét nap és hét éjjel
 ragyogó szemmel — gyöngyök a disznók elé —
 akik eltűntek a semmibe (Zen New Jersey) kétértelmű képeslapok
 (Atlantic City városháza) nyomát hagyva maguk után,
 keleti hideg verítéket, tangeri csontörlést, kínai fejjörcsöket szenvedve
 az elvonókúrán Newark kietlen intézeti szobájában,
 akik vándoroltak körbe-körbe éjjélkor a pályaudvaron, fejüket törve
 hova mehetnének és mentek megtört szívek nem maradtak utánuk,
 akik cigarettára gyűjtottak marhavagonokban vagonokban vagonokban
 zötyögve havas mezők közt elhagyatott farmok felé nagyapó-éjszakában,
 akik Plotinos, Poet, Aranyszájú Szent Jánost tanulmányozták
 meg kabbalát és telepátiát mivel a Kozmosz ösztönösen vibrált
 lábuk alatt Kansasban,
 akik vágyakoztak Idaho utcáin látomásbeli indián angyalokat keresve
 akik valóban látomásbeli indián angyalok voltak,
 akik azt gondolták, hogy csupán bolondok midőn Baltimore
 természetfölötti extázisban izzott,
 akik autóba ugrottak az Oklahomai Kínáival a télközepe éjjeltáji
 kisvárosi utcalámpás eső elől,
 akik éhesen és egyedül csavarogtak Houstonban, jazzt, levest vagy lotyót
 keresve és követték a ragyogó spanyolt, aki Amerikáról és az
 Örökkévalóságról beszélgetett — reménytelen feladat —
 s ezért Afrikába hajózott,
 akik Mexikó vulkánjaiba tántek el, csak a cowboy-nadrágok árnyékát
 hagyták maguk után meg Csikágó kandallójába szórt versek
 láváját-hamuját,
 akik ismét felbukkantak a Nyugati Parton, szakállasan rövid nadrágban
 nyomozva az FBI után nagy pacifista szemekkel igaztalan barnabőrűek
 érthetetlen röplapokat terjesztve,
 akik cigarettával lyukat égettek karjukba tiltakozásul a kapitalizmus
 narkotikus dohánygóze ellen,

akik szuperkommunista brosurákat osztogattak az Union Square-n,
zokogva, vetkőzödve, míg Los Alamos szirénái túlvontították őket
és a Fal mentén futott a nyöszörgés
és a Staten Island-i rév is vinnyogott,
akik sirva beverték a dilit fehér tornatermekben meztelenül
és remegve a többi csontvázak gépezete előtt,
akik megharapták a detektívek nyakát és visítottak örömben
a riadóautókban, mert nem követtek el bűnt a saját vadul fortyogó
pederasztiájukon és ittasságukon kívül,

akik hatalmas, szennyes filmekben eszméletüket veszítették,
álmukban helyet cseréltek, fölébredtek hirtelen Manhattanban
mélyföldszinteken kaparták össze magukat szivtelen tokajitól
másnaposan — a Harmadik Avenue rémségei vasból való álmok &
bebotorkáltak a munkaközvetítőbe,
akik egész éjjel gyalogoltak vérrel teli cipőben a hóhányásos dokkokban
várva míg az East Riveren megnyílik egy ajtó tele gőzforrással
és ópiummal,
akik nagy öngyilkossági drámákat alkottak a Hudson lakóház-szikipartjain
a hold háborús-kék fényzórója alatt & babérral koszorúztassék fejük
a feledésben,
akik a képzelet birkapörköltjét ették vagy a Boweri folyóinak sáros
fenekén emésztették a rákot,
akik sírtak az utcák románcán, kiskocsik tele hagymával
és ócska muzsikával,
akik dobozokban ültek a híd alatt lélegezve a sötétben
és fölemelkedtek hogy csemlalót építsenek elméjük padlásán,
akik a Harlem hatodik emeletén köhögtek láng-koronázottan
a tuberkulotikus ég alatt a teológia narancsláddáival körülvéve,
akik egész éjjel firkáltak ringatózva emelkedett költeményeket
melyek reggelre zagyvasággá váltak,
akik fölbomló állatokat főztek, tudó szív láb fark, céklalevest & tortillát
a tiszta növényevő birodalomról álmodozva,
akik hússzállító kocsik alá vetették magukat tojást keresgélve,
akik ledobták órájukat a tetőről, hogy az Időn kívül az Örökkévalóságra
szavazzanak & ébresztőórák hullottak fejükre a következő évtizedben,
akik háromszor egymásután fölvtágták ereiket sikertelenül, abbahagyták
és régiségüzletet kényszerültek nyitni
mikor már azt hitték, hogy öregek és sírtak,
akik élve égtek el ártatlan flanelruháikban a Madison Avenuen
ólomsúlyú versek robbanásai közt & a divat acélregimentjeinek
csörgése közt & a hirdetésipar tündéreinek sikolyai közt & sötét
intelligens szerkesztők mustárgázában vagy az Abszolút Valóság
részeg taxijai gázoltak keresztül rajtuk,
akik leugrottak a Brooklyn-hídról ez valóban megtörtént és elsétáltak
ismeretlenül és elfeledve a kínai negyed kísérteties homályába
leves, szűk, átjárók & tűzoltókocsik, mégcsak ingyen sört se kaptak,
akik ablakukban áriáztak kétségbeesésükben, kiestek a földalatti ablakán,
beugrottak a mocskos csatornába, nэгerekre ugrottak
sírtak egész utcahosszat, törött borosüvegeken táncot roptak,
nosztalgikus európai német (1930-as) jazzlemezeket törtek össze,
föhajtották whiskeyjüket és nyöszörgöve okádtak a véres toaletbe
nyögés fülükben és óriási gőzsipok fűltye,
akik a múlt múltain gurigáztak egymás versenyautó-Golgota, fegyház-magány
vagy Birmingham jazz-megtestesülés vártáján,

akik hetvenkét óra hosszat hajtottak árkon-bokron át
 megtudni, vajon nekem volt-e látomásom, neked volt-e látomásod,
 neki volt-e látomása az Örökkévalóságról,
 akik Denverbe utaztak, meghaltak Denverben, visszajöttek Denverbe
 mindhiába vártak, örködtek Denver fölött, tanakodtak és faképnél
 hagyták őket Denverben, végül elmentek, hogy kitalálják az Időt
 & most Denver ehagyatott hősei nélkül,
 akik térdrehulltak reménytelen katedrálisokban egymás üdvösségéért,
 fényéért, melleiért imádkozva míg a lélek egy pillanatra
 megvilágította hajzatát,
 akik keresztültörtek bebörtönzött elméjükön, aranyfejú, lehetetlen
 bűnözőkre várva szívükben a valóság varázsa akik
 édes-bús dalokat énekeltek az Alcatraznak,
 akik visszazonultak Mexikóba, hogy valami szokásnak hódoljanak
 vagy a Szikláshegységbe vagy a gyöngéd Buddhához vagy Tangerbe,
 a fiúkhöz, vagy a déli szigetekre, a fekete gözmozdonyhoz
 vagy Harvardra, Narcissushoz, Woodlawn-ba, a lánc-lánc-eszterláncba
 vagy a sírba,
 akik elmeállapotuk megvizsgálását követelték hipnotizálással
 vádolva a rádiót & otthagyták őket örültségükkel & kezükkel
 és akasztó esküdtszékekkel,
 akik krumpisalátával hajigálták az egyetem dadátzumst fejtegető előadót
 és következőleg megjelentek a diliház gránitlépcsőin
 borotvált fejjel az öngyilkosság harlekin szavaival
 azonnali lobotómiát követelve,
 akik ehelyett az inzulin metrazol villanyozás hidroterápia pszichoterápia
 foglalkozási terápia asztalitenisz amnézia
 konkrét ürességeiben részesültek
 akik nem tréfás tiltakozásképp csupán egy szimbolikus pingponaszalt
 borítottak fel merevgörcsben pihenve átmenetileg,
 évekkel később visszatérve valóban kopaszon csak vérből való parókákban
 könnyeikkel és ujjjaikkal Kelet örült-városai kórtermeinek
 látható eszelős végítéletébe,
 Zarándok Állam Rockland és Greystone-jának bűzös folyosói
 a lélek visszhangjával alkudoznak, hintázva és hengergőzve
 a szeretet éjjeltáji magány-lóca birodalmaiban, álom az életről
 lidércnyomás kővé vált testek, nehezek mint a hold,
 anyánk végtére'', az utolsó fantasztikus könyv kirepült az ablakon,
 az utolsó ajtó bezárult hajnali négykor, az utolsó telefonkagyló
 csattant a falon válaszul és az utolsó hónaposszoba minden mentális
 bútorárbóját kirámolták, sárga papírróza egy drót ruhaakasztón
 a szekrényben s még ez is csak képzetes, a hallucináció
 reménykedő darabkája, —
 jaj, Carl amíg nem vagy biztonságban én sem vagyok biztonságban
 s most valóban nyakig ülsz az Idő teljes, állati levesében, —
 s akik ezért rohantak a jezes utcákon át az ellipszis, logaritmskönyv,
 mérce & rezgőmozgás használata alkimiájának fényétől megszállottan,
 akik megtestesült réseket álmodtak a Térbe és Időbe
 egymással szembehelyezett képzetek útján és 2 vizuális képzet közt
 csapdába csalták a lélek arkangyalát és összetett igéket képeztek
 és az öntudat kötőjelét és főnevét egybeforrasztották
 a Pater Omnipotens Aeterna Deus jelenlétének érkezésétől megriadva,
 hogy újraalkossák a szegényes emberi próza mondattanát és mértékét
 és intelligensen, szólanul, szégyentől remegve álljanak előtted
 eltaszítottan, de megvallva a lelket, hogy alkalmazkodjanak

a gondolat üteméhez meztelen és határtalan fejében,
 eszelős kódorgás és angyali ritmus az Időben, ismeretlenül,
 de elmondva ami még elmondható a túlvilág dolgairól,
 és föltámadtak újra megtestesülve a jazz kísérteties öltözetében,
 a zenekar aranyaszaru árnyékában s Amerika meztelen lelkének
 szenvedését a szeretetért olyan Eli, Eli Lamma Szabaktani szakszofon
 kiáltásba fújták, mely megborzongatta a városokat az utolsó rádióig,
 az élet versének saját testükből kimetszett ezerévig ehető szívével.

Vitéz György fordítása

„Haragos injekcióstű...” (looking for an angry fix) —
 célzás kábítószerre, morfiúm vagy benzedrin.
 BATTERY és Bronx — a manhattani földalatti déli ill. északi végállomásai.
 Bickford és Fugazzi — New York-i mulatóhelyek, bárók.
 hidrogén zenegép... (hydrogen jukebox) — célzás a H-bombára.
 Bellevue — New York-i közkórház
 „tangeri csontörlés” — Tanger 1969-ig nemzetközi szabad város, az abszolút szabadság és
 ugyanakkor titokzatos élmények szimbóluma a beatnik költészetben.
 Los Alamos — amerikai atomkísérleti telep.
 „a Fal” — célzás a Sírátó-falra, azójáték a Wall-Streetre.
 Staten Island — sziget Manhattanal szemben.
 Célzás a sorozóbiztoságokra.
 Bowery folyó — Bowery New York csavargónegyede, utcák.
 Madison Avenue — a hirdetési ügynökségek utcája.
 „hirdetésiipar tündéré!” — faery — jelentése csodatevő tündér, argot-ban homoszexuális,
 Birmingham — valószínűleg célzás az alabamai Birminghamre és az ott nevelkedett jazz-
 zenészekre.
 Denver — Colorado állam fővárosa, az amerikai beatnikék találkozóhelye és egyik szel-
 lemi központja. Itt az emberi kapcsolatok korlátozottságának szimbóluma.
 Alcatraz — szigetbörtön a San Francisco-öbölben.
 lobotómia — schizofrenia gyógymódja, agyműtét (homlokdebeny leválasztása), néha
 használják
 insulin és metrazol — elmebetegségek sokk-kezelésénél használatos gyógyszerek.
 Kelet örült-városad — Amerika keleti partjának városai.
 Zarándok Állam — Pilgrim State — Massachusetts állama.
 Rockland és Greystone — elmegyógyintézetek.
 „anyánk végtére ””””” — az angol eredetiben is töredékes, homályos részlet.
 Pater Omnipotens Aeterna Deus — mindenható örök Atyaisten.

A harmadik felvonás

Danilo Kiš

A nagy bérház, amelyben lakott, teli volt patkánnyal és olaszos arcokkal. A környzet a fiatal írójelölt minden nyomor- és kellemtelenség-igényét kielégíthette. Csupa éjszakai ember lakott a házban: milicisták, vasutasok, váltóőrök, iszákosok. A mocskos lépcsőházban szurtos, gagyogó gyerekek nyüzsögtek, és az egész ház éjjel-nappal visszhangzott az ocsmány káromkodástól, veszekedéstől, verekedéstől, gyermeksírástól és az asszonyok sikoltozásától.

Kétségtelen, hogy a ház színe-virága Dahlia nagyságos asszony volt. A fiatalember szobája mellett lakott, és csak egy vékonyka malter-és nádfüggöny választotta el ébrenlétüket és álmukat. A fiú világosan hallhatta az asszony hisztérikus sírását, zseniális káromkodásait, nyálás, kéjes lihegését, ha hajnalonként engedni kényszerült volt férje vaskemény kitarásának. Dahlia negyvenes asszony volt, fonnyadt, de mindig gondosan púderezte, cicomázta magát. Hajdan, később tudta meg a fiú, táncosnő volt, és — ahogy mondani szokás —, világot látott. Párizsba is eljutott, egy előkelő osztrák—magyar tiszt vitte oda magával, nemsokára azonban szeretője és illúziói nélkül tért vissza. Azóta iszik. A „régicicsőségéből” csak előkelő szokásait őrizte meg, világos pillanataiban azonban ezt is átkozódással és káromkodásokkal helyettesítette. Ritka, vásott haját időnként kiszőkíttette, a két ondolás közötti időszak azonban rendszerint olyan hosszú volt, hogy hajának töve szemérmetlenül megmutatta a frizura igazi színét és Dahlia asszony éveit, amelyek iránt egyébként sem sok illúziót lehetett táplálni.

Dahlia volt férjét a fiatalember kizárólag hangjáról ismerte. Meglehetősen ritkán jött, akkor is hajnalban. Ilyenkor azután megkez-

dődött a szokásos cirkusz. A férj ököllel verte az ajtót, és káromkodásban sem maradt le Dahlia asszony mögött, hangja azonban erőről és makacsságról tanúskodott. Kétségtelen, hogy ő is mindig részeg volt. Az, ami a fiatalembert meglepte, nem annyira Dahlia asszony magatartása volt — egész idő alatt nem adott magáról életjelt, valószínűleg azt tette, hogy nincsen odahaza —, mint inkább a többi lakó sztoikus türelme: soha senki nem utasította rendre a dörömbölő férjet. A fiatalember ebből arra következtetett, hogy a férfi rendkívül erős és veszedelmes alak. Ezek az éjszakai előadások mindig hajszálra ugyanúgy folytak le, az előjáték után a drámai csúcshoz következett, hogy — a harmadik felvonásban — Isolda megadásával végződjék. Ezután Tristan monológját és recitativját Isolda vette át. Tristan — amint a szobába lépett — elnémult. Most már Isolda asszony tajtékozott, káromkodott, hogy azután minden happy enddel, szerelmes ölelésben, lihegésben végződjék. (Egy fiatalember számára nincs kényelmetlenebb érzés, mint amikor hallgatni kénytelen a más szobájából áthallatszó matracnyilkorgást.)

Tristan úr — nevezzük így — pincér volt egy kültelki lebujsban. Szerelmi jártasságán kívül, aminek néma tanúja volt, ez volt az egyetlen adat, amit a fiatalember megtudott róla.

Egy napon, helyesebben egy éjszaka, a kapu előtt találkozott vele. Tristan úr az eresz alatt, a falhoz támaszkodva ácsorgott, és a romantikus hősök türelmével és kitartásával igyekezett behatolni a várba. A fiatalember kizárta a kaput, és Tristan úr beosont mellette, némán, alázatosan, mint egy csapzott kutya. Liften mentek föl az emeletre, és a fiatalember útközben megérezte, hogy Tristan úr részeg. Hangja halk és könnyörgő volt. Csak amikor megállt Dahlia asszony ajtaja előtt, rezzenet meg a fiú a meglepetéstől. Tristan úr, akinek hangját annyi éjszaka hallotta már, a szenvedélyes szerető és a rettenetes zsarnok — alig volt másfél méter magas.

A fiatalember hallgatózni kezdett. Abban a korban volt, amikor az ember úgy érzi, hogy az ifjú író élete szemlélődés és szenvedés. Várta, egyre várta tehát, hogy „történjék valami.” Valami, ami méltó hozzá, valami, ami megkoronázza erőfeszítéseit. Mondjuk azt, hogy Isolda nem nyit ajtót, vagy pedig a „selyemből font hágcsó” elszakad egyszer, és Tristan ott marad elterülve, holtan, hősi halált halva a kövezeten. Vagy — mondjuk — egy reggelen fölragott erekkel vagy selyemharisnyájára felakasztva, avagy kegyetlenül megfojtva találják Isoldát.

Egyik feltevés sem valósult meg. Általában semmi sem történt.

Így hát a fiatalember egy napon kénytelen volt „lemondani.” Torkig volt már a naponta pontosan megismétlődő jelenetekkel, ráunt már a mindig egyforma előadásokra, elege volt a naturburschok meddő járás-keléséből és az olaszosan kipúderezett maskarákból, akik arra sem képesek, hogy legalább olyasvalamit tegyenek, ami méltó a környezethez és a helyzethez, sőt még arra is képtelenek voltak, hogy holmiféle vaudeville-előadást rögtönözzenek, amelyben valaki öngyilkos lesz, vagy valaki megfojt valakit. Pedig hát — véleménye szerint — a helyzet már teljesen megérett erre. A falon ott lógott a csehovi puská (a lakók névjegyzékében több milicista neve is előfordult), a

fiatalember azonban hiába pazarolta mesterségbeli kíváncsiságát, a fegyver egyetlenegyszer sem sült el a harmadik felvonás végén.

Úgy határozott hát, hogy odább áll. Egyéniséget keresett, ehelyett csak álarcookra és üres csigaházakra bukkant — ezzel meg nem elégedhetett meg.

Halomba rakta könyveit, és ingeivel együtt az egészet begyömöszölte katonaládájába. Még egyszer körülnézett a szobában. Keserűen érezte, hogy elhibázta a dolgot, hiába pocskolta el idejét. Belátta, hogy visszavonhatatlanul csalódott, elhibázta a dolgot, és hiába vesztegette napjait. Számúzóttnek, szökevénynek érezte magát — az Eldorádóból tért vissza üres zsebbel, még csak emlékeket sem hozott magával.

Ekkor vette észre az ablak alatti beépített szekrényt. Mialatt ebben a szobában lakott, minden idejét a szemlélődés és a hallgatóság kötötte le. A piszkos kis odúnak semmi jelentőséget sem tulajdonított, mert már az első pillantással áttekinthette, kiaknázza. Nem is került nagy erőfeszítésébe. Egy üres, fehér, ütött-kopott kórházi szekrény, egy szalmazsákos katonaaágy, egy asztal, két szék — ez volt a szoba bútorzata. A falon, az ágy fölött, egy gobelin lógott, olyan szimmetrikus volt, mint a kártyában a felső: bal oldalon egy nimfa heverészett paradicsomi környezetben, a jobb oldalon szimmetrikus megfelelője feküdt, mintha egymik a másiknak a tükörképe volna. (Az első napokban mereven bámulta a képet, szeretett volna valami aszimmetriát találni rajta, s alaposan felmértelődött, amikor igyekezete hiábavalónak bizonyult. Pedig már ezzel is megelégedett volna, az is fölfedezés lett volna számára, ha a tükör nemcsak torzít, hanem bizonyos részletek iránt megvakul. Mondjuk, nem látja meg a fügefalevelet. Legalább a fügefalevelet! De persze ez a várakozás is csődöt mondott.)

Volt azonban a szobában valami, az az *övé* volt, egy bensőséges, meleg fénysugár, olyan, mint a kora reggel kitárt ablakon keresztül bedarámló illat. Egy leány képe volt, ott állt az asztalon. Arca, alakja méltó volt rá, hogy az ember tűrjön érte. A fiatalember legalábbis így érezte.

Amikor kivette a szobát, a faliszekrény, ami most annyira lekötötte figyelmét, „tiltott gyümölcs” volt számára. Az előző albérlő ugyanis külföldön vagy kórházban volt, nem emlékezett már rá, hol, s néhány holmiját itthagya. Kezdetben nem sok hiányzott, hogy betörje az ajtót, mert rájött, hogy a szobában uralkodó bűz — más jelenlétének, más húsának szaga — a faliszekrényből tudul ki. Később azonban ezt is megszokta.

Most meg — önmaga is meglepődött rajta — belülről bezárta az ajtót, és munkához fogott. Tíz perc sem telt bele, és a szekrény kinyílt. Bűzfelhő áradt feléje.

Amint egy pillantást vetett a „fánaósírboltba”, tisztában volt vele, hogy végül is rátalált arra, amit oly soká keresett. A faliszekrényben egy „holttest” volt. Egy *egyéni ség* — és ő pontosan erre várt.

A szekrény terjedelmes volt, sokkal nagyobb, mint kívülről látszott. A fiú először egy sor kisebb-nagyobb, tisztára mosott, gondosan egymás mellé állított palackot vett észre. Csak egyikben volt valami, abban, amelyiken ez állt: A l k o h o l. Néhány olcsó borospohár, gombokkal teli doboz, kefe, lábas, borotvakészlet, szappan, rendbe rakott

tiszta törülközők, néhány népszerű orvostudományi mű, imakönyv, klistélyfecskendő, aranyérdügek („Lefekvés előtt tisztára mosott kézzel a végbélnyílásba dugni!”) — csupa olyan dolog, amit a koporsóba szoktak tenni, hogy a megboldogultnak keze ügyében legyen. Itt volt a „holttest” is, egy egyéniség lelke. Lábszaga, izzadságbúze, teljes jelenléte. Érezhetőbb, áthatóbban, mint Dahlia asszony lihegése, púder-álarca, hangja és papírtekerésre göndörített haja. Életesebb volt ez a jelenlét, mint Dahlia élettörténete és részeges Tristanja. Nem hang, nem test, nem álarc, nem lihegés — fluidum, bűz volt ez, minden bizonnyal olyasvalami, ami közelebb áll a lélekhez, a vallomáshoz, közelebb egy lény embertani, mint bonctani alkatához.

És a fiatalember pontosan ezt kereste: azt, ami az álarc mögött van.

A felfedezés kielégítette, de meg is hökkentette. A holmi — az ásatási lelet — között turkálva, mind mélyebbre hatolt egy lényegbe, úgy, mint a kutató a sírboltba, a történelem előtti időkbe benyomul. Tisztában volt vele, hogy soha írónak nagyobb esélyei nem voltak. Ez a meggyőződése különösen akkor erősödött föl, amikor föllapozta a Naplót: négy teleírt írkát. A kézírás nem árult el semmi határozottat, semmit sem mondott, semmit sem lehetett belőle kiolvasni, amint Dahlia asszony arca sem tükrözött mást, mint annak gyanúsításait, aki rávetette tekintetét.

Soha teljesebb egyéniség nem állt még író előtt. A legkülönösebb az volt, hogy az álarcokkal és személyekkel teli tarka környezet kellős közepén ebben a kísértetben, ebben a sírboltban találta meg, amit keresett.

Néhány óra múltán mindent tudott Róla, amit egy lényről meg lehet tudni. (Nem mindenkinek kínálkozik ilyen lehetőség!) Számptalan fénykép — életének különböző szakaszaiból — mutatta sokszorosított alakját, a nagy fölfedezésben, a kihantolásban azonban lényegtelen apróságnak számítottak. Az arc olyan volt, amilyennel naponta ezrével találkozunk: éppen olyan álarc, mint a többi. Ebben a fölfedezésben az a tény volt jelentős és értékes, ami akkor vált benne tudatossá, amikor elolvasta a Napló első oldalait: kivüle senki sem ismeri ezt az egyéniséget, senki sem ismerheti, barátai sem, szülei sem, senki sem. (A naplóírók is álarcot tartanak maguk elé, még Sade gróf és Rousseau is így tett.) Ez az egyéniség senkinek sem győnta meg önmagát. A Naplónak az volt a föladata, mint a fürdőszobabeli tükörnek, hogy az ember, a világ elől félrehúzva, rejtve, titkon nézegesse önmagát. Ez a tükör érzéketlen volt a fügefalevelek iránt, amint a röntgensugarak is átsuhanak a húson, a test mulandó részein.

A fiatalember mindent tudott a most fölfedezett Egyéniségről, tudott vallásosságáról, olvasmányairól (összesen tizenkét jellegetlen iskolakönyv volt a szekrényben), a filmekről, amiket megnézett, gondolatairól: teljes mezítelenségében állt előtte, olyan pőrén, amihez mérten az anatómiai alkat lényegtelen élmény. A Napló írója éveken át keresett alibit önmaga és az isten számára, akiben hitt. Több száz oldalt írt teli, és egyetlen eseményt, egyetlen órát, egyetlen percet sem hagyott följegyezetlenül: „Csak azért, nehogy elfelejtssem. Ki tudja, mikor lesz rá szükség.” Úgy írt, úgy számolt be mindenről, mint egy

kávéházi kaszíráló, aki esténként, hogy nyugodt, békés legyen az álma, dinárra elszámol mindenről gazdájának.

Egy fekete notesz is a kezébe akadt. Lapjait hosszanti vörös vonal osztotta kétfelé: jobbról az igazak, akik jót tettek velem, sorakoztak, az isten balja felől pedig csak egy ékesen szóló és riasztó kereszt állott. No meg a nevek, minden megjegyzés nélkül.

Teli volt a terjedelmes napló a hétköznapok anatómiájával, antropológiájával. Amint sebtében beleolvasott, a fiatal ember egyszerre megértette, hogy a napló írója teljesebben kifejezésre juttatta a nagy ház minden egyéniségét, nemcsak a saját, az ő lelküket is, az egész légkört, amiben semmi sem történik, ezt a kővé dermedt mozdulatlan-ságot, amellyel szemben a fiatal ember, a kíváncsi szemlélő, tehetetlen volt, mert csak egyre sikolyra várt, mert ebben a nagy semmiben nem tudta meglelni a drámát, a történetet, képtelen volt a sok álarcot egy esemény szálával összefűzni, megformálni.

Kapkodva vett elő néhány papírlapot, és másolni kezdte a naplót, egy-egy részletét, tömörítve a dolgokat, átugorva mindazon, ami napról napra, néhány órán vagy percen belül megismétlődik, és egész idő alatt tisztában volt vele, hogy a Napló így, a maga teljességében, egységében jobb könyv — talán —, mint amit valaha is olvasott, és jobb azoknál is, amit valaha meg tud írni.

Fogalma sem volt róla, mennyi ideig ült a szekrény előtt, a padlón, a Napló oldalait bújva. Egyszerre csak megrettent, fölrezzent. Mindent a helyére rakott, és bezárta a szekrényt. Úgy érezte, hogy szakadék peremén állt, egy rémületes, sötét sírboltban. A mese, amit olyan soká keresett, amibe az egész világot beleillesztette, ezt a házat is, Dahlia asszonyt is, Tristamját is, a naplóíró egyéniségét, önmagát is, a mese — végre megvolt. De — lesújtó volt.

1953. X. 1.

Nem sokkal hat óra után keltem föl. Megreggeliztem. Hét óra körül biciklire ültem és elmentem Grivechez. Megkérdeztem, nem megy-e véletlenül D-be. Azt mondta, hogy odakészül ugyan, de csak délután indulhat. Így hát egyedül mentem. Amikor elhagytam a sorompót, a távolban három pontot vettem észre. Csak úgy buzgott bennem a versenykedv, elhatároztam hát, hogy utolérem a három fekete pontot. Rátapostam a pedálra, és hamarosan láttam, hogy az egyik pont lassanként elmaradozik. Ebből arra a következtetésre jutottam, hogy a három pont közül az egyik gyalog megy. Később be is igazolódott, hogy úgy van, ketten kerékpáron ültek. Caran és Popov volt a két kerékpáros. Így hát hármasban mentünk a község házára. En készültem el elsőnek a dologgal, de megvártam őket. Találkoztam Emílija Papićtyal és elbeszélgettem vele. Azután Carannal és Popovval elmentünk anyámnak fekete kendőt venni. Amikor ez is megvolt, a mézsárszékre mentem. Szalonnát akartam vásárolni, de nem kaptam megfelelő. Caran meg Popov szalámit vettek. Eltölték kerékpárjukat ahhoz a német asszonyhoz, én meg Emílijához mentem. Ők ketten beültek a kocsmába. Beszélgettem Emílijával, majd Caran és Popov után mentem. Elhatároztam, hogy megiszunk valamit. Csak azt számoltam, amit Caran ivott, mert ő fogyasztott legtöbbet, tíz pálinkát ivott meg. Tíz óra tájban útnak akartak indulni, én azonban tizenegyig tartóztattam őket. Tizenegykor elbúcsúztunk, ők hazamentek, én meg elindultam a kislányhoz. Anyja elment valahová, csak a faterja volt otthon,

de ő is egykettőre elszelelt. Így aztán egyedül maradtunk a lakásban, és zavartalanul csinálhattam a dolgomat. Anyja déltájban jött haza. Ebéd után a kislánnyal együtt a szőlőbe mentünk. Útközben találkoztunk Karlo bátyjával, csatlakozott hozzánk, s így a kislány meg közöttem nem történt semmi, de legalább jól belaktam szőlővel.

Hat óra tájban értem haza. Családi körben vacsoráztam, azután sakkoztam apával. Gőzöttem! 3:1 volt a javamra. Tizenegy óraker fekiüdtem le, és mindjárt elaludtam.

1953. X. 2.

Nyolc óraker keltem. Végre egy nyugodt nap! Délelőtt, egészen tizenkettőig Karlóval pingpongoztam. Megebédeltem, azután a hátsó szobába, a „vendégálóba” mentem — anya így nevezi —, és folytattam a naplóírást. Délután megint pingpongoztam, azután a téglagyárhoz mentem, s itt megbeszéltük a fiúkkal, hogy moziba megyünk. Nem volt áram, így hát a mozizásból nem lett semmi. Közben találkoztam Ivannal. Elbeszélgettünk. Megvacsoráztam és lefeküdtem.

1953. X. 9.

A kártyaparti után hazamentem. Már negyed egykor otthon voltam, és hozzáfogtam a mindenesti adminisztráláshoz. (Mindent beírok az írkába, a pingpong mérkőzések, a sakkjátszmák eredményeit, azt is, hogy nyertem-e vagy vesztettem a kártyán, följegyzem adósságaimat, kiadásaimat, a fogdosásokat stb.) Csak azért, nehogy elfelejtsem. Ki tudja, mikor lesz rá szükség.

Ezután lefeküdtem. Egy óra felé járt az idő. Nyolckor fölébredtem, de újra elaludtam. Tízker keltem föl. Megmosakodtam. Följegyzéseimet rendeztettem meg a tagsági igazolványaimat. Azután nekiláttam az írásnak. Tizenegy óraker elmentem az egyetemre, hogy átvegyem az indexemet meg Bogdanét is. Egy óra volt, amikor hazaindultam. (Itt sokkal gyorsabban múlik az idő, mint vidéken.) Alighogy hazaértem, betoppant Vándel és Apostol. Közben alaposan megéheztem, jól bekajáltunk hát. Utána elmentem a Balkán moziba, és megnéztem a Tolvajok tere című filmet. Tetszett. Hazamentem és lefeküdtem.

1953. X. 10.

Kilencig aludtam. M. T. jött el hozzám. Elmentem az egyetemre, délig ott voltam. Hazamentem, ebédeltem. Délután tanultam. Később pingpongoztam. Én nyertem meg a mérkőzést. Azután még egy forduló játszottunk a kezdőkkel. Az elődöntőben mi négyen győztünk, a középdöntőben azonban Virággal kerültem össze. Elvesztettem egy szettet. Tény, hogy pechem volt. Ő választott, és az asztalnak az az oldala, ahol én játszottam, rossz volt. Így hát Virág lett a győztes.

Vacsora után hazamentem, és elvégeztem a szokott esti szertartást. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a mosdóvíz nagyon hideg volt. Végül is ágyba kerültem.

1953. XI. 1.

... Egy kis ivászat után a táncterembe mentünk. Találkoztam Virággal (a bábaasszony fiával). Ötszáz dinárommal tartozott. Nem akarta megadni, és mivel mindenki azt mondja, hogy sohasem fizeti ki tartozásait, az egész világnak adós már, úgy határoztam, hogy mindenáron visszaszerezem a pénzemet. Egy alkalmas pillanatban kikaptam a kezéből ezüst cigarettatárcáját. Nem volt senki az utcán, a közelben, így hát rám támadt, és követelte, hogy adjam vissza a dóznit. Idejében belógtam a terembe, és Vipnek leadtam a drótot, hogy veszélyben vagyok. Vip észrevette a jelzést, elbúcsúzott a lánytól, akivel táncolt. A kislány megértette, miről van szó,

s nem haragudott. Fölmentem a színpadra. Dorovski már ott volt. Virág nem tudta, hogy nem vagyok magam és hogy megvan a bandám, nyakon fogott hát (azt hitte, hogy beijedek), és keményen követelte a cigaretta-tárcát. Nekem azonban megvolt a fedezetem. Fölemeltem a bal karomat, hogy felfogjam az ütést. Megmondtam neki, hogy csak akkor adom vissza a tárcát, ha kifizeti tartozását. Ezt már különben legalább ötször mondtam neki. A pasas le akart kenni egyet, Dorovski azonban odaugrott, megveregette a vállát, és azt tanácsolta neki, hogy ne idegeskedjen. Virág kapcsolt, látta, hogy benne van a szószban, szó nélkül ideadta hát a pénz, noha az utcán azt mondta, hogy nincs egy vasa sem. Én is visszaadtam a cigarettatárcáját, és így váltunk el. Igaz, a pók még visszaszólt, hogy nem feledek meg rólam. Én is utána szóltam, megmondtam neki, hogy én sem feledek el egy ilyen link alakot, aki cirkuszt csinál, mert nem tudott túljárni az eszemen, pedig hát mindenkivel igyekszik kibabrálni. Ittunk még azután egy keveset, majd elbúcsúztam Dorovskitól meg a bandától, és hazamentem.

1953. XI. 3.

... A tanár kihívott, és köpenyt meg miegyebet adott rám, hogy a kollégák lássák, hogyan kell műtéthez beöltözni. Előadás után hazamentem, és már kilenckor lefeküdtem. Csak álmomban vacsoráztam.

1953. XI. 11.

Délelőtt is, délután is az egyetemen voltam. Este mozi. Tizenegykor fekdtem le.

1953. XII. 3.

Semmi újság. Csak a kislánnyal volt randevúm.

1953. XII. 9—31.

Majd mindennap hét óra körül keltem, és éjjeltájban kerültem ágyba. Leginkább az egyetemen voltam, háromszor moziba is eljutottam. Idehaza tanultam vagy kártyáztam. A kislánnyal rendben mennek a dolgok. Csókolóztunk és simogattam szépen fejlett keblét. Nem nagyon akaródzott neki csókolódnia, komolyabb dolgokra meg még én sem merem gondolni. Hiába akartam rábeszélni. Tetszik nekem a kicsi, pedig nem kimondott szépség. A hónap közepe táján azt mondta, hogy csak újévig járunk együtt, de addig se jutok tovább annál, ameddig eljutottam. Azt feleltem, újév után kezdődik csak az igazi, a szerelem, a házasságon kívüli együttélés.

December 31-én délután fizikából kollokváltam, azután hazamentem és megvacsoráztam. Apostol az MKM-be ment szilveszterezni. Lefeküdtem és kilencig aludtam. Tizenegy tájban elmentem a kislányhoz. Magam sem tudom hogyan, sikerült egyedül maradnunk. Kettesben!

1954. I. 1., péntek

Néhány másodperccel éjjel után boldog új évet kívántam neki. Meg akartam csókolni, de eszembe jutott, mit mondott, így hát nem tudtam, mihez kezdjek. Úgy határoztam, hogy megtöröm ellenállását, és — sikerült is. Megcsókoltam. Osszevissza ölelgettem, majd megettem. Ez már nem simogatás volt, hanem fogdosás. Vagy két órán át tapogattam, s ekkor a kislány (mégsem írom le a nevét, nem akarom, hogy bárki is megtudja, nem volna tisztességes dolog) beadta a derekát. (Azt hiszem, így szokták mondani.) Alaposan kifáradt már, és nem védekezett valami nagyon, úgy-hogy kiélveztem minden gyönyörűséget. Végre az enyém volt! Van ennél nagyobb boldogság? Azután így szólt: „Győztél.” Négy óraker már ágyban voltam.

Nyolcig aludtam, tizenkettőig tanultam, ebédeltem, újra tanultam, megvacsoráztam. Utána elmentem a kislányhoz. Megint egyedül találtam. Ezen az estén még szebb volt az élet, mint a múltkor. Éjjelkor fekiüdtem le.

... Vandél meg Ruža jöttek el hozzánk. Ittunk. Apostol is itt volt. Vandél meg Apostol ilyenkor gyakran együtt mentek valahová és rámbizták Ružát. Természetesen szívesen éltem vissza a bizalommal, ők meg mit sem sejtettek. Most is így volt, és amikor a kicsi haza akart menni, haza kellett kísérenem. Vandél tréfásan még biztatott is, mondogatta, hogy csak keményen vegyem kézbe, és próbálkozzak meg nála. Jót nevettem rajta (magamban).

Másnap, amikor Vandéllal találkoztam, megkérdezte, mi volt az este. Csak azt feleltem, hogy semmi. Nem hazudtam, igazán csak hazdig kísértem. Ez esetben nem volt kedvem hozzá. Nem is találkoztam vele többé. Kivüle még egy lánnyal (Fotić) jártam, az utóbbi hónapokban nyalakodtam is vele, hatszor meg amúgy is együtt voltunk.

„Emlúlik a március, el a szerelem...”

Tíz óra tájban keltem föl. Felöltöztem, és már délben Nenánál voltam. Nála hagytam a pulóveremet, hogy megfolytozza. Megigérte, hogy megcsinálja. Egy órákor mentem haza, megebédéltem. Nem sokkal ezután megjött Vandél. Háromig voltunk odahaza. Együtt mentünk el. A piacon elváltunk. Fél hatig fizikaóráim voltak. Sikerült megkapnom az aláírást a tizenegyedik kísérletre is, noha el sem végeztem, mert akkor odahaza, vidéken voltam. Utána moziba mentem. Tíz órákor jöttem haza. Megvacsoráztam, levetkőztem, tizenegykor fekiüdtem ágyba.

Noha közeleg a tanév vége, mégis úgy határoztam, hogy részletesebben írom le az élményeimet. (Nőügyeim egyre érdekesebbek.) Remélem, sok dolgom mellett jut erre is idő. Fontosnak tartom, hogy csak kivételesen írtam le a lányok nevét, akikkel dolgom volt. Így is van rendjén. Ha jól emlékszem, gimnazista koromban egyáltalán nem írtam ilyen dolgokról, sőt említést sem tettem róluk. Furcsa egy szemérmetség!

Fél tizenkettőig aludtam. Ebéd után elmentem Seljóhoz. Együtt mentünk az állomásra. Megkérdeztük, mikor indul a beogradi vonat. Fejenként négy pohár bort ittunk meg a restiben, utána elsétáltunk Stevóhoz. Persze kifogás volt az egész. Arra ment a pakli, hogy a Stevo szomszédságában lakó lány lásson bennünket, helyesebben, hogy mi lássuk őt. (Nagyon tetszik nekem ez a kislány!) Szerencsénk volt. A kicsi a kerítés mellett álldogált. Odamentünk hozzá. Elbeszélgettünk, közben Seljo elment, úgyhogy kettesben maradtunk. Dobrila Gusićnak hívják. Indítványoztam, hogy estére sétáljunk egyet. Ekkor jött vissza Seljo. Hazamentem, megvacsoráztam. Seljo eljött értem, s együtt mentünk el hazulról. Seljo Jelićához, én meg Dobrilához. Még nem is volt nyolc óra, amikor csókolózni kezdtünk. Tízig is eltartott, még tovább is, de nem történt meg az, ami megtörténhetett volna. Kezdetben csak úgy csattogtak a csókok, ölegettük egymást, azután következett a keblek tapogatása a ruhán kívül, végül a ruhán belül. Szép, nagy, kemény keble van, alaposan kiélveztem magam. Szót ejtettem a lábáról is, ezen a tájon azonban nem sikerült semmire se mennem. Tizenegykor arra jött Seljo. Elbúcsúztam Dobrilától, később Seljótól is, és hazamentem. Éjjeltájban fekiüdtem le.

Tízíg aludtam. Eljött hozzám Vandel. Tanultam. Borbély, mozi, vacsora. Tizenegykor feküdtem le.

(Egy héttel ezelőtt azt írtam, hogy ezután részletesebben írok, de sok időt elvesz az irkajírka. Elhatároztam, hogy mégsem írok a részletekről, hanem óráról órára, rövidítésekkel jegyzem föl, mit csináltam. A rövidítések magyarázata: A (alvás), K (kártyázás), P-P (pingpong), S (sakk), I (ivózat), F (Fogdosás), Ny („nyergelés”).

... Vacsora után, fél nyolckor moziba mentünk. Megvettük a jegyet, és néhány percen belül a teremben voltunk. Szerettem volna rágyújtani, de már néhány napja nem vettem cigarettát. (Ma csak kettőt szívtam, azt is akkor, amikor Jóska nálam járt.) Ahogy leültem, megpillantottam egy csinos kismacska. Egyedül ült, de mindjárt el is foglalták a helyeket mellette, jobbról is, balról is. Megkezdődött a film. Az Igazság pillanata. Végignéztük. Mozi után kikérdeztem Maticót, aki a lány mellett ült, de nem tudott róla semmit sem mondani, nem beszélgettek. Apostol meg én gyalog indultunk haza. A sors úgy akarta, hogy a kislány előttünk ment, de egyszer csak betért egy házba. Starina Novak utca 4. Megjegyzem!

Ivan jegyet ígért a mérkőzésre, a Honvéd—Partizán meccsre. Nena slavára hívott bennünket keddre. Hét óraker hazamentem, de mindjárt el is mentem hazulról, hogy pingponghálót meg fölszerelést vásároljak. A szokott borbélyomnál megborotválkoztam, újságot olvastam. A háziasszonyoknak vendégei voltak. Az a jóképű Ružica Paunović is itt volt az anyjával. (Egész formás nő a mama, noha már harminchat éves.) Bementem a szobánkba, és megmutattam Apostolnak a pingpongfelszerelést. Tetszett neki, de drágállotta. Igaza is van. Kilencszáz dinárba került. Kimentem a konyhába. Megittam egy pohár vizet...

... A mozi után kellemes meglepetésben volt részem. Egy levél várt rám odahaza. Anna írta. Amikor felbontottam, még jobban megörültem, mert elküldte a fényképét. Jólesett a megemlékezés, meg a kép is. Mondhatom, hogy még egy fénykép sem tetszett ennyire, amit a lányoktól kaptam, fölmelegítette a szívem táját. A legfurcsább az, hogy olyasvalamit kezdek érezni, amit azelőtt sohasem éreztem a lányok iránt, kivéve — természetesen — Verát, akibe hajdan alaposan belehabaródtam. Ezzel kapcsolatban eszembe jutottak a d-i szép napok.

Anna szépségével nagyon is elégedett vagyok. Szófogadó tizennyolc éves lány, minden úgy van nála, ahogy én akarom. Egyszóval mindenféleképpen tetszik, s nem törődöm vele, hogy az emberek nem a legjobb véleményrel vannak róla. Hogy mi az igazság, nem tudhatom, de úgy látszik, van valami a dologban, függetlenül attól, hogy Anna azt mondta, én vagyok a második az életében. Ezt már én sem hiszem. Így beszél minden nő, ha nincs konkrét bizonyítéka.

Igyekezni fogok kideríteni az igazságot...

*

A fiatal író könnyű szédülést érzett és valami különös félelmet, mintha büntetett követett volna el. Kivette az asztalon álló keretből a leány fényképét és zsebre tette. Szinte futott lefelé a lépcsőn. Csak akkor állt meg, amikor már messzire volt a háztól. Elővette a fény-

képet, semmibe révedő tekintettel apró foszlányokká tépte, és a csatornanyílásba szorta. Sokáig állt még így, mozdulatlanul. Igyekezett bölcs következtetést levonni, megállapítani, hogy veszedelmes bepillantani egy idegen lélekbe, ez a fölismerés azonban nem nyújtott kárpótlást Annáért, és nem tudta visszatartani a kétségbeesés és a keserűség könnyeit.

Bodrits István fordítása

A szerző szerkesztőségünk kérésére juttatta el hozzáunk írását. Eredeti je még közöletlen.

A halott leány kicsapongásai

Deák Ferenc

Margitkát elszerettem.

Nem vagyok hibás.

A kamaszok szertelenek, és egy szikrányi kegyelet sincs bennük. Margitka is akarta, hogy találkozzunk, s mi találkoztunk...

Féltékeny voltam rá, hisz egész napokat hevert át továbbra is vőlegénye mellett... Nem tudtam, mert a tizenöt évesek nem tudják, hogy kettőjük között a kacskaringós kis folyosókon a sír mélyén csak a kukacok, giliszták tartottak fenn valamicske kapcsolatot, s ezért igazán nyugodt lehettem volna. De a kamaszok sok mindent tudnak...

Margitkát egy sírba temették vőlegényével, amikor öngyilkosok lettek...

Egy éjszaka Margitka anyjával voltam.

Meztelenül hancúroztunk reggelig: az asszony meg én. S akkor, reggel, előszedte Margitka képeit. Majd beleőrültem az egészbe... Olyan utálkozás, lelkiismeret-furdalás rohamozta vékony testemet egy-két hétig, hogy sűrűn felordítottam éjszakánként: nem bírom tovább Valakivel végeznem kell!

A vége az lett, hogy udvarolni kezdtem Margitkának. Majd minden éjjel ott voltam az anyjánál, s a buja özvegy igyekezett kihasználni látogatásaimat. Én meg alig vártam a reggelt, hogy az asztalra kerüljenek Margitka képei. Mindig akadt néhány új is, számomra ismeretlen... Az asszony tudta, hogy lánya miatt járok a házba, de ez csak az ő malmára hajtotta a vizet.

Egyszer olyasmit is mondott, hogy amit Margitka nem tehet meg velem, azt megteszi ő... De engem a lány tragikus halálának első be-

nyomása úgy megedzett, hogy testem nyugodtan átadhattam anyjának, álmaim és összes gondolataim Margitkáé voltak.

Mondom, egyre szebb, érdekesebb képek kerültek elém, és én Margitkát megismertem teljes egészében. (Láttam azt a rendőrségi főlvételt is, mely az öngyilkosság színhelyén készült. Ott feküsznek egymás mellett a vőlegénye meg ő, nyitott szemmel, holtan...)

A buja özvegy azt is megengedte, hogy lopjam a képeket. Később meg szó nélkül zsebre raktam őket. Az asszony szeme láttára.

Egyszer elvezetett a temetőbe. A sírhoz. Hosszan időztünk a kis rozoga padon, s az asszony állati vágyának itt sem tudott ellenállni...

Margitkával az idő tájt találkoztam először. Gyönyörű tavaszi nap-sütésben. Kiballagtam a temetőbe, és üldögéltem a kispadon. Nagy, szikrázó márványlapra hasonlított a délután, s a márványlap közepén Margitka jobb szeme csillant fel, aztán a bal. Margitka zöld macskaszeme... Margitka szeme!

— Kinek köszönjem? Mondd, kinek...?

— A férgek ajándéka ez... — válaszolt a szeme.

— Margitka! Mondd, hány százezer részre szedtek...

— Ne beszéljünk számokról! Látod, szeretlek!

— Akkor ne téj vissza soha! Mondd meg jötevőinknek, a bogaraknak, hogy maradsz.

— Ne a visszatérésről beszéljünk! Szeretlek!

Akkor már belefáradtam, hogy tartsam a nagy, nehéz márványlapot... Mert a mellkasomra feküdt nagyon... Piciny vérvörös erei egyre lüktettek. Jaj! Ki látta már, milyen különös, szép erezte van a csillámló márványnak?

Soha senki sem tudja meg, mily borzasztó erőfeszítembe került, míg Margitka teljes egészében megjelent előttem. Megjelent csupán pár percre. Gyönyörű szép lány volt. Olyan szép, hogy szinte nem is létezett: nem láttam vonásait, kezét, haját, mellét... de tudtam, hogy szép, biztos voltam benne, hogy nagyon szép. S ha nem mertem is bevallani, de abban biztos voltam, hogy szépségét, nagyszerűségét csupán nekem köszönheti.

Két hét múlva már kisebb sétákra merészkedtünk.

Sétáink egyre hosszabbra nyúltak... Margitka bemerészkedett szobamba is. És rendet csinált. Álombeli tökéletes rendet.

— Mesélj nekem mindenről, ami körülöttünk van... — kért egyszer. Amikor körülnéztem, hogy alaposabban szemügyre vegyem a helyet, ahol vagyunk, ő egy szempillantás alatt eltűnt. Ez volt Margitka első nagy összecsapása a valósággal. Visszatértem a sírhoz, és sokáig, nagyon sokáig kinlódtam, vártam, míg Margitkát újra összerakták föld alatti piciny bitorlóit: a férgek. Könyörögtem neki, hogy többet ne kérjen tőlem olyasmit. Ne kérje, hogy meséljek a világról.

*(Tán még nem is jártál a szobámban,
de ha rend van, én tégedet áldlak
s mi itt esküszünk fel
mélységnek és magasságnak...)*

— Mesélj nekem a tavaszról... vagy inkább, ha tudsz valami dalt, akkor énekelj el. A tavasz talán a legszebb, de én nem láthatom.

Csak pár mondat hangzott el, és úgy tetszett, mintha vers volna, költemény.

*A hullők téveteg hánykolódnak
szanaszét... csillámló otthonukat
a rét ágyékából leitta róluk
a nap meg az ég...
Ástí a világ s szájában
friss szivárvány szalad át,
aztán meleg sóhajjal
a tavasz
hazatereli a vándormadarakat.
Egy hónapja, hogy a kicsiny
tetszhalottak arasznyi sírjukból
fehér babaujjakkal tapogatták meg
a hantok goromba ülepít.
Így tanul beszélni a gaz,
a növény.
Ami jön, az a beérés
és a romlás fullasztó Bábele.
Hazamegyek!!!*

Tiszták, szépek voltunk mindketten, s az idill tartott.

Akkor egy napon egy borzas fiatalembert találtam a sír melletti padon. Margitka nevét suttogta. Zsebéből Margitka ügyetlenül festett rózsaszínű arca, méregzöld macskaszeme nézett felém. A fiatalember homlokán izzadságcseppek jelentek meg, rekedtes hangon ezt kérdezte:

— Kinek köszönjem... mondd, kinek?

— A férgek ajándéka ez — válaszoltam neki félhangon, de ő nem engem hallott.

— Margitka! Mondd, hány százezer részre szedtek...

— Ne beszéljünk számokról! Látod, szeretlek! — mondtam újból az ismert szavakat, de ő Margitkát hallotta.

*

Érettségi előtt egy alsós biológiakönyvemből két vers hullott ki. Ez maradt Margitkából. A képek elkallódtak, az idő elsikkasztott mindent. Ki tudja, Margitkának hány szeretője volt már utánam, ki tudja, hány légtestű kamasz írt hajszálnyira olyan verseket, mint én. S a halott menyasszony bitorlói tán nem is a férgek.

Egy tanulmánykötet címszavai*

Bori Imre

Az irodalomtörténet

Az irodalomtörténetírásnak nincsenek évszázadai, a magyarnak különösképpen. Az irodalom történeti tudata csak nemrég alakult ki, ha azt számítjuk, hogy irodalom évezredek óta létezik, s az első magyar szavakat is immár ezer esztendeje, hogy papírra vetették. Indokolt tehát a történetiség kérdéseit is más szemmel néznünk, mint gyakran szoktuk, mondván, hogy az oly szép eredményeket felmutató magyar irodalomtudomány a munka derekasabb részét elvégezte, s ma már, kivált a magyar irodalom régebbi korszakait illetően, alig akadhat munka. Az elmúlt százötven esztendő szorgos munkálkodása nyomán valóban kialakult egy kép a magyar irodalom múltjáról, sok-sok kérdést tisztáztak a szorgos tudósok, az összehordott anyag impozáns, egy-egy tudós vállalkozása tiszteletreméltó eredményt hozott (gondoljunk például egy Horváth János életművére), azonban az irodalom története is „sárkányfog vetemény” — mintha minden korszaknak újra kellene kezdenie a munkát, mert az elődök eredményei nem tudják a kérdéseket megnyugtatón megoldani, és egy-egy betetőzés, összefoglalás, egy-egy olyan pillanat után, amikor is úgy látszik, hogy a felvetett kérdések megoldást nyertek, az tűnik ki, hogy nem oldódott meg semmi,

* Sinkó Ervin: Magyar irodalom, tanulmányok, első kötet; Fórum Könyvkiadó. Novi Sad, 1961.

kezdődhet minden előlről. S nemcsak az irodalom s a művészi alkotás felfogásáról van itt szó, hiszen a nem lankadó kutató kedv újabb és újabb adatokat bányász ki, a szövegkiadások évszázados mulasztásokat pótolnak, a helyreigazítások a felfedezéssel egyenrangú eredményeket hoznak, s könyvtárnyi irodalom után is akad tennivaló bőven (gondoljunk csak Petőfi irodalomtörténeti sorsára: még csak most tisztázták halálának körülményeit, s manapság vitatkoznak szülőhelyéről, közben csak életéről Hatvany Lajos öt vaskos kötetnyi anyagot publikált).

S ezek a kérdések még csak periférikus területeit képezik az irodalomtörténet fogalmába tartozó jelenségeknek! Anyagfeltárás, filológiai aprómunka, levéltári kutatás, szöveggondozás, adatok ellenőrzése és helyesbítése után az értékelés nagy munkája következik — a szíre- zis, amely már ideológiai problémává válik, mint ahogy eszmei kérdés volt az irodalomtörténetírás múltjában is. A korszemléletről és a múlt birtokbavételéről van tehát szó, közeledjek a kutató az évtizedek óta nyitott Anonymus-kérdéshez vagy a legfrissebb irodalomtörténeti jelenségekhez, Balassihoz vagy Radnóti eclogáihoz, mindenütt e kettő összejátszó és egymást támogató hatására kell számítnia.

A szemléletmód, az anyaghoz állás így játszik bele az irodalom- történetíró munkájába, s ez teszi jogossá az olyan kutatók munkáját is, akik ugyan nem foglalkoznak a filológia kérdéseivel, s a történetiség területén is az értelmezés egy levegősebb álláspontját képviselik, de az irodalom múltját elevennek, élőnek, művészi alkotásnak tekintik, s úgy is közelednek hozzá, az adatok mögött az embert, az alkotás mö- gött az élményt tapintgatva; nem az irodalomtörténeti múlt, hanem az irodalmi örökség felé fordulnak, és arra törekszenek, hogy egyensúlyi helyzetet teremtsenek a feltárt adatok és a konkrét alkotások kapcsán; az első csak annyira érdekli őket, amennyire emennek megértését szolgálják. Két jelenség érdekli őket: az író és a műve. Az íróhoz a szépíró szemével, a műhöz az esztéta fegyverzetével közeledve, az időszerűsi- tésnek és a megelevenítésnek olyan fokát tudják elérni egy-egy szeren- csés telitalálatnál, remeklésben, amilyenre az irodalomtörténész hagyomá- nyos és inkább ismert típusa nem volt képes. „Az ember és magatartása”, ahogy Sinkó egyik tanulmányában olvashatjuk, válik központi kategóriává, hozzákapcsolódva ahhoz az esztétikumhoz, amely e kettő- nek a nyelvvel és az élménnyel kötött szövetségéből született.

Ez s az ilyen szemléletmód szelektáló is, éppen fenti elveiből követ- kezően: nem mindenki érdekli, s nem minden író egyformán foglalkoz- tatja, csak azok, akik beleillenek abba a keretbe, amit a kutató szem- léletben magának teremtett, s eleget tesznek annak a kritériumnak, amely vizsgálódása közben vezérfonala. Ez pedig, a megszokott irodalom- történeti szemléletmóddal ellentétben, nem „nemzeti”, hanem egyete- mes, pontosabban nem abban és nem ott keresi a nemzetit, ahol eddig tették, hanem az egyetemest hiva segítségül, a vizsgált író és élelművet a világirodalom perspektívájába helyezi, és azt mondja: „A szép az, ami magyarul, angolul, szerbül, horvátul, oroszul, franciául vagy kínaiul szép. A szépségek, mint maguk a népek, mind vérrokonok, mindegyik épp a maga külön individualitásával még jobban kidomborítja és meg- világítja a másik és a többi individualitásának a vonzó reliefjét. Nem jó az a nemzeti irodalomról szóló történetírás, amely nem világirodalmi

perspektívából indul el, és nem nyit világirodalmi, tehát az emberiséget átfogó perspektívákat.” Szegényebb lett így az irodalom története? Nevekben igen, de egy-egy életmű új távlatokat kapva, nemcsak igazabb arányaiban mutatkozhat meg, hanem súlyával is megnövekedett és kimutatott értékével kitölti a történelem adta keretet is — ragyogása elhomályosítja a kisebb eredmények hunyorgását.

E gondolathoz érve a „nemzeti” irodalomtörténetírás problematikáját még egy szempontból kell érintenünk. Ha előbb az egyetemesben, tehát a világirodalomban affirmálódó „nemzetiről” beszéltünk, e kettő egymásba csapásában látva ennek a fogalomnak a teljességet leginkább megközelítő értelmezését, szólnunk kell arról is, hogyan értelmezte, Sinkó Ervin interpretációja ellenében, a múltban az irodalomtörténetírás ezt a fogalmat. S rögtön kettősséggel találkozunk: az irodalomtörténet kezdeteinél a feudális szemléletmód, a „natio Hungarica” nemzetfogalma jelentkezik, mondván, hogy mindenki, aki Magyarország területén élt és írt, függetlenül alkotása nyelvétől, beletartozik ebbe az irodalomba, a múlt század hajnalán pedig, különösképpen Kölcsey tanulmányában a polgári nemzetfogalom szegődött mellé, s lett az irodalomtörténetírás a „nemzeti hagyományok” „őrzője és feltárója”. Immár több mint száz esztendő telt el, s ettől az ideológiai „üstöktől” máig sem tudott megszabadulni tudományunk, az irodalomtörténet, és éppen ezért ígér izgalmas eredményeket Sinkó Ervin kísérlete: „a magyar irodalomnak olyan történetét adni, amely szabad szellemével, történelmi szempontjaival és esztétikai receptivitásával méltó legyen az emberi szellemnek hűséges, magyar nyelven, magyar szóban élő, nagyszerű reprezentánsaihoz. A szépség, a szabadság, az igaz szóhoz való bátorság, az emberi méltóság magyar poétáihoz, akik mostoha századok sötétjén győzedelmeskedve, magyarul adtak hangot az emberi örömnak és sírásnak, vágynak és félelemnek, szerelemnek és gyásznak és a nagy csodálkozásnak, amiről csak az intenzíven élő költők tudtak . . .” Ez a szemlélet szöges ellentétben áll mind a népnemzeti iskola, mind az új magyar irodalomtudományak a törekvéseivel, hiszen az egyik a nemesi színezetű nemzeti irodalom felfogását képviselte, a másik pedig a nép-fogalom előtérbe helyezésével „aktualizálta” a múltat. Sinkó Ervinnél a következőket olvashatjuk: „A múltban nem a mi ideológiánkat keressük, a múlt értékeinek nem lehet kritériuma a mi ideológiánk, mely a múlt gazdagságával gazdagodva nem a múltat, hanem a jelent és a jövőt akarja a maga arcára formálni.” Ugyanakkor nem mulasztja el azt sem megemlíteni, hogy az irodalomtörténet történetisége, történetiségre irányuló mozzanata és az irodalmi alkotás esztétikai ismérvei között ellentmondás látszik: a műalkotás legyőzi az időt, az irodalomtörténet az idővel mérve éppen ezt az időfelettséget s vele az esztétikumot rekeszti ki tárgyalásából. S ebből következően Sinkó felveti, Marx nyomán, a fejlődés fogalmának revízióját is — ehhez is új szempontok szerint kell közeledni.

Így gyűrűztetve az irodalomtörténet fogalmába szorult jelentés-tartalmakat, sorakoztatva az e fogalomhoz kapcsolódó jelenségeket, idézzük végül Sinkó gondolatát az irodalomról: „Az irodalom éppen azért tarthat számot szenvedélyes érdeklődésünkre, mert — paradox módon — minden valóban irodalmi műben másról és többről van szó,

mint pusztán „irodalomról”, az írás mesterségbeli virtuóztatásáról... mert függetlenül az irodalmi alkotók szubjektív szándékaitól, az irodalom és az irodalomtörténet objektíve magában foglalja korszakok és társadalmak, társadalmi osztályok politikai és világnézeti összeütközéseinek, harcainak és törekvéseinek, szenvedélyeinek és szenvedéseinek a történetét is... Minden költői mű az életet, azokat az éveket és napokat is revelálja, amelyekben a költő élt, melyekkel szemben meghatározott módon foglalt állást.

Ennek a revelációnak a segédeszköze az, amit irodalomtörténetnek nevezünk.”

Középkori írástudók

A magyar irodalom kezdetei: az anyanyelv küzdelme az írásbeliséggel, a magyar irodalom születésének pillanatai. Évszázados fejlődés után immár kibontakozik e korszak három írótipusa, ha a reneszánsz korát is ide számítjuk: az udvari emberé, az egyház papjáé és a világi művészetet ápoló reneszánsz egyéniségé. Plasztikusan és markánsan ezt három íróban szemlélhetjük: Anonymusban, a Halotti Beszéd névtelenjében és a magyarországi reneszánsz központi alakjában, a költő Janus Pannoniusban. A régi magyar irodalom egész korszakában, tehát a XVIII. század végéig, e három típus variánsaival találkozhatunk. A környezet változott, de a típus maradt, s ha megragadtuk e háromat, könnyebben mozgunk korok és századok irodalmi termésében.

Anonymus neve például akár a „hivatalos” irodalom és irodalompolitika, szemléletmód jelképe is lehetne. A gestairók hosszú sorának, ha nem is első tagja, mindenesetre legeklatánsabb képviselője, az osztálykultúra és az osztályirodalom, ezen belül pedig az uralmon lévő nemesi világ szemléletének legjellemzőbb megfogalmazója ő. Sinkó nem az irodalom- vagy a történettudományban oly sokat vitatott gestakérdés filológiai problémáival foglalkozik, hanem azzal a legitimista udvari történetíróval, aki a maga korának és uralkodó osztályának képére formálja, a múltat kifejezve vele, kora tendenciáit, a „nemes magyar nemzet eredetét nemeshez méltó módon” írni meg, s azzal, ami Anonymus névtelensége mögül a még inkább névtelenségből feldereng az indulatos történetíró oldalvágásai nyomán: az írásbeliségig még el nem jutott, elnyomott és lenézett népnyelvvel és irodalommal, valamint szemléletmóddal, amivel éppen az jelenik meg, ami a kor sajátja volt: az élesen tagolt osztálytársadalom, s vele a kétféle szemléletmód, műveltség léte is.

Anonymus neve azonban nemcsak ezt jelenti. Tanulságos utóéletére is fényt vetni. Az irodalomtudomány Anonymus elődeivel, az ún. ősgestával van elfoglalva, Sinkó pedig szemlélődését így zárja: „A nemesesség mint az „ősi dicsőség” hivatott örököse és letéteményese; a nemesesség kiváltságainak sérthetlensége mint a nemzeti függetlenség és szabadság legfőbb kritériuma és biztosítója, a magyar nemzeti, azaz nemesi szupremáció, a Duna völgyében egyedül államalkotó magyarság és nemzeti nagyság eszmerendszere, a magyar nacionalista romantika és romantikus nacionalizmus — reminiszenciákkal, melyek változó

előjellel még Ady Endre költészetében is kísértének — ideológiai gyökereikkel a Gesta Hungarorum áltörténelmi talajába nyúlnak vissza, s annak a mákonyával táplálják illúzióikat.”

A Halotti Beszéd kapcsán sem a filológia, hanem a beszéd mint irodalmi szöveg érdekli, amely „szuggesztív erővel tudott kifejezni egy egész világnézetet, érzelmeket és egy meghatározott tanítási módot, sőt ezenfelül képes arra is, hogy azzal, amit mond és ahogyan mondja, azzal fogalmat adjon a láthatatlan gyászoló gyülekezet mentalitásáról is, melyhez szavát intézi”. S míg a latin nyelv szerepe hosszú hivatalos uralma ellenére is csak intermezzót jelent a magyar irodalom egészében, addig az évszázadokig csak fordításokban megnyilatkozó magyar nyelv, levette végül is a fordítások bilincseit, a XVI. században bukkan majd fel először erőteljesen. De így is, a magyar nyelv s ezzel a magyar irodalom nagy kohója is volt a középkor, mint ahogy a felvilágosodás kora is majd hasonló jellegű lesz a múlt század kezdetén.

Janusszal a humanista írástudó jelenik meg — egyelőre még a latin nyelv kifejező eszközeivel élve, az első a magyar irodalomban, aki „egy ember, aki különvalónak tudja, és a maga másoktól való különbözőségében, a maga egyszerűsége és pótolhatatlansága öntudatában akarja és tudja kifejezni magát”. Sinkó Janus „modern” vonásait emeli ki, aki a „haza és a nagyvilág” ellentétét mélyen átérzi, felfedezi környezete elmaradottságát, aki a középkor „kollektívizmusával” szemben magányára büszke, és ez féltett kincse, s végső fokon azt az embert elemzi, aki hajlamai ellenére kényszerül élni és írni, mi több, korán, harminc éves korában el kell némulnia. Botcsinálta udvari költő volt, nyűgös volt neki Mátyás udvara és hivatala, a hadjáratok, a propagandisztikus jellegű vers-megrendelések, s legszívesebben csak magával törődne. Benne billent meg az addig oly harmonikus kor és író viszony. A kor felülkerekedett az írón, s a harcban Janus veresége árnyékában legmélyebb, legegységesebb veretű és gondolatú verseit írta, a nagy elégiákat, az első nagy személyes panaszokat Pannónia földjén.

Kazinczy Ferenc

Kazinczy Ferenc manapság, de a XX. században általában is, az irodalomtörténészek érdeklődésének középpontjában áll. A múlt század nem tudott mit kezdeni a „szent öreggel” ott a magyar irodalom hajnalán, akinek temérdek ugyan az életműve, úgyhogy a múlt század pozitívizmusa még megjelentetni sem tudta mind, ez is századunkra maradt, de mégis megfoghatatlannak tűnt fel: levelezése valódi levelezés, s nem Mikes-típusú szépirodalom, fordításai csak fordítások, nyelvújítását birtokba vette a nyelvtudomány, költeményei nem bírnak akkora művészi erővel, hogy indokolnák hírnevét, s a kor, amely nem szívesen emlékezett 1848/49-re, borzongva nézett Kazinczy jakobinus múltjára is — úgy látszik, elég volt indoknak, hogy például rendszeres életrajz se készüljön róla az életrajzírás fénykorában.

Tulajdonképpen a harmincas években fedezték fel újra: Halász Gábor ragyogó esszéje, Németh László tanulmánya, Babits Kazinczy irodalmi vezérségre törő akarata, „írástudó hajlama”, a kor „széplélek”

kultusza ismét kívánatosá tette a Kazinczy nevet. A felszabadulás után a jakobinus Kazinczy kerül az érdeklődés előterébe, Kazinczy pályájának első szakasza, az első negyven esztendő, mintegy pótlendő, amit az irodalomtudomány addig nem tett meg. A teljes Kazinczyt azonban máig sem rajzolta meg a magyar irodalomtudomány, mint ahogy Besenyeyt sem, kinek felléptétől szokás számítani az új magyar irodalom kezdetét. Sinkó Ervin ragyogó tanulmányt szentel neki, könyve legjobb írását, amelyben leginkább érvényesül az a törekvése, azok a szempontok, amelyeket bevezetőnkben is taglalni igyekeztünk.

Kazinczy egy egész emberi életet tett az irodalom oltárára, s paradox módon nem a mű, hanem az ember az, aki ma is leköti figyelmünket, e mellett amaz szinte eltörpülve példázza, hogy vannak kivételes pillanatok, amikor az emberi szenvedély mintegy önmaga ellentétébe csap át: a mű értéke helyett a szenvedély nagysága kerül előtérbe. Mert Kazinczy szenvedélyes író volt. Tizenöt éves korában kezd benne lobogni e tűz, ekkor jelenik meg első „műve” nyomtatásban, s ha kellett, mint a börtönben, még saját vérért sem sajnálta tintának felhasználni, és írt, írt élete utolsó pillanatáig. S mégsem volt a „szép-léleknek”, az „írastudónak” az a típusa, akit Halász Gáborék a harmincas években megszerettek. Míg szentimentális német műveket magyarít, iskolákat alapít és hadakozik tanfelügyelőként, jakobinus szervezkedésekben tevékenykedik, folyóiratok tervét hordozza ki, és az ország „csinosítása” éppen úgy szívügye, mint a maga kisebb körének „nemesítése”. S akkor is, amikor II. József boldog és tevékeny kora régen elmúlt, és a budai Vérmezőn a születő magyar irodalom véres fejje tanulta a reakció ellenhatás leckéjét, majd a börtönből kiszabadulva, amikor nem talál teret tevékenységének, akkor sem nyugszik: az ország élete és az országos események éppen úgy foglalkoztatják, mint az írás maga, a nyelv, vagy egy-egy új író felfedezése. Ennek a vézna, beteges embernek Széphalom nem életcélja, hanem kényszerű szállása volt a kor parancsából. S micsoda tevékenység itt is! Országot behálózó levelezés, házépítés, állandó foglalatosságok, irodalmi perek, nyelvújítási harcok s a maga művének ápolása: fordítások, eredeti alkotások írása és átdolgozások.

Sinkó tanulmányának a nagy érdeme, hogy ezt és az ilyen Kazinczyt mutatja meg, egységben szemlélve az „élet és irodalom” Kazinczynál valóságban is fennálló egységét és azonosságát. Az irodalomtörténetek „két” Kazinczyról szoktak beszélni, Sinkó, nagyon helyesen, nem lát törést, pálfordulást az író pályájában. A XIX. századi Kazinczy nem tagadta meg a XVIII. századit, az öreg a fiatalt, csupán súlyponteltolódásról lehet szó, az irodalom több helyett kapott, mint az élet, de paradox módon mégis az életre hatott ez a irodalom. Kazinczy „irodalmi és nyelvi szabadságharca” a legkevésbé sem volt csak irodalmi és csak nyelvi harc, és ezt ellenfelei tudták legjobban.

Sinkót ez és az ilyen Kazinczy, a sokoldalú és sokarcú probléma érdekli, Kazinczy világa, amelynek minden megnyilatkozását egységes emberi indulat és szenvedély hatja át, szólaljon bár meg az érzelmes magyarító, a jakobinus összeesküvő, a Debrecennel vitázó, Dunántúllal hadakozó szervező, a Széphalomról „Európát” álmodó reformátor, az esztéta és a nyelvújító, az irodalmi vezér és az emlékiratait író alkotó.

S ezért nem jelent problémát helyét sem kijelölni a magyar irodalom egészében. Sinkó biztos kézzel állítja a kor középpontjába: ő az a pont, ahonnan az egész felvilágosodás korában a legbiztosabban lehet tájékozódni az időben visszafelé még Bessenyei kapcsán is (rőla szintén külön tanulmányban szól Sinkó), akinek pedig Kazinczy gyermekfővel fordítja egyik német nyelvű munkáját, vagy előre az időben, amikor Kazinczy világa már felszívódott a magyar irodalomba úgy, hogy „lehetetlenség képet adni, egyáltalán beszélni Kazinczy munkásságáról anélkül, hogy e kor minden magyar irodalmi műve és írója is ugyanakkor ebben az összefüggésben sorra ne kerüljön”.

A könyv egészéről

Egy nagyobbra tervezett munka első kötetét próbáltuk taglalni. Szóljunk végezetül a műről egészben is:

Sinkó könyve a magyar irodalom kezdeteiről szól, pontosabban kétszeri nekiindulásáról, arról a két, sok szempontból különböző, de sok lényeges vonásban azonos folyamatról: az elsónél az anyanyelvűség diadalrajutása, a másodikban a polgári világ s a polgárosultsággal járó eszmék és tendenciák győzelemre vitele áll a középpontban. Mind a két korszak az irodalomtörténetírás „próbakövét” jelenti, egymásnak ellentmondó tendenciák, széthúzó erők, többször eszmék, mint megvalósulások, fordítások, mint eredeti alkotások, emberek és nem művek problematikája nyomul előtérbe. S ha ehhez még hozzátesszük a felvilágosodás korának a magyar irodalomban mutatkozó ellentmondásosságát, előtünk áll a vállalkozás minden nehézsége is, azon túl pedig a megoldások eruditív érdekessége és értéke. Sinkó nagy érdeme, hogy nem az irodalomtörténetíró konvencionális sémáival közeledett témáihoz, ezért tudott újat és figyelemre méltót mondani, elsősorban tanulmánykötete igazi hőséről, Kazinczy Ferencről.

A következtelen kritikus

Tomán László

A kritikusnak különféle utak és módszerek állnak rendelkezésére, hogy kialakítsa és elmondja véleményét, ítéletét egy irodalmi alkotásról. Egyaránt vonatkozik azonban mindenkire, aki műbírálattal foglalkozik, hogy nem kerülheti el a kiállást egy mű mellett vagy ellen. Csak abban van szabad keze, hogy megválogassa, milyen módon jut el végső megállapításához. A bírálatra váró alkotás pszichológiai, szociológiai, stilisztikai elemzésével, kompozíciójának vizsgálatával, egyes műfaji sajátságainak kiértékelésével, hatásának, a mű esztétikai eredményeinek feltárásával keresheti a kritikus az igazságot. Az utak tehát sokfélék. Csupán egy dologban nem lehet eltérés: ilyen vagy olyan módon, a kritikusnak végül is ki kell mondania véleményét, meg kell találnia azt a pontot, melyről az egész műre fény derül. Ennek a pontnak pedig, akármelyik úton jutott is el hozzá a kritikus, szilárdnak és minden más lehetőségtől eltérőnek kell lennie, hogy a bíráló véleménye egyéni lehessen. Véleményének kimondása pedig mutassa meg, hogy a kritikus bízik abban, amit gondol, biztos a maga igazában, hogy minden műben meg tudja találni ezt a pontot, s hasonló esetekben véleménye is hasonló lesz. A kritikus állásfoglalása egy sor művel szemben mindig megmutatja, mennyire következetes ítéleteiben, mennyire következetesen alkalmazza követelményeit.

Ha egy kritikus könyvbe gyűjti írásait, akkor az együttlévő anyagból könnyen megállapítjuk elsősorban kritikai módszerét, másodsorban, hogyan alkalmazza azt egyes művek vizsgálatában, végül pedig, következetes-e nézeteinek, véleményének, ítéletének kialakításá-

ban. Predrag Palavestra kritikai írásainak* alapja a művek tartalmi vizsgálata, s ez sohasem jelent lényegbevágó, esztétikai, pszichológiai elemzést, sohasem célja a művek belső kompozíciójának részletes, alapos, minden mozzanatot átfogó, az alakok sorsának társadalmi vagy lélektani, vagy az író stílusának részletekbe hatoló, értékeket feltáró és az értéktelenségre rámutató analízise. Palavestra a művek tartalmát igyekszik bemutatni, eközben azonban nem magának a regénynek vagy elbeszélésnek a cselekményét, összefüggéseit világítja meg több oldalról, amikor költészetről beszél, nem a költői kifejezés belső értékeit, rejtett energiáját, az érzések, a világkép hatását, eredetiségét, sajátosságait kutatja. Megmarad az általános érvényű megállapításoknál. Talán még leginkább a kritikai művek bírálatában ér el sikert, itt azonban nézetei akadályozzák meg abban, hogy véleményét elfogadhassuk.

Amit Palavestra legszívesebben keres az irodalmi művekben, az: erkölcsi szemléletük, erkölcsi értékük. Ennek megállapítására törekszik kritikai kötetek, regények, elbeszélések és verskötetek bírálatában egyaránt. Ez az egyetlen vonal, amelyen következetes marad, s ha elmarasztaljuk, hogy ezenkívül semmiben sem ragaszkodik valamilyen elvhez, azért is hibáztatjuk, hogy az irodalmi művek egyetlen igazi értékének erkölcsi álláspontjukat tekinti. Božo Milačić *Suze i zviježde* c. kötetéről például azt mondja: „Habár Milačić kritikai módszere egyoldalú, erkölcsi értéke kétségtelen, az erkölcs és a kritika pedig egy és oszthatatlan.” Ha most nem firtatjuk, hogy Palavestra egyáltalán nem mondja meg, s ez a felületesség jellemzi minden kritikai írását, miért „kétségtelen” Milačić „erkölcsi értéke”, a Palavestra-féle „erkölcsi értékek” meghatározását feltétlenül hiányolnunk kell. Palavestra ugyanis egyetlen írásában sem fekteti le nézeteit az erkölcsről általában, illetve különösen az írók és az irodalmi művek erkölcséről. Arról sem szól, miért „egy és oszthatatlan” az erkölcs és a kritika. Óriási hiánya ez művének, módszerét pedig megbízhatatlanná teszi. Itt tulajdonképpen be is kellene fejeznünk Palavestra kötetének elemzését, ismertetését: a szerző ugyanis állandóan egy fogalommal operál, de ezt a fogalmat soha közelebbről nem határozza meg, s nekünk ezért fel kell hagynunk minden értékelő, bíráló szándékkal. Mivel nyilvánvaló, hogy Palavestra az irodalom központi kategóriájának a homályban maradt erkölcsöt tekinti, mi pedig nem tudhatjuk, mit ért ő erkölcs alatt, avval a végkövetkeztetéssel tehetnénk félre könyvét, hogy a kritikus nézeteinek magvát jelentő fogalom miatt minden ítélete érthetetlen maradt.

Vannak azonban Palavestra könyvében olyan mozzanatok, amelyekkel érdemes foglalkozni, melyeket érdemes elemezni, s mi megpróbáljuk vizsgálódásaink folyamán — a lehetőségekhez mérten — kikapcsolni az erkölcs fogalmát, és így megközelíteni Palavestra irodalmi nézeteit.

Slavko Leovac *Mit i poezija* című kötetéről írva Palavestra analitikus kritikai módszert követel, mert, szerinte, csak evvel lehet szembe-

* P. Palavestra: Odbrana kritike (Književne teme II.). Veselin Masleša kiadás, Sarajevo, 1961.

szegülni az impresszionista kritikával. Ő maga azonban, ha nem áll is mindig az impresszionista kritika álláspontján, még kevésbé alkalmazza az analízist. Marko Ristić *Od istog pisca* c. kötetéről például tulajdonképpen nem mond semmit, csak arról ír, ami a kötet körül van, véleményt nem mond, nem bírál, még csak nem is kommentál. Cseveg. Dušan Matic esszéiről (*Anina balska haljina*) megállapítja, hogy azok kivételes jelenségei irodalmi életünknek, de Matic alkotói módszeréről, eredményeiről hallgat. Rendkívül jellemző Palavestra kritikai stílusára, sőt álláspontjára is, hogy Matic kötetével kapcsolatban megállapítja: „Itt minden finom, intellektuális, színvonalas, előkelő, úriás (!), szellemes és kellemes” — ám ezzel Matic értékeiről, Matic esszéiről mint jelenségről nem mond semmit. Lényegében tehát általánosításról van itt szó, olyan általánosításról, mely legjobban Palavestra írásainak végső konklúzióiból derül ki. Néhány ilyen végkövetkeztetést idézünk: „Üdvözlünk kell ennek a könyvnek a megjelenését.” (Branko Miljković—Blažo Šćepanović: *Smrću protiv smrti*).

„... őszinte tapost érdemel...” (Branko Čopić: *Doživljaji Nikolettine Bursaća*).

„... bizonyos értelemben, egy nagyon mély értelemben véve, Čosićnak ez a regénye úttörő jelentőségű.” (Dobrica Čosić: *Koreni*).

„Ez csak jó regény az emberről.” (Mihailo Lalić: *Raskid*).

„Ez a költő tehát a mi talajunkon marad.” (Branko Miljković: *Uzalud je budim*).

„... ez a költő a mi időnkben marad.” (Vuk Krnjević: *Zaboravljanje kućnog reda*).

Nem a stílusbravúrokat és meghökkentő ítéleteket kérjük számon a kritikustól. Csupán azt várnánk el tőle, hogy alapos elemzés után elfogadható, sokatmondó véleményt nyilvánítson egy műről, olyan véleményt, amelyet el lehet fogadni vagy elvetni, de vélemény, de mond valamit a szóban forgó alkotásról. Így azonban, ha csak üdvözljük az alkotást, ha csak tapsolunk neki, nem beszélhetünk kritikáról, nem beszélhetünk egy állásfoglalásról, melyre a kritikát a kritika erkölcsére kötelezi.

Ilyen általánosításokat mint kritikai ítéletet találhatunk Crnjanski *Itaka i komentari* című kötetéről szóló írásában is. „Emberi álláspont”, „melegség, emberiség, közvetlenség” — így jellemzi Crnjanski költészetét. Ez nem egyéb, mint benyomás. De hol van ettől a bírálat? Ennél érdekesebb azonban Palavestra Crnjanski iránti állásfoglalásának hirtelen változása. Palavestra *Književne teme* című kötetében (Kosmos kiadás, 1958) találjuk a kritikus *A hazátlan Crnjanski úr* című írását, melyben a külföldön élő költő nemzetiszocialista múltjáról és költészetének dicstelen szerepéről beszél, viszont 1959-ben Crnjanski már nagy költő, költészete meleg, emberi, közvetlen. Kritikusunk ilyen páfordulása csodálkozással töltheti el az olvasót. Vajon mikor mondott igazat Palavestra: 1958-ban, vagy egy évvel később? És azt is megkérdezheti akárki, milyen az erkölcsé annak a kritikusnak, aki az irodalomban, az irodalmi művekben elsősorban az erkölcsöt keresi mint „talpkövet”, de maga egyik évről a másikra — hogy ne mondjam: egyik napról a másikra — teljesen ellentétes, összeegyeztethetetlen véleményt mond ugyanarról a költőről.

Ennél kisebb, ártatlanabb következetlensége a kritikusnak, amikor Erih Koš *Najlepše godine* c. kötetéről írva az impresszionista kritika ellen foglal állást, ugyanannak a bírálóknak a végén azonban állandóan csak benyomásairól beszél, s ezek képezik véleményének alapjait. Ivo Andrić *Lica* című elbeszéléskötetéről azt mondja, hogy „valamilyen ködös határozatlanság, valamilyen diszharmonia a sikertelenség, elégtelenség és sápadtság benyomását kelti, s ez a benyomás, épp azért, mert nagy íróról van szó, arra kényszeríti az olvasókat, hogy kellemetlenül érezzék magukat...” És mi ez, ha nem a legkifejezettebb impresszionista kritika?

Hogy még egy jellegzetes példával éljünk, nézzük meg, mit mond a kritikus Ivan V. Lalić, Jovan Hristić és Borislav Radović verskötetéről, melyekkel egy írásban foglalkozik. Palavestra mindhárom költő műveit, egy kalap alá véve őket, a következő jelzőkkel illeti: „sima, korrekt, kokett (!) versek”, „arisztokratikus előkelőség, tetszetősség, intellektuális sápadtság (!), purizmus, intellektuális költői dendiség...” Ezekben a kifejezésekben hiába keresünk valamit is, ami a három költő irodalmi értékét jelezné, szerinte mégis ez a bírálat. Valaha, a húszas-harmincas években beszélhettek így, mondjuk, egy Dučić költészetéről, amely valóban „korrekt”, esetleg „kokett” is volt, melyben találhattunk „arisztokratikus előkelőséget”, sőt „dendiséget” is. Az igazi kritika azonban akkor sem csak ezt mondta volna. Ma pedig — ma egészen mást várunk a kritikától, nem a költők tetszetősségének vagy sápadtságának konstatálását. Mert Palavestra a három költőről semmilyen kritikai megjegyzést nem tett, futólagos és felszínes benyomásairól számolt be csupán — s ezt is felületesen, nem meggyőzően tette. Mint az impresszionista kritika vérszegény, gyengécske képviselői.

Palavestra kritikái sokszor a végig nem gondolt gondolatok, ki nem alakított vélemények iskolapéldái. Jara Ribnikar *Largo* című kötetéről írva Palavestra megállapítja, hogy az író a regényben nem találta fel magát, „ahogy kell”. Azt persze, hogyan kell, nem mondja meg, s az olvasó találgathat, h o g y a n k e l l . . .

Mivel az *Odbrana kritike* tartalmaz egy sor olyan írást, mely kritikusok, esszéisták, tanulmányírók kötetéről szól, érdemes megvizsgálni, milyennek képzei a kritikust Palavestra.

Eli Finci *Više i manje od života* című könyvéről szóló kritikájában Palavestra sok általános vonatkozású megállapítást tesz. A kritikus „maga is alkot — mondja —, egy racionális eljárással legyőzve magában az érzéseket...” Saját magában azonban, úgy látszik, vagy nem győzte le „egy racionális eljárással” az érzéseket, vagy ha igen, a győzelem a győztes pusztulását is magával hozta; így aztán se érzések, se gondolatok nem találhatók írásaiban. Valóban: ebben a kötetben nem találtunk egyetlen olyan megállapítást sem, amely egy műről eredeti és helytálló véleményt tartalmazna, egyetlen véleményt sem, amely komoly elemzéseken nyugszik. Azt mondja ugyan egy helyütt, hogy „Az igazság kérdése a kritikusnál mindig meggyőződés kérdése, az egyéni meggyőződés mindig... nagyon relatív”. Könyvében nem találjuk meg az igazságot az irodalmi művekről, nem találhatjuk meg, mert az igazsághoz nem az az út vezet, melyen Palavestra jár; követ-

kezdessünk ebből arra, hogy a kritikusnak nincs meggyőződése? Csálóka következtetés lenne. Palavestra ugyanis előbb idézett mondatának második felét példázza, azt, hogy az egyéni meggyőződés mindig nagyon relatív. Hozzátehetnénk: és változó. Kritikái ugyanis ezt bizonyítják. Olyan műveket, mint Radomir Konstantinović *Daj nam danas* című regénye, amely az újabb jugoszláv regényirodalom úttörő alkotása, elmarasztal, de a szintén avantgardista *Put u izvesnost* című drámát, Miodrag Pavlović művét, helyesléssel fogadja, elismeri értékeit. Elveti Marijan Jurković dogmatikus-konzervatív kritikai attitűdjét, de nem ismeri fel Dušan Matic kritikai-esszéirői munkásságának jelentőségét. Olyan közepszerű műveket, mint Mira Alečković *Zašto grdiš reku*, Dragoslav Grbić *Vodo, odazovi se* c. regényét helyesen értékeli, de már Vladan Desnicát nem tudja megérteni, s ezért nem tekinti nagy regénynek a *Proleća Ivana Galebát* — ezt a költői művet, ezt az időtálló alkotást. Ha végiggondoljuk Palavestra kritikai ítéleteit, fontolóra kell vennünk, miről is van nála szó. Csupán véletlen félreértésekről, pillanatnyi tévedésekről, vagy egy tudatos álláspontról, amely a kritikusnak a szerzők iránti személyes rokon- vagy ellenszenvétől függ?

Azt mondja Palavestra egy helyütt, hogy a kritikus „a maga erkölce és egy csodálatos ösztön nevében” ítélkezik és oszt igazságot. Ha a már elmondottakat vesszük figyelembe, kritikus erkölcsről itt szó sem lehet. Talán ösztönről? Ez az ösztön azonban egy cseppet sem „csodálatos”. Inkább visszás. De a kritikus nem támaszkodhat ösztönére. A kritikusnak elemeznie kell, s így jut majd el végső megállapításáig, így oszthat igazságot. Ő azonban mindig egy könnyed, „elegáns” mozdulattal tér ki az elemzés elől, s állítja falhoz az olvasót és az alkotót.

Másban sem következetes Palavestra. Finci könyvéről szóló bírálatában azt mondja, hogy a kritikus „minden mű előtt úgy áll, mint egy rejtély előtt, melyet fel kell fednie, át kell élnie, fel kell elevenítenie . . .” Lehetséges, hogy neki minden alkotás egy-egy rejtély. S ez nem is baj. Legyen rejtély. Hatoljon a titokba a kritikus, fedje fel az olvasónak egy mű titkait, de ezt csak úgy teheti meg — s ezt tudja Palavestra —, ha átéli, ha feleleveníti értékeit. Az ő esetében azonban erről aligha beszélhetünk. A titkok titkok maradtak, s ami érthető, világos volt, azt Palavestra homályba burkolta. Összekeverte az értékeket, járhatatlan dzsungellé változtatta az irodalmat. Kritikái nyomán nem elevenednek meg a művek, hanem mumifikálódnak, holt tárgygyá válnak. Palavestrának nincs állásfoglalása sem a kritikával, sem az alkotásokkal szemben. Amikor szeretne álláspontot kialakítani, akkor működésbe lép kritikai tudatában egy erő, amely fékezi, lehetetlenné teszi az igazság megismerését, kimondását és a bírálói következetességet. Marko Ristić egyik könyvéről írva elmondja ugyan, hogy a műbírálót aszerint ítélik meg, hogyan beszélt mindig. Azaz következetessége szerint. Ha őt is eszerint ítélnénk meg, kritikai működéséből legfeljebb egy következtelen, bizonytalanzkodó, impresszionista kritikus emléke maradna.

Nem hallgathatjuk el, hogy Palavestra néha szokatlanul és meglepően bátran mond véleményt, Marko Ristić, Sinkó Ervin és Ivo

Andrić egyes műveiről például. S habár nem mindig tud elegendő bizonyítékot felsorakoztatni állításainak alátámasztására, írásaiból érezzük, hogy fején találta a szöveget. Sajnos, bátorsága csak egyes írók esetében nyilvánul meg, ritkán fordul szembe bizonyos általánosan elterjedt felfogásokkal és babonákkal. Sokkal inkább szeret az árral úszni — akkor biztonságban érzi magát. Például annak idején, amikor Radomir Konstantinović első regénye, a *Daj nam danas* megjelent, divatban volt ezt a könyvet kozmopolitizmussal vádolni. Ehhez a véleményhez csatlakozik Palavestra, és szemére veti Konstantinovićnak, hogy elszakad talajunktól, univerzálissá lesz, a modern európai irodalomért lelkesedik, „arra támaszkodik, ami nem mindig felel meg a mi körülményeinknek”, lázadásában „túlságosan messze ment”, s a modern külföldi irodalmat utánozza. Erre a véleményére építi fel egész kritikáját Konstantinović regényéről. Jellemző, hogy Palavestra idegenkedik az újításoktól, a szellemi elszigetelődés híve, az univerzalitás ellensége — az egyetemesség korában. Igaz, egyes írásaiban határozottan fordul szembe a szocialista realista, illetve klasszikus realista művekkel. Azt már azonban nem veszi észre, hogy helyettük új irodalomnak kell jönnie, s valójában nincs is elképzelése arról, milyen lehetne a korszerű irodalom. Nála süket fülre találnak a modern irodalom hangjai, s a kísérletezés jogát sem hajlandó elismerni.

Természetes dolog, hogy egy olyan kritikusnak, aki állandóan ellentétes nézetek, álláspontok között vergődik, nehéz eredeti véleményt mondania az alkotásokról. Ezért választja Palavestra oly gyakran írásainak túlnyomó többségében az egyszerű tartalmi ismertetést, ezért sok írásában más sincs, mint néhány asszociáció, általános frázis — kritika helyett. Így aztán az, aki Palavestra bírálatait olvassa, nem talál bennük semmilyen véleményt például Dobrica Ćosić *Koreni* című regényéről, Mihailo Lalić *Hajkájáról*, *Raskidjáról*, Ćedomir Minderović verskötetéről és az *Odbrana kritikában* tárgyalt sok más műről sem. Palavestra „benyomásai” pedig nem ajánlhatók irodalmi mércének.

A könyv végén kritikusunk közöl egy megjegyzést, amelyben elmondja, hogy írásait „a mindennapi irodalmi termés diktálta”, s azok az „1954-60 közötti irodalmi helyzetünk szubjektív krónikái”. Ezzel aztán maga is lehetetlenné teszi, hogy úgy beszéljünk róla mint komoly, megbízható kritikusról, habár — a végső *Megjegyzés* kivételével — egész könyvén átvonul a kritikusi álláspont igénye. Maga az álláspont azonban hiányzik. Szubjektivitása, melyet bevall, szélsőséges, mégpedig mindig két véglet között mozog. Ez az, amit mi a kritikában következetlenségnek nevezünk. És ez az, ami lehetetlenné és értelmetlenné teszi az ilyen kritikát.

Körök a homokban

Major Nándor

A varázslat nyomában

1962. V. 4-én. Magad is hallottad, hogy amikor előhozakodtunk a képlátás ügyeivel, fel-felszisszentek az emberek, most meg, ládd, kapóra jött Bori Imre *Műhelyforgácsok* című írása a Hídban, hogy megvizsgáljuk, miként viszonyul ő ehhez a dologhoz. A fordítás nehézségeiről ír, a Kiš Danilo fordította Ady, József Attila, Radnóti szerb kötetéről. (Emlékszel-e még arra a délutánra, több mint egy éve annak, amikor Danilo elmondta az alibi témáját, tudod, azzal a naplóval kapcsolatban — egyre unszoltuk, írja meg mielőbb folyóiratunknak; nos, végre elkészült vele.) A fordítás nehézségeinek illusztrálása végett Bori idéz egy versszakot József Attila *Ars poeticájából*, s eltűnődik azon, miként sikkadnak el a vers szépségei a fordításban; ezt bizonyítandó, magyarázatot fűz a versszakhoz, afféle rögtönzött, csonka „elemzésnek” is vehetjük, de talán mondanom sem kell, hogy ezúttal nem a fordítás, hanem ez a „magyarázat” köti le a figyelmünket. A versszak így hangzik:

*Az idő lassan elszivárog,
nem lógok a mesék tején,
hőrpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.*

Bori egyebek mellett ezt fűzi hozzá: „József Attila a nyelv inyence volt: egy-egy jelzős szerkezete, metaforája, hasonlata, rímmegoldása nyelvi bravúr. (...) A... szöveg látszólag a legegyszerűbb... a nyelv, mai, nincsenek a szavaknak mellékszöngéi, csak szavak vannak s egy metafora...” S ami ezúttal még érdekes számunkra: fájjalja, hogy a fordításban megmaradt ugyan „a metafora”, de elveszett „a habzó söröskorsóból hör-

pintő felnőtt” képe, s hiányzik „a kép univerzalitása is, a világgá nőtt söröskancsó képzeté”.

Mit szóljunk most már ehhez? Mert hiszen jól emlékszel, hogy évekket ezelőtt, nagyon régen, ha egyszer-egyszer leutazott hozzánk, a késő éjszakába nyúló esteken épp ő avatott be téged a költészet rejtelmeibe, s épp József Attilát olvasta neked órákon át. Ő hívta fel a figyelmedet az akkoriban még vidékünkön hozzáférhetetlen Radnóti *Á la recherche*-ére is, arra a versre, amelyet ma is mindenektől jobban kedvelsz.

Nem feltételezhetjük, hogy Bori nincs egészen tisztában a metafora különféle válfajaival, vagy hogy egyéb baj lehet a kréta körül, mégis, az általa írt és aláírt mondatok, úgy rémlik, erről tanúskodnak. Nem kétséges ugyanis, hogyha az idő *elszivárog*, akkor az metafora, a mesék *tején* kifejezés szintén az, s ha a költő ezenkívül még azt mondja, hogy ő nem *lóg* ezeknek a meséknek a tején, az újabb metafora. Ha valaki valódi világot *hörpint*, az metaforával fejezte ki magát, s ha ennek a valódi világnak a tetején *habzó ég van*, akkor még egy metaforával tetézte mondatát. Ennyit a szöveg puszta *szemlélésével* is megállapíthatunk, s még csak bele sem kell merülnünk, hogy azokat a rejtettebb metaforákat, gondosan osztályozva, felkutassuk, amelyekről Miodrag Pavlović nem egyszer szól *Rokovi poezije* című könyvében.

Ebben a látszólag valóban „legegyszerűbb szövegben” tehát nyilván nem egy metafora van. Minek tudjuk hát be Bori sorait? Felelőtlenségnek, lomposágnak vagy könnyelműségnek? A felszínes benyomások mankóin bicegve óhatatlanul oda jut az ember, hogy dörén belemagyaráz a versbe, ahelyett, hogy kellő óvatossággal és gondos elemzéssel behatolna a *szövegbe zárt* költői imagináció rengetegébe. Mert noha tudjuk, hogy két ember egy költői képet kétféleképpen magyarázhat, ha a *konkrét* szövegbe zárt kép *elegendő* indokot szolgáltat erre, azt is tudjuk, hogy a költészet központjához, az imaginációhoz vezető ösvények S. T. Coleridge óta már jól járhatók, mégpedig elemzések révén, s furcsa, hogy ezt akkor kell hangoztatnunk, amikor a *strukturális kritika* irányzata hazánkban is egyre nagyobb tért hódít. Mert úgy látjuk, hogy „a habzó söröskorsóból hörpintő felnőtt” képe nem lehetséges magyarázat, hanem csupán Bori szüleménye: József Attila szövege nem ad *elegendő* indokot erre.

Az idézett versszak metaforáinak megfejtéséhez vezető két központi szó: *nem lógok, hörpintek*. S ez a két ige valóban szembeállítja egymással a gyerekekhez és a felnőttökhöz illő cselekvést, s ezt az ellentétet Bori is helyesen látja. Tejen lógni, csüggeni — a *valóságos* kép szopásra asszociáltat bennünket: a csecsemő dolga ez. Az ivás számtalan szinonimája közül a *hörpinti* fejezi ki leginkább a férfias elszántságot (mennyivel más a tétovázó *iddogálás* vagy a falánk *habzsolás!*), mozzanatos ige, pillanatnyi tettet jelez. S ahogy ezt a két szót szembeállítja József Attila, ismét felfigyelhetünk a *Nincsen apám, se anyám* költőjének közismert csibészes hetykeségére (az *Ars poetica* 1936-ban keletkezett): nemcsak a tejen *lógni* kifejezés lebecsülő, parazitákra asszociáltató jasszos ize adja ezt (használhatta volna a finomkodóbb tejen *csüggeni* kifejezést is), hanem az a költői hiperbola is, hogy ő csak úgy *hörpint*het a valódi világból, mert kedve szottyant rá, sőt csak erre érez kedvet. Ezt a hetykeséget fokozza a halvány diszsonancia: a *hörpintés* mint tett elszánt könnyedség, de mássalhangzói (hrpntn) hörpést és ropogást is idéznek, s a soron következő két szó, a *valódi világ* kétszeres alliterációjának vacogó fúvóhangjai (v) és lebegő l-jei, majd az ezt követő *habzó* szó révén a két utolsó sor sorkezdő h-ja sem borítja fel ezt a hangszimbolikát. S hogy ennek a hetykeségnek nyomatékot adjon, kihívóan odavágja a habzó ég reálisnak ható irreális képzetét, s a valódi világ

méreteit, melyből hörpint, az egekig növeszti, majd pedig a versszakzáró szavak egymásra torlódó magas (e, é) magánhangzóival meg a rövid szótagok siettető halmozásával (éggel a tetején) mintegy ismét kihívóan, élesen felkiált.

A versszakban ugyancsak kiemelt szó a *habzó*: azzal, hogy bár nem szokatlan, de nem is szokványos metaforát alkot az *ég* szóval, majd pedig azzal, hogy fokozza a valódi világ ital voltáról alkotott képzetünket (ha a költő a *felhős* jelzőt használta volna e helyen, ezt nem éri el vele), végül pedig azzal, hogy sorkezdő hangsúlyos szónak tette meg a költő, s alliterációt képez az előző sor sorkezdőjével. Ez a szó megállítja az olvasót, s arra készíti, hogy újraolvassa a versszakot, s felkutassa azt a szót, amelyre az *ég*-en kívül még valamilyen vonzatként vagy asszociációként rámutat, mert azt gyanítja, hogy újraolvassa új színt, más ízt kapnak a fentebb olvasottak. Kulcsnak véli a *habzó* szót. Borit is nyilván ez a szó csalta lépre, s mivel a szövegben egyetlen szót sem talált, melyre *szervesen-közvetlenül* rámutatna, a *habzó* sőr önkényesen előszedett képével ráhúzta a versszakra elképzelésének kaptafáját. Midőn újraolvassuk a szakaszt, magunk is meglepődve látjuk, hogy ez a kiemelt szó várakozásunk ellenére mégsem mutat vissza szervesen-közvetlenül egyetlen szóra sem. A grammatika logikája lehetetlenné teszi ezt. Ebbe bele kell nyugodnunk, noha hiányérzettel: délibábos játékok üzött velünk a költő. De éppen ez kelti fel a figyelmünket: nyugtalanít bennünket a talány, s ismét emlékeztetjük magunkat, hogy a költészet nem puszta logika és grammatika, hanem *varázslat* is, ezért állhatatosan nyomoznunk kell tovább.

Már előbb felfigyeltünk arra, hogy az egész versszakon végigvonul a *folyadék* képze, a metaforák fundamentuma is ez. Minden sorban *csupán* egy-egy szó, mégpedig a metaforák ébresztik ezt a képzetet: *elszívárog, tején, hörpintek, habzó*. Felfigyelünk arra is, hogy csak egy esetben nevezte konkrétan nevén a folyadékot a költő: mesék *tején*. S ha most már szemügyre vesszük ennek a szónak a helyét a versben, láthatjuk, hogy ez is gondosan ki van emelve: már azzal is, hogy a második sor végén áll, ennél fogva az *abab* rímképletű versben a versszakzáró rím felel rá: *tetején*. Nem felesleges megjegyeznünk, hogy az *a*-rímek esetében háromszótagos asszonánról van szó (*elszívárog — virágot*), a *b*-rímek azonban összecsendő ragrímek (*tején — tetején*), s rafinált játékoságot látunk abban is, hogy e ragrímes szavak szótöve teljesen elüt egymástól (*tej — tető*), sőt az egyik mássalhangzóra, a másik magánhangzóra végződik. Azonkívül a *b*-rímek kétszótagosak, de úgy, hogy a *tején* rímhívó szóra a *tetején* felelő rímet kapjuk, *te-tejénre* törve a szót, s ily módon a *szófejtés* sajátos esetét és káprázatos önrímet gyanítunk benne, sőt holmi dadogás-képzetet (a költő ismét hetykén csúfolódva játékokat űz) erősít meg bennünk a rímbe foglalt *t* betűk többszörös alliterációja *s* a rímhívó szó első szótagának (*te*) pontos, kétszeres ismétlése a felelő rímbe (*tején — te-tején*). Mivel pedig Gáldi Lászlóval együtt tudjuk, hogy a vers, „de méginkább annak legzengőbb része, a rím, valóban varázslat: a ritmikai egységet lezáró összecsendés egészen új fénybe vonja az összecsendést alkotó szók »száraz«, tehát merőben elvont, logikai értelmét”, s ehhez a varázslathoz a fentebbi rímek „hangalakjukkal és gondolati magvukkal” egyaránt hozzájárultak, „*valósággal vizuális képzettársítást*” (aláhúzás — M. N.) hoztak létre bennünk — elég indokot látunk arra, hogy bátorkodjunk előhozakodni saját játékos képzetünkkel: ez a *tetején* rím hozza a *tej* tetejére az ugyanabban a sorban sorkezdőként kiemelt *habzó* szót. *Habzó te-tején, habzó tején, habzó ég* a valódi világ *tején te-tején*.

Ezzel a játékosággal a *tej* szó hirtelen előlépett a versszak legtalányo-

sabb és legjelentősebb szavává: értelmileg a versszak első sora figyelmeztet a távlatra, mely minden tettünket mérlegre teszi (az idő lassan elszivárogo), a második sor azt fejezi ki, amit a költő tagad, a harmadik és a negyedik azt rögzíti, amit a költő vall — most azonban a *tej* szó nemcsak a tagadásnál szerepel, hanem a költő *a rendelkezésére álló versalkotó eszközökkel*, imaginációját érvényesítve, varázsló módjára átcsempészte a *tej* képzetét abba a részbe is, amelyben azt fejezte ki, amit vall, noha valóságosan, leírva, hiába is keresnénk ott. Kiváló példa ez arra, hogy a nyelv grammatikai-logikai korlátait hogyan feszíti szét és játssza ki a költő, annak ellenére, hogy szabályait a legszigorúbban betartja. Így már felcseng fülünkben egy rejtett, lappangó metafora, mely — úgy látjuk — az egész szakaszra *totálisan* érvényes. (Figyeld meg kedves, ez is az az eset, melyről múltkor azt jegyeztem fel, hogy „a metafora nemcsak stílusjelenség már, hanem a totális felé hajló metaforikus látásmód esetén az ábrázolásmód problémakörébe hatol”.) A versszakon végigvonuló *meg nem nevezett* folyadékról a varázslat folytán az a képzetünk, hogy *más nem is lehet*, mint tej; van a mesék teje, s van a valódi világ teje, az előbbin lógnak (csüggenek) valakik, az utóbbiból a költő hetykén tud hörpinteni, noha ez a valódi világ (teje) magába foglalja a mindenséget, messze fölübén nő a földből, hiszen a költő tanúsága szerint a habzó ég a teteje. Habzó — friss, üdítő, mozgásban lévő, kavargó: valódi világ.

Ez a kép azonban további rejtelmeket tartogat számunkra. A költő ugyanis előbb felállította a mesék és a valódi világ ellentétét, az utóbbi mellett törve lándzsát, majd pedig a versszak utolsó sorában feloldotta ezt az ellentétét azzal, hogy a valódi világ tetejébe habzó eget képzelt, ismét csak hetyke kihívással: levegőben lebegő irrealitást, *meseszerűséget* tehát, *olyasfélét*, amit az imént megtagadott, azonkívül pedig a *tetején* rímmel a *mesék tejét* is a valódi világ tetejére dobta, bele a habzó égbe. A mesék világgal gyökeret eresztetett a valódi világba.

Álljunk meg. Íme, így fest az a versszak, melyben, Bori szerint, „nincsenek a szavaknak mellézköngéi”. Láthattuk már: a költő által alkotott, *írott* metaforák, képek összevetése a *valóságban* lévő megfelelővel, majd egyiknek is, másiknak is összevetése a *varázslat*, lappangó képpel, a vers alkotó elemeinek varázslata, a logika és irrealitás összezsapása, s még annyi más, amiről egyáltalán nem is szóltunk, hiszen a versszakkal kapcsolatban *csupán arra szorítkoztunk*, hogy kimutassuk Bori „magyarázatának” tartahatatlanságát — kimeríthetetlené teszik az igazi költészetet. Egy bizonyos ponton különben is mindig meg kell állni a versértelmezéssel, verselemzéssel, hiszen azután már csak *elegendő indok nélküli* képzelőerőnkkel és sejtéseinkkel követhetjük a költőt, s úgysem tudnánk megfogalmazni a ki nem fejezhetőt: azt, amire a költő is képtelen volt, s amit csak sejtetett. *Teljesen* érthető, felfogható vers, ha igazi költeményről van szó, nincs is: épp ezért fogadjuk fenntartással sokak vádját a modern költészetet illetően, amikor arról szólnak, hogy érthetetlen. Nincs az a elemzés, amely elég mélyre tudna hatolni ahhoz, hogy megközelítse a költő imaginációjának határait. A vers élvezőjének képzőerejétől nagyban függ, hogy egy-egy vers mennyit mond néki: a szabály csak egy: nem szabad kimozdulni a versből. A költő varázslatot teremt, a kritikusnak pedig értenie kell a mágia megfejtéséhez, de nem olyan értelemben, hogy maga is felcsap varázslónak, bűvésznek, s szemfényvesztő megoldásokkal szolgál. Bori azonban, látod, épp ehhez nem tartja magát: azzal ugyanis, amit beszélgetésünk során a maga igazának bizonyítására felhozott, hogy tudniillik József Attilának szinte rögeszméje volt ez a kép, különféle variációja nem egy versében fellelhető, s egy helyütt egész konkrétan *sőröskorsóról* beszél (em-

lékezetből nem tudta megnevezni a verset), nem bizonyít semmit. Ha két különálló, *hasonló* házról beszélünk, s az egyikről bebizonyítjuk, hogy sárga, azzal még nem bizonyítottuk be a fehérre meszelt házról, hogy az is sárga. Legfeljebb azt állapíthatjuk meg, hogy egyazon képváriáció József Attila két különálló versében miben *különbözik*: a mi elemzésünk épp azt mutatta ki, hogy a költő többször is használt metaforája az *Ars poeticában* más, mint egyebütt.

Bori ezúttal rossz oldaláról mutatkozott meg: ihletett írásai (legutóbb a Németh László könyvéről szóló) frappáns megállapításaival egyszer magával ragad bennünket, máskor kiábrándít henyesége: pongyola mondatok útvesztőin bukdácsol, rejtegetve az értelmet, miként nemrég Fefér Ferenc új verseskönyvéről szóló ismertetésében, a Magyar Szóban: egyre bizonygatja, hogy Fehér „most már nem szélességben terjeszkedik”, hanem „mélységek” felé kutat, majd megtudjuk, hogy „Fehér költői elmélyültsége eme felfedezése” a nyelv, s hogy lemondva a témakeresésről, „költészetnek határait, mélységeit a nyelv területén bővíti”, s ez „a költő legnagyobb élményévé vált, amellyel nem tud betelni, és amely kimeríthetetlennek látszik”, mert képzeletében ott él „a magyar költészet nagy nyelvi varázsa”, mégpedig „legfőképpen tájunk nyelve, az irodalmi rangra emelt topolyai nép nyelve”, majd „verssé vált nyelvről” beszél, s eleinte nem tudjuk, jónak tartja mindezt vagy sem, később pedig az emelkedett hangvételből s egy-két burkolt célzásból rájövünk, hogy panegirizst olvasunk — s hogy állításait bizonyítsa (ezúttal ne is szóljunk arról, hogy ezzel a zavaros terminológiával Bori zsákbamacskát árul, gondoljunk csak a „verssé vált nyelv” frázisára), két idézettel szolgál, mi azonban, szerény tudásunkkal, vajmi keveset ismerünk fel a sok jóból és szépből, amiről ő beszél, azt gyanítjuk, nem a költő hibájából, hanem bizonyára azért, mert egyetlen szóval sem igazít útba bennünket: mire is kellene felfigyelnünk az idézett verstörödésekben, s melyek is azok a vers-elemek, amelyek oly nagyszerű állításait igazolják?

Magunkra maradtunk, kedves, ezért majd rászánunk néhány estét, ha pihentebbek leszünk, s szemügyre vesszük költőnket is, kritikuskunkat is. Mai szemlélődésünk eredményeként egyelőre csak ennyit: ha a költői nyelvet vizsgáljuk, nincsenek önmaguktól való „szép” vagy „rút”, „mély” vagy „híg” szavak; egy bizonyos szöveggörnyezetben, *egyedülálló* esetként, a vers alkotó elemeinek zseniális felhasználásával, a *legközönsége*-sebb szavak is, mint a *tej*, *habzó*, *hörpíteni*, *lógni*, *teteje*, messze túlmutatva hétköznapi szótári jelentésükön, megfoghatatlan, rejtett szerepet és értelmet nyerhetnek, *egyedülálló* varázslatot ébreszthetnek az imagináció útjain. A gondosan válogatott „jó hangzású” szavak ugyanakkor csengevő-bongva szétgurulhatnak, mint a hamis tallérok, ha nélkülözik az *efféle* (s ezúttal nem említett számtalan) varázslatot. A versfaragást és a költészetet elválasztó határvonalnak ez is egy pontocskája.

A kétéltű mérce

1962. V. 7-én Manapság már elég ritkán fordulnak elő akkora furcsaságok, mint a Dekameron sorozatban nemrég megjelent *Mai német elbeszélők* című könyvben. Kezdődik azzal, hogy az utószó igen helyesen megállapítja a német irodalomról: „különös és szomorú, hogy erényei között mindenekeelőtt a pusztá létét kell emlegetnünk”, mert „a fasizmus dicstelen bukása után a német irodalomnak Németországban a szó szoros

értelme szerint romjaiból és poraiból kellett feltámadnia”, s ez így is van, tehát szerényebb kötetecskét vártunk, s épp ezért meglepődöttünk, hogy ez a könyv egytödöt részzel vaskosabb, mint például az ugyanebben a sorozatban megjelent *Mai angol elbeszélők* vagy *Mai francia elbeszélők*, noha a francia és angol irodalomról szólva jóval kevésbé beszélhetünk ekkora pangásról. Az arányok betartásának fontosságát hangoztatjuk az egy-egy sorozatban megjelenő könyvek esetében, s azt, hogy a válogatás kritériumait feltétlenül nivellálni kell. A német kötet elbeszéléseit Kis Anna válogatta, túlságosan is önállóan.

A kötet felduzzasztásának okait azonban egykettőre megértjük, amikor a már említett utószóban Becher, Weinert, Bredel, Seghers, Brecht, A. Zweig s mások felsorolása után ezt olvassuk: „ez a névsor aligha hágy kétséget afelől, hogy 1945 után az egész német irodalom súlypontja a későbbi Német Demokratikus Köztársaságba került”, s lám, az ebből következő dolgok máris elegendő okot szolgáltatnak arra, hogy a kötetben 28 író közül 17 kelet-németországi, 8 nyugat-németországi, 3 Amerikában elhalálozott német író szerepeljen. Az arány azonban még inkább felborul, ha felfigyelünk arra, hogy az utószó fontosnak véli tudatni velünk: „Heinrich Mann, a demokratikus Német Művészeti Akadémia megválasztott első elnökét csak a halál akadályozta meg abban, hogy Amerika földjéről hazatérhessen és elfoglalja (nyilván kelet-németországi — én) tisztségét”, no és az Amerikában elhalálozott Feuchtwangert is ide kötötte a rokonszenv, majd pedig a nyugatnémet Leonhard Frankot „szellemileg és érzelmileg ugyancsak a demokratikus Németország irodalmához kell számítani”, Alfred Döblin pedig „a háború után hiába kísérelt meg ismét hazát találni Németországban”, a kötetet lezáró jegyzetek szerint pedig „szinte elfeledve halt meg Emmendingenben”, azt pedig, ugyebár, sejtethi a nyájas olvasó, hogy Emmendingen Nyugat-Németországban van, ugyanis Döblin utolsó könyvének „tíz évig nem talált kiadót, a Német Demokratikus Köztársaságban jelent meg először”, szintén a jegyzetek tanúsága szerint. A meghurcolt nyugatnémet Borchert közvetlenül a háború után meghalt. Mármost: a fentieknek kívül, a 28 író közül maradt még 5 nyugatnémet, névszerint Luise Rinser, Heinrich Böll, Gert Ledig, Walter Jens, Günter Bruno Fuchs meg Bruno Frank, aki még idejében, közvetlenül a háború után meghalt Amerikában, nos, ők kaptak helyet a kötetben.

Furcsa kritérium. Az utószó írójának volt mit izzadnia, hogy érveket hozzon fel a keletnémet írók műveinek értékesebb voltára. A többletet az „eszmei tisztázottságban” látja, újra és újra előhozakodik ezzel az érveléssel. Azt mondja, hogy „már a történelemből is érthető, miért nagyobb az NDK íróinak eszmei szilárdsága, mint a nyugatiaké, miért néznek elszántabban és bizakodóbban a jövőbe, miért mutatkozik meg minden sorukon, hogy magukénak érzik azt a világot, amelyben élnek, hogy szeretik és dolgoznak érte”, s még majd azt fogjuk hinni, hogy az elszántság, bizakodás, hazaszeretet és munkakészség eleve művészeti érdem. Mintha már nem láttunk volna hazaszerető fuseráló írókat. Mintha elég lenne „dolgozni a hazáért”, hogy valamiből jó irodalom legyen. Mintha az irodalomról úgy lehetne beszélni, akár a kukoricatermesztésről vagy a patkószög-gyártásról. Ha megbízhatóbb kritériumok nincsenek, akkor ilyesmire folyamodik a kritikus, sőt, ha úgy érzi, hogy a máról még így is kevés jót mondhat, hogy a mai botladozásról elterelje a figyelmet, akár jóslásokba is bocsátkozik a jövőt illetően: „a német polgári irodalom és a szocializmus építését szolgáló demokratikus német irodalom egymás mellett élve méri össze erejét. Hogy e »vetélkedésből« csak az győztesen, amelyik minden törekvésével a békés jövőért dolgozik, azt be fogja bizonyítani a törté-

nelem". Így. Abban teljesen egyetértünk, hogy az az irodalom, amelyet a két blokk „vetélkedése” keretében afféle munkaversenyben termelhetnek és termelnek, pusztán piaci produktum, tehát tervezhető, buzgó hazafiságból eredménye kiszámítható, jósolható. De nem így állunk a művészettel, ahol mindig fennáll az „egyenlőtlen fejlődés” lehetősége, a szellemi felépítmény esetleges lemaradása a gazdasági-társadalmi alap mögött, legalábbis a klasszikus marxizmus szerint.

De miként is állunk ezekkel az írókkal, akik előtt olyan „világos a cél” és az „eszmei tisztázottság” magaslatán állnak? Friedrich Wolf nyerseséggel palástolt szentimentalizmusával éppenséggel kiáltó eszmei baklövést követ el, amikor egy kedves kutya hullája felett, egy gyújtótáborban, szervezett munkás hőse szájába adja a karcolat csattanóját: „Ígérem neked, Kiki, a nagy leszámoláskor a te halálad is odakerül a listára!” Oppá! Mint mondtam, Kiki kedves kis kutys. A túlbuzgó „eszmeiség” néha visszakajára fordul, s bizony reakcióssá válik. Marxék okkal példálózta a „realizmus győzelmének” nemcsak balzaci, hanem más kisebb-nagyobb esetével is, ám hívjuk már fel a figyelmet végre a fordítottjára is, a túlbuzgó marxista vulgarizálók esetében a „realizmus vereségére”, ami éppenséggel a szándékukkal ellenkező táborba penderíti őket. A realizmus ilyen „vereségének” tekintette például Plehanov Gorkij *Az anya* című regényét és *Gyónás* című művét.

A kötetben szereplő lužicei szorb Jurij Brežan elbeszélését olvasva az az érzésünk támadt, hogy az a súlyos, véres út, amely a falusi agrárproletariátust osztályosztónének ébredéséig elvezeti az osztályharcig és a győzelemig, csupa hejehuja, dinomdánom, gyerekjáték, ugyanis egy falu s egy parasztasszony példáján ilyennek festi az író, s ezzel voltaképpen mélyen lebecsüli azokat az áldozatokat, amelyek a valóságban ezen az úton hullanak. Hiszen tudjuk, mit jelent a hurraóptimizmus. S végül mindent betetéz bárgyú didaktikájával: „a hatóság most mi vagyunk!” Ponyva-irodalom ez a javából, szocialista ponyva, giccs. Nem sokkal épületesebb Ehm Welk, Hans Marchwitza, Jan Petersen, Helmut Sakowski s mások írása sem. Talán felesleges is azzal büntetni a „szilárd eszmeiség” eme bajnokait, hogy rájuk idézzük a *Forradalom és ellenforradalom Németországban* című igazán klasszikus marxista műből például — megvan az az előnyük, hogy Engelst eredetiben olvashatják — ezt a részt: „Egyre jobban és jobban megszokássá vált, különösen a gyengébb irodalmároknál, hogy a szellem hiányát a műveikben politikai alúziókkal pótolják, amelyeknek az a feladatuk, hogy magukra vonják a figyelmet.” S idézzük-e talán Engelst, aki M. Harknesshez írt levelében határozottan elveti a „szocialista »tendenciózus regényt«”. Bosszantó középszerűség vonul végig a kötetben (annál inkább kiugrik egy-egy ihletett írás, például Brechté), még az egyébként kitűnő Böll is, szerencsétlenségére, gyengébb írással szerepel, a rendkívül tehetséges keletnémet Fühmannak pedig, akinek kiváló elbeszélései vannak, éppenséggel rontja az árfolyamát az a félreismerült, rég lejáródott módszerekkel készült „modernista” kísérleti írása (kísérleti: kivált az első része), amelyet a kötetbe iktattak. Az utószó mégis hivatkozik Fühmannra mint a realista ábrázolás hagyományos eszközeinek felhasználójára és új módszereinek kutatójára, szembeállítva őt — Brecht és Seghers mellett — a nyugatiakkal, akik, a formai újszerűségnek sokkal kifejezettebb hajtása közben nem tudnak megszabadulni ma sem a húszas évek avantgardizmusának maradványaitól, modernizmusuk, amelyre olyan büszkék, igen sokszor negyven év előtt divatos és akkor újszerűnek ható módszerek felélesztése és utánzata”. Nem is szólva most arról, hogy ez a napjaink modernizmusa ellen annyiszor felhozott, elcsépelet frázis egyáltalán nem érv,

kivált azoknak szájából, akik ugyanakkor a realizmus több mint százéves balzaci hagyományainak ilyen vagy olyan „továbbfejlesztett” formáit tekintik követendőnek (persze világos: az ógörög irodalom kétezereztíz éves hagyományában is akad bőven követnivaló), az igazság az, hogy a kötetben közölt nyugatiakkal szemben épp Fühmann rándult ki a húszas évek avantgardizmusa hagyományainak ösvényei közül épp arra, amelyiket legkevésbé tartunk járhatónak.

A válogatás kritériumán tehát valóban nehéz eligazodni. Az még a legkisebb baj, hogy a kötet módfelett egyhangú, az elbeszélések tematikája nem eléggé változatos: munkásmozgalom, szövetkezeti élet, háború s a belőle származó „rokkantság” — alig is akad egyéb. Hanem az az érthetetlen, miként kerül bele Heinrich Mann, s miként maradt ki belőle Thomas Mann és nem egy kortársa, miként kerül bele az idősebb írónemzedékből úgyszólván csupa keletnémet és velük rokonszenvező író, holott naiv „eszmeiségüktől” eltekintve semmi kedvezőbbet nem mondhatunk el róluk, mint korosztályuk nyugatnémet íróiról. Hogy lehet az, hogy Ernst Jünger és Hans Henny Jahnn nem került be a kötetbe, s miféle kritérium szerint nem veheti fel a versenyt az itt közöltek nem kis részével például — találomra mondjuk — egy Ilse Aichinger, egy Nossack vagy egy Klaus Roehler. Ugyanakkor természetesen felmerül a kérdés, hányadán állunk a német nyelvű irodalom és a német nemzeti irodalom egymásközi viszonyával? Vajon Kafka és Musil német vagy osztrák író? Jól tudjuk, hogy nem az állampolgárság dönti el ezt a kérdést — hiszen tudomásunk szerint Brecht, mielőtt Kelet-Berlinben letelepedett, felvette az osztrák állampolgárságot —, de bizony azt is tudjuk, hogy kivált az első világháborút követő években, a német és az osztrák irodalom vérkeringése, főként legjobb alkotói révén, meglehetősen egymásba kapcsolódott, s ennek megvannak a következményei. Kérdésünk aktuális voltát az is bizonyítja, hogy noha a kötet kizárólag *állami-területi* szempontot követ, a német irodalomról szólva az utószó írója ehhez tartozóként említi Hermann Hesse mellett az osztrák Hermann Brocht, majd a német novelláról szólva azt mondja, megvan annak a maga története, *Goethétől a svájci Kellern át Stefan Zweigig*, aki viszont osztrák, ugyebár, tehát összefolyik a német irodalom és a német nyelvű irodalom fogalma az utószó írójának tanúsága szerint is (noha bizonyos, hogy a svájci német irodalom nem pusztán német nyelvű, hanem jóval több köze van hozzá, mint az osztráknak), arról azonban hallgat az utószó — pedig ez rendkívül fontos —, hogy az első világháborútól errefelé a német nyelvű prózairodalom, s vele a novella-irodalom is, Németországon kívül színvonalban talán figyelemreméltóbbat produkált, mint odabent: gondolunk az osztrák Kafkára, Musilra, Hermann Brochra, Stefan Zweigra, Dodererre, a svájca Dürrenmattira, Frischre (mindegyikük novellista is); közöttük akad egy-kettő, akik méltán mérhetik magukat a német irodalomból messze kimagasló Thomas Mannhoz is, persze Brecht és Arnold Zweig mellett. Az utószó írója, Vajda György Mihály, Musil kiváló értője és ismerője ne tudná ezt?

Könyvélményüket betetézik az írók munkásságáról és életrajzi adatairól készült ostoba jegyzetek. A válogatás következménye, hogy itt csupa forradalmárral, ellenállóval, szocialistával, kommunistaival találkozunk, polgár itt alig akad; szinte hűledezünk: valóban németekről van-e szó: ilyen „tisztá” gárdát talán még a szovjeteknek is nehéz lenne felsorakoztatniok. Viszont a jegyzetek írójának, Gyurkó Lászlónak a lelkén száradnak ezek a semmitmondó jellemzések: „Fiatalkorában sok mindent megpróbált, volt lakatosinas, mázoló, kórházi szolga, gépkocsivezető.” Vagy: „Sok mindennel megpróbálkozott, volt kőművessegéd, kereskedő, ipar-

művész, tolmács. . .” Azt gyanítjuk, hogy a jegyzetek írója kifejejtette egyikét futó foglalkozásukat, utána kell majd néznünk, volt-e még egyikük-másikuk hivatásos szűnyoghessegető, cintányérhangoló, s üzte-e valamelyikük foglalkozásszerűen a bélyeggyűjtést. De hogy mindennek köze volna az író irodalmi munkásságához, azt, igaz, egyelőre nem látjuk. Az amerikai kiadók propagandagépezetének ostoba szokása, hogy az íróknál, Faulkner-től kezdve le és fel, mindenik neve mellett felsorakoztat egy sereg foglalkozást, a hajópincérkedéstől a profi bokszolásig vagy labdarúgásig, hogy a „kisemberek”, akiket százezres példányszámú kiadványaik vevőinek szeretnének megnyerni, saját soraikból valónak érezzék a szerzőt, s legyen bizonyos illúziójuk. Az oroszok is kedvelik felsorolni az írók hajdanában-danában végzett foglalkozásait, hiszen ez látszatra azt bizonyítja, hogy az író „a népből való”. Elengedhetetlenül fontos az író származásának a közlése is, mépedig ilyen formában: „apja kereskedő volt”; „apja gyáros volt”; „apja bankár volt”; „apja bányász volt”; „apja dohánygyári munkás volt”; „apja kőműves volt”. S ebből aztán nem enged a jegyzetek buzgó írója! Mi viszont éppily ostobán feltehetnénk a kérdést: jó, jó, de mi nem az apa, hanem az anya foglalkozására vagyunk kíváncsiak. Talán mondanunk sem kell, hogy az efféle adatok vajmi kevéssé járulnak hozzá egy-egy író jellemzéséhez. Az írók munkásságának jellemzése néhány sorban — szinte külön műfajnak számít. A lexikonírás sajátosságairól számottevő irodalom jelent meg szerte a világon. Fuserálás — ez a szakértelem nélkül végzett munka közkeletű elnevezése.

Nem csoda hát, ha megrendült a bizalmunk a Dekameron sorozatban. Aki gyűjti az egyre-másra megjelenő köteteket, félő, egyszer csak azon kaphatja majd magát, hogy egy sereg igen jelentős vagy legalábbis egy-egy nemzeti irodalomban egészen sajátos ízt képviselő elbeszélő hiányzik belőlük. Nem afféle csip-csup írók. Ma Ernst Jünger, Hans Henny Jahnn, holnap más. Csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy például a *Mai francia elbeszélők* című kötet borítólapján, középen, feltűnő helyen, szép nagy betűkkel szerepel Samuel Beckett neve, de a kötetben vagy a tartalommutatóban hiába is keresné az olvasó.

Út a mesevilágba

1962. V. 11-én Az utóbbi időben egyre többet töprengek az egyén élményvilágának, kivált a gyerekkorban szerzett élményeknek az ember egész habitusát alaposan meghatározó voltán, olyan értelemben is, hogy értelmi fogékonyságát és a további érzelmvilágát is a már vérebe ivódott, tudatalattivá vált élményanyag (a korábbi intellektuális élmények is bennefoglaltnak) egészen csip-csup ügyekben is lépten-nyomon meghatározzák. Nem új dolog ez, magam is nem egy idevágó könyvet olvastam, ezúttal azonban konkrét szemlélődésre adtam a fejem. Az emberek többségében például jól kifejlődtek (és életükben igen jelentősek) az *otthonhoz fűződő* érzelmek, bennem azonban, úgy tetszik, elkorcsosultak: nem érzem jelenlétüket, s ha valaki ezekről az érzelmeiről beszél nekem, azok iránt sem vagyok fogékony: legfeljebb halvány, rég elhantolt reminiscenciákat ébresztget bennem, eredménytelenül. S ez a „meghatározó élményanyag” oly mélyen van az emberben, hogy bizonyos megnyilatkozásainak okait nem is tudja visszavezetni hozzá, sőt gyakran fel sem figyel ezekre a „megnyilatkozásokra” sem. Leélhettem volna talán az életemet anélkül, hogy rájöttem volna, híján vagyok az otthonhoz fűződő érzelmeknek, ha nemrég, amikor egy utazásról hazaérkeztünk, nem láttam volna, s kislányunk

egy mellékes megjegyzéséből, melyre pontosan nem emlékszem, nem hallottam volna, hogy számára ez a mi szép, korszerű, többemeletes bérházban lévő, kényelmes, barátságos lakásunk egészen mást jelent, mint számomra. Néki *otthona*, belém viszont, a falusi, tanyai gyerekebe, az a képzet ivódott, hogy az *otthon* fogalmához hozzátartozik a ház léte, a különálló kis háze, udvarral, kerttel, s úgy ivódott ez belém, hogy nem is tudtam róla: elvesztvén a családi házat, nem leltem többé otthonra, „önműködően” elkorcsosult bennem mindaz az érzelem, s észre sem vettem. Bármily jól is érzem magam itt, jobban, mint bárhol, nem több ez számomra a *lakásnál*. Viszont most, hogy ezt felismertem, jobban megértem bizonyos hangulataimat, melyeket akár egy hónappal ezelőtt sem tudtam volna megmagyarázni: a hazátlanság érzése kerít nem egyszer hatalmába, nem politikai, hanem az otthon hiányához fűződő értelemben, a kötélekek-nélküliség megnyugtató érzésével. Ezzel már ki is mondtam: nem bánkódom amiatt, hogy az otthon érzelmvilága elkorcsosult bennem; nyertem vele más, nem kevésbé előnyös, bennem élénken viruló érzelmeket. Viszont az elvesztett élmények-érmek helyébe az ember gyakran pokoli pusztaságot kap. Nagyon helyesen írta nemrég Konc József, Frommra és Adornra hivatkozva, hogy az egyéni autonómítás elvesztése keretében azokból, akik a társadalmi életben a véleménynyilvánítás következményeitől félve a hallgatás ideológiáját választják, kihal a büntudat érzése. Nem ismerik ezt az érzést. Így van: akik mindig csak más utasításait, direktíváit teljesítik *ellenvetés nélkül*, a felelősséget tetteik következményeiért átruházzák azokra, akik ezeket az utasításokat adták, s ily módon az őszinte büntudathoz soha el sem juthatnak. Ám hogy a büntudat milyen pozitív mozgatóerő az ember életében, azt felesleges is magyaráznunk. Máris az „elidegenedés” központi kérdéseimhez jutottunk, s nem kell ahhoz lángésznek lenni, hogy az ember felfigyeljen rá: napjainkban kerek e világon, tekintet nélkül társadalmi berendezésekre, tömegesen futkosnak a hallgatás ideológiájától vezérelt büntudat nélküli emberek. S ha ennek irodalmi vetületére gondolunk, nyomban felbukkan előttünk Musil nagy művének címe: *A tulajdonságok nélküli ember*. Vagy itt, közvetlen körülöttünk, Sinkó *A Dög* című novellája, amely a Híd áprilisi számában látott napvilágot.

Az önvizsgálat óráiban sokszor eltűnődtem azokon az élményeim, amelyek formáltak, s ha közben egyszer-egyszer kísérletet tettem arra, hogy egyazon esemény bennem élesen élő képét összevetsem azzal, ami ugyanarról az eseményről más részvevő emlékezetében megmaradt, legtöbbszörre az tűnt ki, hogy a kérdezettek nem is emlékeztek az eseményre se. Pedig ott voltak, szinte most is látom őket! A félreeső tanyára, ahol hatéves koromig éltem, s ahova alig vetődött be hetente egy-két ember, valamivel a második világháború kezdete előtt betévedt egy kopott, piszkos ferencrendi kéregető szerzetes, zsákból varrt tarisznya lógott a vállán, a kút bádoggödreből ivott, majd a kútkávéjának támaszkodott, s nagyapámnak a világ menthetetlen pusztulásáról beszélt, számomra érthetetlen, hajmeresztő dolgokat, fáradt lemondással. Poros arca, szokatlan beszédje, s az, hogy egy ilyen sosem látott ember-e, tünemény-e, megjelent a tanyán, meg hogy nagyapám bólogatva ráhagyott mindent, olyan rémületet keltett bennem, hogy még csak kérdezősködni sem mertem a hallottak s a barát felől, ellenben évekre belém ivódott a hit, hogy menthetetlenül ki vagyunk szolgáltatva valaki kénye-kedvének, mindig csak védelemre áhítoztam, védelemre isten és ember ellen: ha tízéves koromig nagyon is önállóan voltam, nyilván több ilyen élményem s emlékezetes kitérés kísérleteimnek csúfos kudarcai formáltak olyanná. Tizenöt éves lehettem, amikor érdeklődtem enyéimtől a barát felől, ám senki sem emlékezett rá. Senki!

Arra sem emlékeztek, hogy valamikor is járt volna barát a tanyán. Az ember így magára marad élményeivel, noha szakadatlanul körülötte forgo-
lódnak azok, akik élményvilágát benépesítik.

Így jutottam el, kedves, arra a gondolatra, hogy megkísérlek rögzí-
teni legalább egyet-mást abból, ami a közöttünk észrevétlenül növekedő
kis lányunknak esetleg maradandó élményt jelenthet, s mint ahogy sok
éles megfigyeléssel annyiszor segítségemre voltál, arra kérek: szállj be
ebbe az izgalmas társasjátékba, melyből majd csak tíz, tizenöt, húsz év
múlva ellenőrizhetünk egyet-mást, ha ugyan egyáltalán sor kerül rá. Az
imént, látod, odahúzódott a kislány a könyvvállvány tövébe, leült a szó-
nyegre, körülbástyázta magát huszonöt-harminc könyvvel, mindenik egy-
egy festő színes reprodukcióit tartalmazza Bruegheltől Picassóig, órákig el fog
bíbélődni ezzel, egy-egy képpel ide jön majd hozzánk és magyarázatot kér,
meg elmondja az ő megfigyeléseit, mint ahogy a minap Goya *The second
of May* (angol kiadvány) című festményéről elmondta aggodalmát, hogy az
épp leszűrt ló majd rá fog rogni az alatta heverő emberekre, s mi lesz
akkor? Nem tudta, hogy azok az emberek már halottak, de ez sem nyug-
tatta meg: követelte, hogy a ló szaladjon kissé odébb. Ma pedig rávigyázok,
vajon amikor már mindent végignézett, ismét előkeresi-e a sok könyv
közül Dufyt, s fellapozza-e épp a *The Mediterranean* című festményénél,
odajön-e ezekkel a szavakkal: „Ez a legszebb.” Amikor először hívtad fel a
figyelmemet arra, kedves, hogy a kislány minden szemlélődés után fontos-
nak tartja megmondani, melyik a legszebb kép, s hogy a rengeteg könyv
festményei közül mindig épp ezt az egyet választja ki, tamáskodtam, noha
láttam: a festményen ugyanazt az naivitást látjuk, amilyent a gyermekraj-
zok kiállításán figyelhet meg az ember. Ugyanazt! Jól választott a kislány.
Legutóbb megkérdeztem tőle, mi tetszik neki rajta s miért tetszik, ezt
felelte: „Nem tudom.” A festmény motívumáról sem tudott szólni, azt
gyanítom tehát, hogy emocionális élményt keltett benne. Érdekes lesz majd
megfigyelnünk, miként változik az ízlése, s mikor kezd majd más fest-
ményeket legszebbként bemutatni. De ne feledkezzünk el arról sem, ha
összevetésekkel élünk, hogy a társadalmi környezet különbözőségét figye-
lembe vegyük: négyéves koromban én valami Missziós Évkönyvet lapoz-
gattam napról napra, úgy emlékszem, azóta sem láttam, mígnem tavaly,
emlékszel, nagyanyám halála után megtaláltuk párnája alatt; annak ide-
jén elragadtak a rajzok, a képek, s bizony az az évkönyv sokkal több, sok-
kal jobb volt, mint ami tanyai gyerekek kezébe az effélékből kerülhet:
távoli, sosem látott világról adott hírt, oroszánokról, néger kalyibákról,
óserdőkről, kínai pagodákról, indiánok világáról, s meséltem is róluk ámul-
dozó pajtásaimnak, akik nyilván egy szavamat sem hitték. Lásd csak: majd
ha megtanul olvasni a kislány, kiböngészheti a festők nevét; azokat a ne-
veket, melyekről én húszéves korom után hallottam először, fejvesztve
igyekezővén pótolni legalább azt, amire még nem késő.

Vajon hogy-e mélyebb nyomot a kislány élményvilágában a park és
a börtön, melyek előtt naponta annyiszor halad el, ahányszor megy vala-
hova: bárhova. Naponta legalább kétszer. A börtön előtt kezdődik a park.
A télen egy este felkiáltott a börtön sarkán: „Nézd csak, milyen szép!”
A park kihalt volt, csendes, sötét, a fenyőfák vastag hótól roskadoztak,
a lombhullató tar fák sűrű ágboga között pedig el lehetett látni a vakító
neonfényben úszó, s ezért optikailag túlságosan közelinek látszó, igen for-
galmas bulevárra. Sohasem figyeltem erre a meglepő kontrasztra, itt a
város szívében. S azuttán minden este meg kellett állnunk a börtön sar-
kán. Azt mégsem tudtam, hogy ennek egyéb okai is vannak. Nem gyaní-
tottam, hogy számára a park a meglevenedett mesevilág. A hattyúkkal

meghitt ismeretséget kötött, a japán kacsák a szeme láttára nőttek fel, a halacsák kedves pajtásai. Nemrég azonban, amikor kettesben sétáltunk egy szokatlanul meleg koradélután, azt mondta, jöjtek csak velem, elvezet valahova. Egyszer csak pázsitra ágyazott, téglától alig nagyobb betonlapokat láttam lépésnyi távolságra egymástól, arrafelé vezetett. Felillant bennem: Fűre lépni tilos! De csak mentem utána, be a bokrok közé, be a sűrű, lombos, alig kétméteres fenyőfák közé. Egyszer csak meghökkenve álltam meg: mintegy másfél méter magas, betonból készült, lapos tetejű épüle-
tecske ácsorgott előttem. A sétányokról nem látszik, teljesen eltakarja a lomb. Dehogy gondoltam volna, hogy itt ilyen épüle-
tecske lapul. A kislány intett, hogy guggoljak mellé, s arcomat figyelve, suttogva beavatott a titokba: „Ez a hét törpe háza.” Elképzelted, hogy meghökken-
tem. Az épület vastag fából készült ajtócskáján jókora lakat. Valami ablakfélén bekukkantottam, ásókat, lapátokat, szerszámokat láttam, megérttem: a park gondozói hagyják itt holmijukat. Kislányunk megkérdezte: „Bent vannak?” Mit mondjak? — tettem fel magamnak a kérdést elvörösö-
dvé. Pisszegve ráztam meg a fejem: Nem. Ő is be akart nézni, s mivel nem érte el, fel kellett emelnem. Megilletődve suttogta: „Itt vannak a lapátjaik.” S mikor letettem, gondterhelten körülnézett: „De hol a bányájuk?” Nem tudtam neki megmutatni, s leforrázva hivatkoztam a parkörre; amikor ismét kiosztunk az aszfaltozott sétányra, még csak azt sikerült megkér-
deznem, mikor járt itt először, s megtudtam, hogy pár nappal előbb, egy pajtásával: előreszaladtak kísérőiktől, felnőtt ismerőseinktől; majd ismét volt min megrökönyödnöm: máris úgy viselkedett, mintha az imént semmi sem történt volna, bosszantóan hétköznapi, reális dolgokról kezdett beszél-
getni, a tornaóráról, meg arról, milyen tornacipőt vegyünk neki, mert a régi már nyomja a lábát. Azóta sem hozta szóba a hét törpét, noha a *Hamu-
pipőke* mellett talán *Hófehérke* a legkedvesebb meséje.

A parkkal szemben viszont ott a börtön. Szinte naponta találkozunk rendőrökkel, amint kísérnek oda vagy onnan egy-két embert, a látogatási napokon is elhaladunk a várakozók mellett: itt ez a hatalmas épület, melyben bizonyára furcsa dolgok történnek! Egyszer megkérdezte tőled, mi van ebben a házban, s te azt felelted, ez börtön. Erre ismét kérdezett: „Mi a börtön?” Megérttem, hogy gondban voltál. Azt felelted: „A börtönbe bezárják azokat a bácsikat és néniket, akik valami rosszat tesznek.” Mindjárt arra gondoltam, hogy ez szöveget üt majd a fejében. Nem is sejtetted, kedves, milyen érdekes volt számomra párbeszédetek. Egyre csak azt vár-
tam, mikor bújik ki a szög a zsákból. Megkérdezte tőled: „És akkor meg-
büntetik őket? De hogyan?” Azt válaszoltad néki: „Sok kicsi szoba van a börtönben, oda bezárják és nem engedik ki őket”. Ekkor ezt kérdezte: „De nem veszik el tőlük a játékukat?” Sejtettem, hogy egész idő alatt saját magára gondolt, s végre el is szólta magát: hiszen ő nagyon jól tudja, hogy a felnőtteknek nincsen játékuk, ennél fogva el sem vehetik tőlük. Nagyon jól tudja! Ha valakitől elvehetnek játékot, az csakis gyerek. Saját magát képzelte a börtönbe, nem a felnőtteket. S nyilván nem kis fejtörést okozott neki, milyen rideg, elriasztó ezeknek a felnőtteknek a világa: aki rosszat tesz, mindjárt irgalmatlanul börtönbe zárják; de mi is az ő elkép-
zelése szerint a rossztevés: ha figyelmetlenül fellök egy poharat, ha az utcán eláztatja cipőjét a sárban, ha játék közben a hajába is kerül homok, ha nem vigyáz a játékára, ha elszakít egy könyvlapot. Mi is számára a lopás: ha valaki elcsen egy papírszalvétát a gyűjteményből, súlyos esetben egy kaucsukbabát. De mi lehet a betörés, mi célból a gyilkosság, mi fán terem a sikkasztás? Hiába mondanánk neki, föl nem foghatná, hacsak az nem fordulna meg a fejében: ha ilyen szörnyűségeket követnek el ezek a

felnőttek, miért büntetnek bennünket, ha véletlenül kitérnek a baba keze, vagy lelökjük a vízfestékes vizet a szőnyegre? Furcsa világ! Betelik vele az ember. Egy szép napon betelik vele. S ezért kérdezte tőled a múltkor: „Miért megyünk mindig a börtön felé?” Úgy van, kedves, mást nem felelhettél: „Bárhova megyünk, csak úgy juthatunk el valahova, ha elmegyünk a börtön mellett. Minden utca érinti valamerről a börtönt.” A kislány pedig dacosan szólt: „De én nem akarom látni a börtönt!” Azt tanácsoltad neki, ne nézzen oda, forduljon el. Erre tehetetlenül kifakadt: Elfordulok én, de a nyakam mindig feléje csavarodik.”

S aztán beléptetek a parkba. A mesevilágba.

Tizenöt év múlva pedig megtudjuk majd, mi marad meg benne ebből: a börtönből, a parkból.

A kicsik és a nagyok világa

1962. V. 15-én Soljan *Az irodalmi helyzetről* című írásának legfőbb tanulsága számomra a következő észrevételből ered: hajdanában az írók, az igaziak, koruk központi kérdéseiről írhattak és írtak, ami sokban társadalmi helyzetükből fakadt: mint írástudók és művelt emberek, életüket gyakran főuri udvarokhoz kötötték, ott voltak az élet „irányításánál”, forrásánál, betekintést nyertek annak nagy összefüggéseibe és apró titkaiba, akár mecénásuk elveit szolgálták, akár kijátszották őt a sorok között, nem periférikus, apró-cseprő dolgokkal bibelődtek, hanem a *lényegre* törtek, mivel átfogó képük volt róla („Úgy látszik, hogy Tolsztoj volt az utolsó nagy író, aki szó szerint foglalkozott olyan témákkal, amilyen a nemzetközi politika, a magas szintű hadászat, valamint a társadalmi viszonyok tükrö a világi események óriási panorámájában.”), napjainkban, pedig az írói hivatás „társadalmisításával”, a „szabad legényeknek” ez a csoportja is, az íróké, belekényszerült a társadalmi mechanizmus egy meghatározott keretébe, ezzel egyidejűleg „a modern irodalom mindinkább a szigorúan zártba, a személyesbe, a „nem tipikusba”, a disszidensbe, a kiközösítettbe, a társadalmilag periférikusba rejtőzik, szakítva teljes egészében a „nagy” témák társadalmi ötvözetével”; voltaképpen tehát a társadalom periferiáján mozgó „kisemberek” világával foglalkozik. S teszi ezt akkor, amikor „a modern élet mind szélesebb, tömegesebb és sorsdöntőbb méretekben zajlik”, hiszen a világra méretezett politikai bonyodalmak és tudományos vívmányok „végső fokon beleszólnak a földkerekség minden emberének életébe”. Ilyenformán „az irodalom (mint hivatás) eltársadalmisítása fordított arányban van az irodalom (mint művészet) elfordulásával a társadalomtól mint irodalmi témától”.

El kell ismernünk, hogy Šoljan a lényegre tört már tisztán ezzel az ellentmondásos helyzettel kapcsolatos kérdésfeltevéssel is, annál inkább, mert ha végignézzük a háború utáni kortárs irodalom — s idejében jegezzük meg: e cikkünk fejtegetései főként a nagyrealista prózára, regényre vonatkoznak —, Bölltől Wainig, Kerouactól Butorig, aligha láthatunk mást, mint hogy *szó szerint* a kiközösítettek és szakadárok felé fordultak, a társadalmon kívüli csavargókhoz, az önmagukba fordulókhöz és különcökhöz, a vereséget szenvedett kisember irreális és agyrémekekkel benépesített világához, az alvilághoz és az agyalágyultakhoz, az elveszett egyénhez, aki tartalmat keresve, riadtan kaparász parányi, vértelen bensejében, és aki legjobb esetben csak ideiglenesen és rosszul képes alkalmazkodni a társadalomhoz.

Az, amiről Soljan beszél, az irodalom „eltársadalmisítása”, voltaképen-

pen a múlt század első évtizedeiben kezdődött, az ipari forradalommal. Az irodalom is iparaggá lett abban a pillanatban, mihelyt az író és a nyomda közé odaállt az üzletember, a kiadó, azzal a céllal, hogy üzletként különféle rétegeket kulturális javakkal lásson el, s már Sainte-Beuve is felfigyelt az új jelenségre: 1839-ben keltezett *De la littérature industrielle* című írásában méltán írhatta: „Sosem árasztotta el az irodalom mezejét ily nagyszámú, ily különböző értékű és csaknem szervezett tömeg (aláhúzás a miénk), mint ma; zászlójukon csak egy jelszó: megélni az írásból” — nos, hogy ez az út a mai napig, amikor is Soljan már az írók kasztjáról beszél, s mindarról, ami ezzel jár, voltaképpen hova vezetett, arról rendkívül tanulságos lenne olvasni avatott tollú szociológusok, ideológusok, irodalomtörténészek, vagyis szakemberek fejtegetéseit, akik egyébként azzal, hogy hallgatnak az irodalmat olyannyira érintő problémákról, megnehezítik a további kibontakozás útjainak felkutatását, az írót pedig arra kényszerítik, hogy laikus módjára bukdácsoljon végig a szakterületek egész során.

És éppen ebben mutatkozik a legnagyobb nehézség: nem mondunk újat, ha emlékeztetünk rá: míg Goethe korában egy-egy kiváló elme, író is tehát, egyetemes, enciklopédikus tudásra tehetett szert, s kialakíthatta magában korszakának teljes világképét, a mai író, ha erre a teljességre törekszik, a diszciplínák olyan őserdejével találja magát szemben, hogy egész életét a tanulmányozásnak szentelhetné, s akkor sem tarthatna lépést a rohamosan fejlődő számtalan tudományággal, de ne tévesszük szem elől, hogy ez a tanulmányozás, célját illetően, voltaképpen csak egy-egy teljes világképre törő irodalmi mű alkotásának előmunkálata lenne. Arról ne is szóljunk, mennyire hátráltatja ezeket az előmunkálatokat a konkrét alkotáshoz útbaigazító különféle szakterületek nem egybehangolt fejlődése, az írók egyazon szakterületen belül, majd a fellelhető anyag megbízhatóságának igen gyakran kérdéses volta.

Majdnem sziszüphoszi feladat. A valóság ugyan megismerhető, de a hozzá vezető út akadályai szinte leküzdhetetlenek: akad-e manapság egy ember, akinek teljes képe van a világról? Lehetséges-e egyáltalán nagyra, teljességre törekedni az irodalomban? Már-már azt hisszük: aligha. S ehhez nagyban hozzájárul az a körülmény is, hogy az író, társadalmi helyzeténél fogva, az élet perifériájára szorult, maga is a kisemberek körében forog és éli le életét, s a világra méretezett nagy dolgokról ő sem tud többet azoknál.

Mihez kezdjenek tehát a szándékukban nagyra törő írók: látják tehetetlenségüket, s keserű szájjal beismerik vereségüket: képtelenek a világ egészét felfogni. S ha becsavágyuk csak erre lenne, letehetnék a tollat. Ezért elkeseredett kísérletet tesznek arra, hogy a kisemberek életéhez fordulva „e defekttel teli világban, ahol utunk vezet”, miként Dürrenmatt mondja *A baleset* című írásban, eltöprengve azon, hogy talán vissza kellene vonulnia, hiszen a személyes ügyekről diszkrétan hallgatni kellene, mert vajon vigasz-e az, hogy „akad talán még egy-két olyan elmondható történet is, melyben a tucatember arcából az emberiség tekint reánk”, vagy miként a spanyol Cela felkiált: „Az emberek még mindig azt gondolják, hogy az irodalom — akár a hegedű — ártatlan szórakozás; ez is az irodalom csődje”, s megírja *Méhkását*, hatalmas körképet festve a kisemberek hétköznapi életéről azzal a szándékkal, hogy a világ egy darabját adja, s keserűen mondja: „Ügy vélem, ma nem lehet máshogy regényt írni — sem jobban, sem rosszabbul —, mint ahogy én; ha másképpen gondolnám, hivatást változtatnék.” Így vall Heinrich Böll is, midőn egyik könyve megjelenése után, a kritika dicsérete felett, mely szerint „végre elhagyta a szegény környezetet, nincs már mosókonyha szaga az írásainak”, mert kissé eltávolodott a kispolgárok világától, *A mosókonyhák védelmében* című írá-

sában eltöpreng, hol is kellene az irodalomnak otthonra lelnie ebben a mi világunkban, „amikor a királyok kispolgáribban viselkednek, mint nagyapáink valaha tettek; amikor a marsallok úgy igyekeznek megkötni a nyakendőjüket, hogy tessék az utca emberének, amikor a legdühödtebb non-konformista is aggódva lesi közönségét, mi lehet olyan felháborító a mosókonyhán, amikor nyugdíjas tábornokok reklámfőnökséget vállalnak a nagymosodáknál?” Mit tehet hát a kötelekeiben vergődő, szándékaiban nagyra törő író?

Itt nem azokról van szó, akik megelégszenek azzal, hogy a társadalom egyik-másik rétegét, az ő életükben ugyan jelentős, de a teljes világképéhez, a nagy társadalmi összefüggésekhez viszonyítva kicsinyes „életkérdések” cirkalmazásával szolgálják és kiszolgálják, nem az irodalom *iparának* elkötelezettjeiről beszélünk: ők mindig is beleférnek a rendelkezésükre álló keretekbe. Sopánkodásnak azonban itt mégis helye, hiszen akarjuk vagy nem akarjuk, a társadalmi fejlődés szükségszerűsége vezetett oda, ahol ma állunk: nem kétségszerű az sem, hogy noha az irodalom eliparosodása igen sok negatív következménnyel járt, örvendetesen kihatott a művészet széleskörű demokratizálására, s mindarra, ami még ezzel járt. Jusson eszünkbe ismét, hogy az irodalom társadalmi jelenség, ne feledkezzünk tehát meg társadalmi hatásáról. Ellenben a fenti folyamattal párhuzamosan ment végbe az irodalom fokozatos alászállása, úgyhogy manapság már világszerte azon töprengenek: vajon képes-e egyáltalán a teljesség igényével fellépni az irodalom, más szóval: meg tudja-e teremteni korunk hőstét?

Az író másról nem írhat, csak amit ismer. Úgy tetszik, ma még talán lehetséges, hogy — ha szívós kutatómunkával mégis sikerült némi átfogó képet nyernie a nagy összefüggésekről — a kisemberek világán keresztül visszfényt adjon „a nagy témáknak társadalmi ötvözetben” olyképpen, ahogy a nagy összefüggések a kisemberek világán mint „nagy” tükröződnek, s ez, ha valamiért, hát éppen azért lehetséges, mert — miként Soljan mondja — a világra méretezett politikai bonyodalomnak „végső fokon beleszólhatnak a földkerekség minden emberének életébe”, tehát a kisemberek világában is reflektálódnak. A nagyra törő irodalomnak ilyen formán aligha marad más lehetősége manapság: épp a kisemberekről lefejtetni azt, ami „kisemberi” rajtuk, s felkutatni azt, ami a nagy társadalmi összefüggésekből átviláglik rajtuk. Korunk sajátos paradoxonja: a demokratizálódási folyamat következményeként a kisembernek soha akkora befolyása nem volt az élet „nagyban” való irányítására, mint napjainkban, egyben önállósága is nagyobb, de függése is, tekintettel arra, hogy a hatalom, az élet „nagy” megszabása sohasem összpontosult annyira, s egyre inkább, egy helyütt, mint manapság (gondoljunk csak a hajdani feudális felaprózottságra). Nagyobb a szakadék, de igaz, helikopteren könnyebben adódik a közlekedés, mint hegymászó kötéllel; nagyobb a függés, de a kihatás is, le- és felfelé egyaránt. Az írónak aligha akad más lehetősége, mint hogy a dolgoknak ezt a dialektikáját kihasználva, az általa ismert környezetben — egyébként a kor szellemében —, a kisemberek világán át teremti meg korunk hőstét. S noha Tolsztoj volt az utolsó nagy író, akinek sikerült a társadalmi viszonyok tükrét „a világi események óriási panorámájában” odafentről adnia, emerről, a kisemberek felől megközelítve a dolgot, ha Tolsztoj fentről a körvonalazott „mélységek” felé mutatott, talán némi sikerrel vetítette lentről a „magasságok” felé a világ összefüggéseit jelezve egy Norman Mailer a *Meztelenek és halottakban*, vagy hozzánk közelebb egy Déry Tibor *A befejezetlen* mondatban, egy Dobrica Ćosić a *Deobeban*, s amennyire még emlékszem a könyvre, egy Leonov is az *Orosz erdőkben*.

Annál inkább mondhatjuk ezt, mert az irodalom társadalmi jelenség, ennél fogva nincsen önmagától való öröktől fogva érvényes „illetékességi

köre" és „feladata”: bátorkodunk elmondani sejtésünket: lehetséges, hogy a történelem folyamán hosszú évszázadokon át az összes diszciplínák közül az irodalom volt az, amelyik a világ totális összefüggéseit lényegbevágóan adni tudta, ma pedig talán eljutottunk oda, amikor már — eszközeivel, módszereivel, az új diszciplínák között elfoglalt helyével, s egyebek következtében — erre képtelen. Ezt a szerepét talán majd más diszciplína veszi át, talán nem is egy. Ha valóban ezen az úton haladunk, az irodalom egyre kisebb szöveget fog be a totális világból, s egyre periférikusabb kérdések felé bukducsol. De végtére mégis ide kell kilyukadnunk: ha az új konstellációkban meg is változik, vagy legalábbis módosul illetékességi köre, nem látjuk, hogy — ha lemond a teljesség igényéről — miért veszélyeztetné ez a művészet létneget. Igaz, ebben az esetben felül kellene vizsgálnunk összes eddigi elképzeléseinket az irodalomról, újakat kellene teremtenünk; ezzel persze mielőbb szembe kellene néznünk.

Csak még valamit: nem véletlen, hogy Šoljan Kafkát említi, akinek még sikerült úgy-ahogy képet adni a világról. Ugyanis arról van szó, hogy allegorikus-metaforikus, *meseszerűen* irreális-reális elbeszélésekben, a dolog természeténél fogva, sokat lehet *sejtetni* a világméretű összefüggésekből, mégpedig a *költészet* varázslatos eszközeivel.

Egyelőre tehát maradt még némi esélye a teljességre törő irodalomnak is. Addig pedig, Cela szavaival: „Mint a római gladiátorai: könnyed mosollyal az ajkunkon...”

KRÓNIKA

Az öregedő Maigret

George Simenon új regénye — sorrendben a harminchetedik ebből a fajtából — ismét Maigret felügyelőről szól.

Az *Express* legutóbbi száma ez alkalommal megállapítja, hogy a már klasszikus regényalak megváltozott. Arsèn Lupentól, aki mindig harmincéves volt, Sherlock Holmestól, aki örökké negyvenedik évét taposta, Hector Poirot-tól, a sohasem változó, ötvenéves detektívtól eltérően — Maigret öregszik. A híres felügyelő ötvennégy éves lett, és — állapítja meg a kritika — ez a változás még vonzóbbá teszi. Ötvenéves koráig a bűnözők könyörtelen leplezője volt, a párizsi bűnügyi rendőrség büszkesége, az utóbbi időben azonban lassanként holmiféle orvossa, orvosból misztikum nélküli varázslóvá — az élet bölcs szemlélőjévé változik.

A folyamat — írja az *Express* — néhány évvel, helyesebben néhány regénnyel ezelőtt kezdődött, amikor a Maigret házaspár összeharagkoszt a Pardon házasságokkal. Dr. Pardon is hallgatag, szerény, egyszerű ember, az apró életörömök élvezője, olyasvalaki, akiben a felügyelő megbízhat. Márpedig most, amikor öregedni kezd, oka van, hogy bizalmas barátot keresen, mert — elégedetlen. Elégedetlen, mert Angelo, a vizsgálóbíró, az új rendőrségi módszerek képviselője, kételkedik benne, meg azért is, mert egy újoncot nevezeték ki a rendőrség élére, és az új, fiatal felügyelők egyenesen az iskolából kerülnek a rendőrségre és „tudományos” módszerekkel akarnak dolgozni. Maigret érzi, tudja, hogy nem bűnügyi mérnök, hanem diagnosztika rendőr. Belátja, hogy azok közé az emberek közé tartozik, akiknek le kell lépniük a színpadról, hogy helyüket másoknak, újaknak engedjék át. Ez a fölismerés és a vele együtt járó keserűség még emberibbé teszi.

Az embernek az a benyomása — írja az *Express* —, hogy Maigret lassanként azoknak az oldalára áll, akiket kötelessége üldözni, s hallgatólag, valahogyan cinkosuk lesz.

— Hát ez a normálisnak látszó ember a bűnös, azért, mert gyilkolt? — teszi föl a kérdést dr. Pardonnak. — Érti, mit akarok mondani? Nem azt firtatom, hogy felelős-e vagy sem... Valószínűleg felelős... Mégis kötelességünk, hogy megkérdezzük: hogyan lehetséges?... S ha megkérdezzük, ítélnünk is kell! Rosszul leszek, ha erre kell gondolnom. Ha ez már akkor eszembe jutott volna, amikor rendőr lettem, hát bizony, nem tudom...

Maigret tehát tétovázik, szükségét érzi, hogy behatoljon nemcsak a büntény kulisszái és indítékai mögé, látni akarja az em-

bert is — belülről. Így aztán szokásos históriái mind kevésbé nyomozások egyszerű leírásai, s mindinkább a boldogtalan, magányos, a társadalom által félrelökött emberek életrajzai.

S ezzel bezárul a kör — állapítja meg az *Express* —, az öregedő Maigret és az ifjú Simonon egyénisége egybeolvad. Kivételes jelenség tanúi vagyunk: egy író, aki igen jó lélektani regényeket írt, szándékosan és tudatosan használta föl tehetségét egy nagyon is leértékelt és korlátozott műfaj, detektívregények írására, azonban bámulatosan kitartó munkával és érettséggel éri és érte el éppen ezen a látszólag alacsony szinten azt a magasztos célt, melyet író maga elé tűzhet: saját, jellemző eszközeivel megformálni az igazság képét.

Bizni kell az olvasóban!

Claude Simon az új francia regény művelői közé tartozik. Ha nem is az első a ranglistán, kétségtelen azonban, hogy a legszélsőségesebb képviselője az új irodalmi áramlatnak és annak a nemtörődömségnek, semmibevevésnek, amit az egész irodalmi élcsapat az olvasó türelme iránt tanúsít. Simon mondatai egyre hosszabbak, tagoltabbak, bonyolultabbak. Új regényéről, a *Pallace*-ről írva, a *Figaro Littéraire* megállapítja, hogy egy-egy mondata egy egész oldalt tölt ki. Simone egyáltalán nem bánkodik előlött, és az irodalmi újság szerkesztőjének adott nyilatkozatában, arra a kérdésre válaszolva, hogy nem fél-e a közönségtől, kijelentette:

— Bizni kell az olvasóközönségben!

Szerinte csak egy a fontos: minél teljesebben, minél tökéletesebben, hatásosabban megteremteti a környezetet, leírni egy pillanatot, ez esetben egy spanyolországi szállodát a polgárháború korszakában.

A *Pallace* szállodában — a regény meséjének idején — lakott egy köztársaságpárti egytemi hallgatóból lett harcos is. Elvtársaival néhány furcsa órát töltött el a háború tépdeste fényűzés közepette, vitakozott a körülöttük elterülő városról, amelynek lakossága — a veszély elől menekülve — egyre fogyatkozik. Későbbben talán újra milliomosok tétlenkednek majd ezek között a falak között, újra birtokukba veszik megszokott tartózkodási helyüket, de mégsem: a *Pallace* tűzvész áldozata lesz.

Érdekes apróság: a regény a szerző személyes tapasztalata alapján íródott. Simon mint huszonhárom éves fiatalember a polgárháborúban égő Spanyolországban járt, de ezse ágában sincs leírni a nagy történelmi eseményt, amelynek maga is részese volt.

— Csupán az a kívánságom — mondotta az újságíróval folytatott beszélgetés során —, hogy minél élénkebben emlékezzen. Mindent, ami jelentéktelen, ami nem fontos, félredobok, hogy bemutatthassam a forradalom morfológiáját. Nem vagyok szociológus, a forradalomnak csak a külső képét ismerem, és megelégszem azzal, hogy ezt minél pontosabban leírjam.

Ne essünk tévedésbe, Simonnál a visszaemlékezés sem kell a hagyományos értelemben felfogni, nála ez nem az elmúlt élmények egymásutánja és szintézise. Nála az emlékezéshez más is csatlakozik, olyasvalami, ami öntudatlanul beivódik az ember szervezetébe.

Faulkner idézi: „Az emlékezés lényege: érzés, látás, szaglás, izmok, amelyekkel látunk, hallunk, és az értelmünkkel, gondolatunkkal érzünk”. Majd Proust szavait hozza föl: „Úgy érzem, van a végtagnak is egy, az akarat által nem irányított memóriája, halvány, meddő mása az igazinak, de a kezek és lábak teli vannak élettelen emlékezéssel.”

Simon ilyen emlékeket akar életre kelteni, és a *Pallace* ezek-

nek az emlékeknek a gyümölcse. Akkor jutott eszébe, hogy megírja ezt az élményt, amikor Párizsba utazott, hogy kiadójával tárgyaljon új regényének megjelentetéséről. Egy állomáson, az ablakon keresztül, két sötét bőrű embert pillantott meg, amint egy nyitott, feldűlt tartalmú bőrönd fölé hajolnak. Ez a jelenet a spanyol háborús légkör emlékét idézte föl benne. Nekilátott a regény megírásának, a közepe táján azonban megtorpant. Elutazott Spanyolországba, hogy bejárja azokat a helyeket, ahol a forradalom idején megfordult, hogy erőt gyűjtsön a regény befejezéséhez. Mindaz azonban, ami látott, semmi nyomot sem hagyott benne, tehát dolgvégezetlenül tért vissza. Csak néhány héttel ezután, egy dél-franciaországi városban, a tikkasztó, fojtó melegben éledt föl benne ugyanaz az érzéki élmény, amiben két évtizeddel korábban része volt, így elevenedtek meg benne az átélt dolgok, és így tudta befejezni könyvét.

Meghalt az Atlantisz szerzője

Meghalt Pierre Benoit, a *L'Atlantide* (Atlantisz) és sok más, cselekményt, szerelmet, képzelőerőt, érzelemgazdagságot egyező regény szerzője, akinek műveit a világ minden táján lefordították és olvassák. Pierre Benoit írásai nem a szó hétköznapi értelmében vett szórakoztató regények. Erről tanúskodik az az ifjúkori elhatározása is — amely mellett később mindig kitartott —, hogy évenként megír egy regényt, s a nő főszereplőnek A betűvel kezdődik a neve. Ezt bizonyítja az író rendkívüli, szokatlan tartózkodása, bujkálása a riporterek, fényképeszek elől, magánéletének szigorú elhatárolása a nyilvánosságtól — mindez egyáltalán nincs összhangban a szórakoztató regények íróinak szokványos életmódjával. Emellett szól az a tény is, hogy 45 éves korában a Francia Akadémia tagjává választották (sokáig a legfiatalabb akadémikus maradt), s mellette szól az a rendkívüli odaadás, buzgalom, ahogyan ennek a némileg ódon, elavult intézménynek az ügyeit intézte.

Pierre Benoit 1886-ban született. Apja tiszt volt. Iskoláit részben Franciaországban, Algériában, Tuniszban, majd újra Franciaországban végezte el — aszerint, hova helyezték édesapját. Pompás emlékezőtehetsége volt, és könnyűszerrel diplomált előbb a jogon, majd az irodalmi tanszéken. Harmadik diplomáját a történelmi szakon akarta megszerezni, itt azonban visszautasították. Azok, akik közelebbről ismerték Benoit-t, és akiknek alkalmuk volt meggyőződni történelmi ismereteiről, ebben az elutasításban csak a sors ujját látják. Benoit ugyanis e balsiker után határozta el magát, hogy az irodalom berkeiben keres érvényesülést. 1914-ben egy verskötetet adott ki. Ezek a költemények ma sem veszítettek értékükből, annak idején azonban senki sem figyelt föl rájuk. Ezután a prózairás felé fordult, megírta *Königsmark* című regényét, s egy csapásra ismert, népszerű író lett. A következő esztendőben jelent meg az *Atlantisz*, melyért 1918-ban elnyerte az akadémia nagydíját. Ettől kezdve egymás után jelennek meg rendkívüli írói ügyességről és elbeszélőkészségről tanúskodó írásai: *Pour Don Carlos*, *La Lac Salé*, *Chaussée des Géants*, *Chatelaine de Liban*, *Puits de Jakob*, *Le Roi Lépreux*, *Axelle*, *Erromango*, *L'Île Verte*, *Bethsabée*, *Mademoiselle de la Ferte* című regényei.

A kritika mindig ferde szemmel nézte ezt az alkotói bőséget, és igen sok bíráló állapította meg, hogy Benoit túlságosan is gyorsan meg rosszul ír.

Marcelle Pagnol azonban gyászbeszédében — amelyet a *Les Lettres Françaises* legutóbbi száma közül — azt állítja, hogy azok

vannak ilyen véleményen, akik jól írnak ugyan, de senki sem veszi őket észre.

Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy akik gyászbeszédet mondanak, mindig szemük előtt tartják a latin közmondást: A halottakról vagy jót vagy semmit. De arról sem, hogy az *Atlantisz* meg a *Königsmark*, Pierre Benoit-nak ez a két regénye ma is, egy teljesen megváltozott világban is, éppen olyan kelendő, mint Camus vagy Mauriac írásai.

Szöbűvészek

A *Time* március 9-i száma a háború utáni angol-amerikai költészet gondos, alapos, áttekintő összefoglalását közli. A cikkben felsorolt tényeket összegezve, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy Anglia és Amerika költészete ugyanolyan súlyos, vagy talán még súlyosabb meddősségi válságon megy keresztül, mint a költészet általában az egész világon.

Az angol nyelvű költészetben már két évtizede nem történt semmiféle jelentős változás, nyoma sincs olyasfajta jelenségnek, mint a húszas évek táján T. S. Eliot, Ezra Pound és Robert Frost írásai vagy a harmincas esztendőök „szociális műzsájának forradalma” Stephen Spender, C. D. Lewis és W. H. Auden műveiben. Az utóbbi mozgalom a nagy világháborúban enyészett el, mozgatóereje ellankadt, kétértelművé vált, egy külön világba zárkozott, s éppen ezért elveszítette termékenységet.

A tespedést — így látja a *Time* — két esemény szakította meg: Dylan Thomas érzésáradata és a második világháború, amely új témakört vetett föl, a lövészárkok és az ütközetek valóságát, amiről Carl Shapiro, Randel Jarrel, Richard Eberhart amerikai és Henry Treece angol költők verseltek.

A háború utáni korszak két csoportra osztotta a költőket: az úgynevezett „műveltekre” és „műveletlenekre”. A második csoport (Amerikában beatniks, Angliában Teddy-boys a nevük), ha nem is alkotott értéket, nagy hangjával ráerőszakolta magát a közvéleményre, és kényszerítette a „művelteket”, hogy közeledjenek a közönséghez, és új költői hangot üssenek meg, „kevésbé értelmeset, mint Auden hangja, közvetlenebbet Elioténál, ünnepeyesebbet és személytelenebbet Thomasénál, egy társasági, de mégis gondos hangot, amelyen egyszerűen lehet elmondani fontos dolgokat is”.

Az ír Thomas Kinsella kivételével, akinek verseiből az ősi kelta ékesszólás csendül ki — az egész új nemzedék magáévá tette ezt az izgalommentes, ésszerű hangnemet. Ennek az irányzatnak Angliában Philip Larkin és Theodor Roethke, Amerikában pedig Elisabeth Bishop, valamint Robert Lowell a hangadója. Valamennyien mesterei a vers technikájának, „valószínűleg nagyobb mesterei, mint bárki a korábbiak közül” — mondja Auden. A művek azonban meglehetősen tartalomszegények.

A modern angolszász költők legnagyobbjai a könyvekkel és a könyvekben élnek, sokan közülük az egyetemeken dolgoznak, s ezek a körülmények, mondja Randel Jarrel, szöbűvészekké alacsonyítják őket, ám kabátujjukban semmi, még kezük sincsen.

Az író kötelessége sohasem változik

Ignazio Silone a csaknem elfelejtett írók közé tartozik, holott a legsúlyosabb években tanúsított harcos baloldali álláspontjával, s később, amikor Koestlerrel és Malraux-val együtt kivált a kommunista pártból, jellegzetes jelensége korunknak.

Az angol Kenett Allsop most beszélgetést folytatott Ignazio Siloneval, és az interjút az *Encounter* legutóbbi száma közli.

A hajdan nagy érdeklődést keltett *Kenyer és bor* most hatvanéves szerzője csalódott ember, aki átvészelte ugyan a maga nagy válságait, a szerénységen kívül azonban semmit sem mentett át.

— Szocialistának tartom magam — mondotta —, akinek nincsen pártja, kereszténynek, akinek nincsen egyháza. Még mindig sok kötelék fűz mindkettő etikájához és idealizmusához, de nincs már erőm hozzá, hogy részt vegyek abban a valambiben, amit az állam a szocializmusból és az egyház a kereszténységből csinált.

Silone tisztában van vele, hogy hazájában csupán korlátozott népszerűsége tett szert, és az olasz olvasóközönség érdektelenségét részben erkölcsi állásfoglalással magyarázza. Másrészt tiltakozik az ellen, hogy kizárólag antifasiszta írónak tartásák, mert: „A fasiszmus kínos korszak volt, banális és sekély, múlandó. Az én bírálatom az olasz társadalmat illetően a fasiszmusnál is mélyebbre nyúl. Az a valóság, amit megpróbálok ábrázolni, már létezett a fasiszmus előtt, és túl is élte a fasiszmust. Nem látom már fekete-fehér kontrasztokban a világot, inkább fekete meg szürke foltoknak, mert fehér — az nincsen.”

Ezekkel a szavakkal Silone azokra a támadásokra is válaszol, amelyek az *Egy marék szeder* című regénye miatt érték. Erről a regényéről ugyanis azt állították, hogy békekötést jelent a fasiszmissal, csupán azért, mert legáldozatosabb hősei fasiszták voltak.

— Elferdítették szándékaimat! — kiáltott föl Silone. — A fasiszmus elmarasztalása nem azonos a fasiszták elítélésével. Egyáltalán nem változott meg a véleményem a fasiszusról mint rendszerről, de ha a fasisztákat nézem, természetesen úgy kell reagálnom tekintenem, mint emberi lényekre, tehát részvétet, sajnálatot is kell éreznem irántuk... Az író kötelessége sohasem változik: védelmeznie kell az egyén jogait, az állam járma és rombolása ellen.

Ignazio Silone jelenleg két nagy sikert aratott könyvének, a *Fontamara* és a *Kenyer és bor* című regények átdolgozásával van elfoglalva.

— Ha tőlem függne — mondotta —, egész életemen át ugyanazt a könyvet írnám újra meg újra, akárcsak a középkori festők, akik új meg új szemszögből festették meg ugyanazt a képet. Kár, hogy anyagi érdekei arra kényszerítik az írókat, hogy minden évben új regényt írjon, azaz megjátssza, hogy újat ír, holott lényegében mindig csaknem ugyanazt a művet alkotja meg új köntösben. Általában a legtöbb író csak egy regényt hordoz magában, gazdasági okokból azonban kénytelenek termékenyek lenni, holott valójában nem azok.

Ranglista

Megcáfolva a várakozásokat, a film, a rádió és a televízió közönségének szakadatlan gyarapódása nem rontott a könyvpiac helyzetén. Legalábbis ezt mutatja Jacques Chastenet akadémikus statisztikája, melyet a *Nouvelles Littéraires* legutóbbi száma kö-

zöl. A könyvtermelés és eladás szakadatlanul növekszik. A jelen-
séget nemcsak a műveltség terjedésével magyarázzák, hanem az-
zal is, hogy Franciaországban meghosszabbodott a hétvég — két
napig tart — meg a nyári szabadság is, amelynek tartama három-
négy hétre növekedett, s az embereknek több idejük jut olva-
sásra.

A megállapítás kapcsán tüstént fölmerül a kérdés: mit olvas-
nak a franciák? Chastenet mindjárt válaszol is a kérdésre, és elő-
ször is a zsebkönyvek, a már kipróbált, nem mulandó művek
adatait idézi. A rangsor élén a Larousse zsebkönyve áll. Ez a
miniatűr enciklopédia, amely egyúttal helyesírási kézikönyv is
szolgál, 626 366 példányban kelt el. Nyomban utána *Anna Frank
naplója* következik. Némileg meglepő a naplónak ez az előkelő
helye és azt bizonyítja, hogy az elmúlt háború borzalmait iránti
érdeklődés még mindig igen élénk. A könyvet 502 433 példányban
adták el. Őt francia regényíró: Saint-Exupéry, Camus, Malraux,
Sartre, Vercors, majd az amerikai Hemingway következik ezután.
Szerfölött változatos ezután a sorrend: egy szakácskönyv, Jacques
Prevert *Paroles* című verskötete, majd D. H. Lawrence *Lady Chat-
terley* című, világszerte sok vihart keltett regénye következik.
Rendkívül érdekes, hogy de Gaulle *Emlékiratai* a harmadik
helyre, Zala *Nandája* és Collette *Gigije* közé került, de Gaulle me-
moárjainak második kötete pedig csak az ötvenedik helyet sze-
rezte meg André Maurois *Climats* (Éghajlatok) című műve mögött
és John Steinbeck *Egerek és emberek* című regénye előtt.

Igen szép példányszámot értek el a Goncourt-díjas regények,
is, Marcel Pagnol *Marius* és Hervé Bazin *Vipère au poing* (Kigyó
a kézben) című könyve; 270 000—277 000 példányban keltek el.
Nagy kelendőségnek örveudenek Marcel Ayme, Julien Green,
Cesbron, Cronin, Pierre Benoit, Cocteau, Mauriac, Montherlant,
Bernanos regényei, 166 000—214 000 példányt vásároltak meg be-
lőlük. Hasonlóképpen nagy és tartós érdeklődésnek örvendenek
a klasszikusok, a *Vörös és fekete* meg Rimbaud költeményei.

A könyvpiac kutatója alapos munkát végzett, területi adatok-
kal is szolgál. Három „jómódú” párizsi negyedben, a főiskolák
környékén, továbbá három munkásnegyedben, három vidéki egye-
temi városban és három másik vidéki városban végzett kutatáso-
kat. A következő arányszámokat kapta: 35%, 23%, 24%, 18%, s
ebből azt a következtetést vonta le, hogy a legjobb könyvvásárló
a középosztály, továbbá, hogy Sartre könyveit sokkal többen ol-
vassák a munkásnegyedekben, mint a Sorbonne környékén. Ki-
derítette azt is, hogy a külföldi írókat a „művelt” negyedekben
és a vidéki egyetemi városokban olvassák legtöbben. Rendkívül
érdekes megállapítása Jacques Chastenet-nek az is, hogy a leg-
jobb könyvvásárlók — nők. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy
igen sok könyv kelt el az áruházakban, ahol főleg nők vásárolnak.

Meglepő, hogy az erotikus és szentimentális regények iránti
érdeklődés viszonylag megcsappant, s megfoghatatlanul a detek-
tívregények olvasói is. A cikk írója ezt a körülményt azzal ma-
gyarázza, hogy azok az olvasók, akiknek ilyenfajta igényeik van-
nak, szükségleteiket a sok specializált képeslappal elégítik ki.

TARTALOMMUTATÓ

Sinkó Ervin / Kármán József	— — — — —	517
Antun Šoljan / Az irodalmi helyzetről	— — — — —	533
Gömöri György / Amerikai hipsztéria	— — — — —	543
Allen Ginsberg / Üvöltés	— — — — —	547
Danilo Kiš / A harmadik felvonás	— — — — —	552
Deák Ferenc / A halott leány kicsapongásai	— — — — —	562
Bori Imre / Egy tanulmánykötet címszavai	— — — — —	565
Tomán László / A következetlen kritikus	— — — — —	572
Major Nándor / Körök a homokban	— — — — —	578
KRÓNKA	— — — — —	594

IRODALMI, MŰVESZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT. 1962. JÚNIUS. KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁL-
LALAT - SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL; NOVISZÁD,
VOJVODE MISICA 1. - SZERKESZTŐSEGI FOGADÓÓRAK:
MINDENNAP 10-12-IG. - KEZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG
ES NEM ADUNK VISSZA. - ELŐFIZETESI DÍJ: BELFÜLDÖN
EGY ÉVRE 1000, FÉLÉVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100 DINÁR;
KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 1400, FÉLÉVRE 700 DINÁR; KÜLFÜL-
DÖN EGY ÉVRE 2,33 DOLLÁR, FÉLÉVRE 1,17 DOLLÁR. - KE-
SZÜLT A FÓRUM NYOMDÁBAN NOVISZÁDON.

101

zet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom